

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

**Навчальний посібник
для підготовки до іспитів**

Харків
«Право»
2024

Автори:

Жушман М. В., канд. юрид. наук, доц. – питання 1–5, 31, 38–40;
Цувіна Т. А., д-р юрид. наук, доц. – питання 6–9, 11–14, 63;
Попов О. І., канд. юрид. наук, доц. – питання 10, 15, 50, 53, 54, 58, 72;
Шпак М. В., канд. юрид. наук, асистент – питання 16, 24, 88 (спільно з Д. М. Сібільовим);
Череватенко І. М., канд. юрид. наук, доц. – питання 17–21;
Сібільов Д. М., канд. юрид. наук, доц. – питання 22, 23, 26, 46 (спільно з В. Ю. Мамницьким), 47, 86, 88 (спільно з М. В. Шпаком);
Гузе К. А., канд. юрид. наук, асистент – питання 25, 66–69;
Колісник Я. Л., канд. юрид. наук, асистент – питання 27–30;
Овчаренко О. М., д-р юрид. наук, проф. – питання 34;
Рожнов О. В., канд. юрид. наук, доц. – питання 35, 36, 62, 64, 74;
Баранкова В. В., канд. юрид. наук, доц. – питання 37, 42–45;
Мамницький В. Ю., канд. юрид. наук, доц. – питання 46 (спільно з Д. М. Сібільовим), 48, 51, 52, 55, 57, 59–61, 85 (спільно з К. В. Гусаровим);
Гусаров К. В., д-р юрид. наук, проф. – питання 56, 71, 75, 78–84, 85 (спільно з В. Ю. Мамницьким);
Коломієць Я. Л., канд. юрид. наук, асистент – питання 65, 70, 73, 77;
Дюкареєва С. В., канд. юрид. наук, асистент – питання 76, 87, 90

Цивільний процес : навч. посіб. для підгот. до іспитів / Ц57 [М. В. Жушман, Т. А. Цувіна, О. І. Попов та ін.]. – Харків : Право, 2024. – 288 с.

ISBN 978-617-8518-48-6

Навчальний посібник розрахований для підготовки до іспитів із цивільного процесу здобувачів вищої освіти бакалаврського рівня юридичних закладів вищої освіти.

УДК 347.9:37.091.64

Зміст

1. Форми захисту цивільних прав.....	7
2. Поняття цивільного процесу та його структура (стадії, провадження)	10
3. Цивільне судочинство та інші форми судочинства.....	13
4. Предмет та метод цивільного процесуального права	19
5. Структура ЦПК України. Джерела цивільного процесуального права	21
6. Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод судом при розгляді цивільних справ	25
7. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному процесі.	27
8. Поняття та класифікація принципів цивільного процесу.....	30
9. Принцип верховенства права в цивільному процесі.....	32
10. Принцип правової визначеності в цивільному процесі.....	35
11. Принцип диспозитивності в цивільному процесі	36
12. Принцип змагальності в цивільному процесі.....	37
13. Принцип рівноправності сторін в цивільному процесі.....	39
14. Принципи гласності та усності в цивільному процесі	40
15. Цивільні процесуальні правовідносини (поняття, елементи, передумови)	44
16. Склад суду. Підстави для відводу суддів.....	47
17. Учасники справи, їх процесуальні права та обов'язки.....	49
18. Поняття сторін в цивільному процесі. Права та обов'язки сторін.....	52
19. Поняття та види співучасті в цивільному процесі. Процесуальні права та обов'язки співучасників.....	56
20. Неналежний відповідач та порядок його заміни.....	59
21. Процесуальне правонаступництво. Порядок вступу у процес правонаступника	61
22. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, та їх відмінність від співучасників.....	63
23. Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, та їх відмінність від співучасників.....	64
24. Представництво у цивільному процесі	65
25. Участь у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.....	67
26. Інші учасники судового процесу. Їх процесуальні права та обов'язки	72
27. Цивільна юрисдикція та її види.....	78

28. Інстанційна юрисдикція	86
29. Підсудність цивільних справ (територіальна юрисдикція). Поняття та види	88
30. Підстави та порядок передачі справи до іншого суду	94
31. Поняття та види строків у цивільному процесі. Порядок продовження та поновлення процесуальних строків	95
32. Поняття та види судових витрат	98
33. Розподіл судових витрат між сторонами	101
34. Зловживання процесуальними правами та їх види	104
35. Заходи процесуального примусу, підстави та порядок застосування заходів процесуального примусу	109
36. Судові виклики і повідомлення.	114
37. Судові докази та їх класифікація	119
38. Належність, допустимість, достатність та достовірність доказів	122
39. Предмет доказування	125
40. Підстави звільнення від доказування	128
41. Подання доказів	130
42. Висновок експерта та показання свідка	131
43. Висновок експерта в галузі права у цивільному процесі	141
44. Письмові та речові докази	143
45. Електронні докази в цивільному процесі	146
46. Позов та його елементи. Підстави та порядок забезпечення позову	152
47. Види забезпечення позову	157
48. Захист інтересів відповідача від пред'явленого позову	162
49. Зміна позову. Відмова від позову, визнання позову та мирова угода	165
50. Письмові заяви учасників справи	168
51. Позовна заява та її реквізити. Правові наслідки подання позовної заяви, яка не відповідає вимогам закону	168
52. Підстави та наслідки повернення позовної заяви позивачеві	172
53. Заяви по суті справи	174
54. Заяви з процесуальних питань	177
55. Підстави та наслідки відмови у відкритті провадження по справі	179
56. Судові доручення: порядок видачі та виконання	181
57. Розгляд справи по суті як стадія цивільного процесу	182
58. Участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції	189
59. Підстави і наслідки відкладення розгляду справи та оголошення перерви	191

60. Підстави і наслідки зупинення провадження в справі.....	193
61. Закриття провадження в справі та залишення заяви без розгляду	196
62. Заочний розгляд справи. Перегляд і оскарження заочного рішення.....	199
63. Процедура видачі судового наказу. Розгляд заяви про скасування судового наказу.....	203
64. Розгляд цивільних справ у порядку спрощеного провадження	209
65. Окреме провадження в структурі цивільного судочинства.....	213
66. Судові рішення. Поняття та види	217
67. Вимоги, яким повинно відповідати рішення суду. Законна сила судового рішення	220
68. Усунення недоліків рішення судом, який його ухвалив	224
69. Ухвали суду першої інстанції, їх види	226
70. Розгляд справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи	230
71. Розгляд справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою	233
72. Розгляд справ окремого провадження про усиновлення	236
73. Розгляд справ окремого провадження про встановлення фактів, що мають юридичне значення	239
74. Розгляд справ окремого провадження про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу	242
75. Розгляд справ окремого провадження про визнання спадщини відумерлою.....	244
76. Розгляд судами справ про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність	246
77. Розгляд судом справ про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб	247
78. Особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України.....	250
79. Розгляд судом справ про видачу і продовження обмежувального припису	252
80. Право на апеляційне оскарження судових рішень та порядок його реалізації.....	257
81. Залишення апеляційної скарги без руху, повернення апеляційної скарги	259
82. Повноваження суду апеляційної інстанції.....	262

83. Право на касаційне оскарження та порядок його реалізації	265
84. Повноваження суду касаційної інстанції	269
85. Загальна характеристика перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами та виключними обставинами.....	271
86. Поворот виконання судових рішень	278
87. Поняття міжнародного цивільного процесу та його джерела.....	279
88. Визнання і виконання в Україні рішень іноземних судів	281
89. Судовий контроль за виконанням судових рішень.....	283
90. Правовий статус і види третейського суду	285

1. **Форми захисту цивільних прав**

Однією з найважливіших засад демократичного суспільства є гарантоване право на захист від порушень та зловживань з боку органів державної влади, посадових осіб та інших суб'єктів права. В Україні це право закріплено на рівні Конституції та охоплює широкий спектр механізмів, які дозволяють громадянам захищати свої права як у судовому, так і в позасудовому порядку. Частина 1 статті 55 Конституції України проголошує, що кожна людина має право оскаржувати в суді рішення, дії або бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Це положення відображає конституційні принципи верховенства права та юридичної рівності всіх перед законом. Також Конституція забезпечує механізми, що дозволяють оскаржувати не тільки порушення прав у межах держави, а й звертатися до міжнародних судових органів після використання національних засобів захисту, зокрема до Європейського суду з прав людини.

Для реалізації цього права в Україні існують різноманітні форми захисту. Зокрема, відповідно до статті 16 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), кожен громадянин має право звернутися до суду для захисту своїх особистих немайнових або майнових прав та інтересів. Судовий захист є центральним і традиційним засобом захисту прав, оскільки забезпечує офіційний розгляд справ та має силу виконання судових рішень. Це гарантує захист правової стабільності та справедливості. Однак судовий процес має і свої недоліки, серед яких тривалість розгляду справ, завантаженість судів та відносно високі витрати на правову допомогу та ставки судового збору. З метою подолання цих недоліків уряд України розробляє реформи судової системи, спрямовані на підвищення її ефективності, що включають діджиталізацію судового процесу, спрощення процедури та створення спеціалізованих судів. Важливим аспектом також є доступ до правосуддя для соціально вразливих груп населення. Для вирішення цієї проблеми в Україні діють державні програми надання безоплатної правової допомоги.

Адміністративний захист є альтернативним способом захисту прав, який не завжди потребує звернення до суду. Відповідно до стат-

ті 17 ЦК України, захист цивільних прав може здійснюватися Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування. Це включає розгляд звернень громадян щодо порушень з боку державних органів або посадових осіб. Звернення до адміністративного органу часто є більш швидким способом вирішення певних питань, ніж судовий розгляд, оскільки дає можливість отримати відповіді від уповноважених органів у визначений строк. Наприклад, при порушенні екологічних норм або прав споживачів громадяни можуть звернутися до відповідних адміністративних органів, таких як Державна екологічна інспекція або Держпродспожислужба, які мають повноваження перевіряти та виправляти порушення на місцях. Водночас рішення адміністративних органів не є остаточними: якщо громадянин вважає, що його права були порушені або рішення адміністративного органу є недостатньо обґрунтованим, він має право оскаржити це рішення у судовому порядку.

Нотаріальна форма захисту прав закріплена ст. 18 ЦК України і здійснюється шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі. Виконавчий напис є одним із найбільш оперативних засобів захисту, коли йдеться про спори, пов'язані з борговими зобов'язаннями. У випадку прострочення виплат за договором або іншими зобов'язаннями, кредитор має право звернутися до нотаріуса, який може здійснити виконавчий напис на документі, що дозволяє негайно розпочати примусове виконання зобов'язання через органи виконавчої служби. Ця форма захисту є особливо корисною для юридичних осіб та підприємців, оскільки дозволяє швидко захистити свої права на повернення коштів або виконання умов договору. Наприклад, якщо орендар не виплачує орендну плату за договором, орендодавець може звернутися до нотаріуса для здійснення виконавчого напису і, таким чином, прискорити процес отримання боргу.

Третейський суд є одним із способів альтернативного вирішення спорів, який користується все більшою популярністю завдяки своїй гнучкості та відносно невеликій тривалості розгляду справ. Відповідно до Закону України «Про третейські суди», за згодою сторін спори, що виникають з цивільних або господарських правовідносин,

можуть бути передані до третейського суду. Це дозволяє сторонам самостійно обирати третейського суддю, визначати процедуру розгляду справи і досягати угоди без втручання державних судових органів. Третейський суд відрізняється від державного суду тим, що він не є частиною судової системи і створюється за угодою сторін для вирішення конкретного спору. Це дозволяє сторонам зекономити час та кошти, уникнувши складних процедур державного судочинства. Втім, рішення третейського суду може бути оскаржене у загальному суді у разі порушення процесуальних норм або недотримання основних принципів правосуддя.

Для захисту прав у сфері міжнародної торгівлі застосовується міжнародний комерційний арбітраж. Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» надає сторонам можливість вирішувати спори, що виникають із зовнішньоекономічних правовідносин, через арбітражні суди. Міжнародний арбітраж є незалежним та неупередженим органом, який дозволяє вирішувати спори на нейтральній території, що особливо важливо для іноземних інвесторів та компаній, які діють на міжнародному ринку. Міжнародний арбітраж також дозволяє сторонам уникнути юридичних колізій, які можуть виникати через різні правові системи. Арбітражні рішення визнаються більшістю держав і можуть бути виконані в межах міжнародних угод, таких як Нью-Йоркська конвенція про визнання і виконання іноземних арбітражних рішень.

Відповідно до статті 19 ЦК України, громадяни мають право на самозахист своїх прав, що полягає у застосуванні правомірних засобів протидії порушенням. Це право надає громадянам можливість захищати свої права у межах закону без звернення до суду або інших органів влади. Наприклад, у випадку порушення права власності громадянин може захистити його, встановивши фізичні або юридичні бар'єри для недопущення порушень. З прийняттям Закону України «Про медіацію» у 2021 році в Україні також було запроваджено ще один спосіб альтернативного вирішення спорів – медіація. Медіація є добровільним процесом, у якому сторони за допомогою нейтрального посередника (медіатора) намагаються досягти взаємоприйняттого рішення. Ця процедура є конфіденційною і спрямована

на збереження добрих відносин між сторонами, що особливо важливо у сімейних, трудових та комерційних спорах. Медіація дозволяє уникнути конфронтаційного характеру судового розгляду та сприяє швидкому вирішенню конфліктів.

Отже, правові механізми захисту прав та інтересів охоплюють широкий спектр можливостей, що включають судовий захист, адміністративні процедури, нотаріальний захист, третейські суди, міжнародний арбітраж, самозахист та медіацію. Кожен з цих засобів має свої переваги і недоліки та спрямований на забезпечення ефективного та справедливого захисту прав та інтересів. Вибір конкретного механізму залежить від характеру правовідносин, специфіки спору та потреб суб'єктів, які потребують захисту.

===== 2. Поняття цивільного процесу та його структура (стадії, провадження)

Необхідно визначити співвідношення понять правосуддя, цивільний процес і цивільне судочинство. Цивільний процес (або судочинство) – це діяльність суду та інших учасників цивільного судочинства з приводу розгляду та вирішення справи, що здійснюється в порядку, передбаченому цивільними процесуальними нормами. Таким чином, правосуддя – це форма реалізації судової влади, а цивільний процес – форма здійснення правосуддя.

Відмінність правосуддя від цивільного процесу можна простежити за двома моментами:

- діяльність не тільки суду, але і суб'єктів цивільного процесу;
- форма реалізації правосуддя.

Цивільний процес складається з трьох основних елементів: стадія, провадження і цивільна процесуальна форма.

З часової точки зору цивільний процес характеризується стадійністю. Наявність стадій в цивільному процесі обумовлюється послідовністю і терміновістю здійснення процесуальних дій.

Стадія цивільного процесу – це сукупність процесуальних дій, об'єднаних найближчою процесуальною метою і характеризується,

крім того, власним змістом, колом суб'єктів, особливостями процесуального оформлення і просторово-часовими межами.

Серед стадій цивільного процесу виділяються наступні:

- відкриття провадження у справі;
- підготовче провадження;
- розгляд справи по суті;
- апеляційне провадження (перегляд рішень та ухвал судів першої інстанції, які не набрали законної сили);
- касаційне провадження (перегляд рішень та ухвал судів першої інстанції; постанов та ухвал апеляційної інстанції, які набрали законної сили);
- провадження у зв'язку з нововиявленими або виключними обставинами;
- стадія виконання судових рішень (виконавче провадження).

З точки зору предметної або змістовної процес характеризується провадженнями.

Перед цивільним судочинством стоять завдання, закріплені в ст. 2 ЦПК України.

Здійснюються ці завдання шляхом розгляду досить широкого кола цивільних справ. Частина 2 ст. 19 ЦПК України закріплює три провадження в межах цивільного судочинства, що є відображенням процесуальних особливостей розгляду деяких категорій справ, об'єднаних в різні провадження. Так, виділяють : позовне (загальне та спрощене), наказне та окреме провадження.

Провадження в цивільному судочинстві – це врегульований законом порядок розгляду і вирішення справ, подібних за своєю матеріально-правовою природою, що обумовило певні процесуальні особливості їх судового розгляду і вирішення.

Позовне провадження характеризується наявністю спору про право цивільне. Загальне позовне провадження призначене для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні.

Спрощене позовне провадження призначене для розгляду мало-значних справ, справ, що виникають з трудових відносин, справ про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України

тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд, справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи.

Відповідно до ст. 19 ЦПК України малозначними справами є:

1) справи, у яких ціна позову не перевищує тридцяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

2) справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує вісімдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

3) справи про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані із встановленням чи оспоруванням батьківства (материнства);

4) справи про розірвання шлюбу;

5) справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує шістдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Формою звернення до суду в порядку позовного провадження, не залежно від форми – загальне або спрощене – є позовна заява. Сторонами позовного провадження виступають позивач та відповідач.

Наказне провадження здійснюється з метою постановлення судового наказу, який відповідно до ст.160 ЦПК України є особливою формою судового рішення, що видається судом за результатами розгляду вимог, передбачених статтею 161 ЦПК України. Формою звернення до суду є заява про видачу судового наказу. Сторонами наказного провадження є заявник та боржник. Характерною рисою наказного провадження є те, що вимоги, за якими видається судовий наказ, не повинні оскаржуватися протилежною стороною, оскільки в іншому випадку, тобто при наявності спору, якщо це вбачається із заяви і поданих документів, суд відмовляє в прийнятті заяви про видачу судового наказу, та роз'яснює заявникові право звернутися до суду в порядку позовного провадження для вирішення спору.

Окреме провадження – це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. Цей вид провадження характеризується відсутністю спору про право. Формою звернення до суду є заява. Сторонами окремого провадження є заявник та заінтересовані особи. В межах даного виду провадження встановлюються юридичні факти, якими захищаються не права, а інтереси, оскільки встановлення таких фактів впливає на визначення правового статусу громадянина.

Єдність процесу забезпечується тим, що розгляд справи здійснюється тільки в порядку, передбаченому ЦПК.

Цивільна процесуальна форма, тобто встановлений цивільним процесуальним правом порядок розгляду і вирішення цивільних справ судами. Визначальною рисою цивільної процесуальної форми є система вимог, закріплених нормами цивільного процесуального права. Це послідовний порядок розгляду і вирішення цивільної справи, діяльності всіх без виключення осіб, які беруть участь у справі, який включає визначену систему гарантій і спрямований на досягнення кінцевої мети – відновлення права чи захисту охоронюваного законом інтересу. Цивільно-процесуальна форма закріплена в ЦПК України, у зв'язку з цим вона повинна сприйматися як система правових вимог, які пред'являються до кожного здійснюваного в цивільному судочинстві процесуального акта.

===== 3. Цивільне судочинство та інші форми судочинства

Судочинство в Україні диференціюється залежно від спеціалізації судів, що конституційно закріплено у статті 125 Конституції України. Судова система побудована на основі принципів територіальності та спеціалізації, що дозволяє більш чітко розподіляти юрисдикцію

між різними видами судочинства. Зокрема, судочинство в Україні включає цивільне, господарське та адміністративне судочинство, кожне з яких має власну спеціалізацію та специфіку.

До 2005 року в Україні діяли лише два основних напрямки цивілістичної юрисдикції: цивільне та господарське судочинство, що забезпечували захист прав і інтересів громадян та юридичних осіб у сфері приватного права. Однак з прийняттям Кодексу адміністративного судочинства України у 2005 році з'явилася окрема спеціалізація – адміністративне судочинство, яке надає можливість ефективно розглядати публічно-правові спори.

Цивільний процес розраховано на здійснення правосуддя в широкій галузі правовідносин, які характеризуються юридичною рівністю їх учасників (цивільних, сімейних тощо). Коло цивільних справ, які суди розглядають у порядку цивільного судочинства, визначені ч. 1 ст. 19 ЦПК України.

У порядку цивільного судочинства розглядаються позовні справи, справи наказного та окремого провадження. Цивільні суди розглядають справи про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, про оспорування рішень міжнародного комерційного арбітражу, а також про визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу, іноземного суду (ч. 8 ст. 19 ЦПК України).

Галузеве процесуальне законодавство визначає юрисдикційні повноваження та компетенцію цивільних, адміністративних та господарських судів, а також Вищого суду з питань інтелектуальної власності – ст. 19 ЦПК України, ст. 19 КАС України, ст. 20 ГПК України.

На відміну від цивільного судочинства господарські суди відповідно до ст. 20 ГПК України розглядають:

1) справи у спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні і виконанні правочинів у господарській діяльності, крім правочинів, стороною яких є фізична особа, яка не є підприємцем, а також у спорах щодо правочинів, укладених для забезпечення виконання зобов'язання, сторонами якого є юридичні особи та (або) фізичні особи – підприємці;

2) справи у спорах щодо приватизації майна, крім спорів про приватизацію державного житлового фонду, та справи у спорах щодо продажу пакетів акцій, що належать державі у статутному капіталі банків;

3) справи у спорах, що виникають з корпоративних відносин, в тому числі у спорах між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи або між юридичною особою та її учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі учасником, який вибув, пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, крім трудових спорів;

4) справи у спорах, що виникають з правочинів щодо акцій, часток, паїв, інших корпоративних прав в юридичній особі, крім правочинів у сімейних та спадкових правовідносинах;

5) справи у спорах щодо фінансових інструментів, зокрема щодо цінних паперів, в тому числі пов'язані з правами на цінні папери та правами, що виникають з них, емісією, розміщенням, обігом та погашенням цінних паперів, обліком прав на цінні папери, зобов'язаннями за цінними паперами, крім боргових цінних паперів, власником яких є фізична особа, яка не є підприємцем, та векселів, що використовуються у податкових та митних правовідносинах;

6) справи у спорах щодо права власності чи іншого речового права на майно (рухоме та нерухоме, в тому числі землю), реєстрації або обліку прав на майно, яке (права на яке) є предметом спору, визнання недійсними актів, що порушують такі права, крім спорів, стороною яких є фізична особа, яка не є підприємцем, та спорів щодо вилучення майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, а також справи у спорах щодо майна, що є предметом забезпечення виконання зобов'язання, сторонами якого є юридичні особи та (або) фізичні особи – підприємці;

7) справи у спорах, що виникають з відносин, пов'язаних із захистом економічної конкуренції, обмеженням монополізму в господарській діяльності, захистом від недобросовісної конкуренції, в тому числі у спорах, пов'язаних з оскарженням рішень Антимонопольного комітету України, а також справи за заявами, клопотаннями органів Антимонопольного комітету України з питань, віднесених законом

до їх компетенції, крім спорів, які віднесені до юрисдикції Вищого суду з питань інтелектуальної власності;

8) справи про банкрутство та справи у спорах з майновими вимогами до боржника, стосовно якого відкрито провадження у справі про банкрутство, у тому числі справи у спорах про визнання недійсними будь-яких правочинів (договорів), укладених боржником; стягнення заробітної плати; поновлення на роботі посадових та службових осіб боржника, за винятком спорів про визначення та сплату (стягнення) грошових зобов'язань (податкового боргу), визначених відповідно до Податкового кодексу України, а також спорів про визнання недійсними правочинів за позовом контролюючого органу на виконання його повноважень, визначених Податковим кодексом України;

9) справи за заявами про затвердження планів санації боржника до відкриття провадження у справі про банкрутство;

10) справи у спорах щодо оскарження актів (рішень) суб'єктів господарювання та їх органів, посадових та службових осіб у сфері організації та здійснення господарської діяльності, крім актів (рішень) суб'єктів владних повноважень, прийнятих на виконання їхніх владних управлінських функцій, та спорів, стороною яких є фізична особа, яка не є підприємцем;

11) справи про оскарження рішень третейських судів та про видачу наказу на примусове виконання рішень третейських судів, утворених відповідно до Закону України «Про третейські суди», якщо такі рішення ухвалені у спорах, зазначених у цій статті;

12) справи у спорах між юридичною особою та її посадовою особою (у тому числі посадовою особою, повноваження якої припинені) про відшкодування збитків, заподіяних юридичній особі діями (бездіяльністю) такої посадової особи, за позовом власника (власників), учасника (учасників), акціонера (акціонерів) такої юридичної особи, поданим в її інтересах;

13) вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, визнання недійсними актів, що порушують права на майно (майнові права), якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав чи спору, що виник з корпора-

тивних відносин, якщо цей спір підлягає розгляду в господарському суді і переданий на його розгляд разом з такими вимогами;

14) справи у спорах про захист ділової репутації, крім спорів, стороною яких є фізична особа, яка не є підприємцем або самозайнятою особою;

15) інші справи у спорах між суб'єктами господарювання;

16) справи за заявами про видачу судового наказу, якщо заявником та боржником є юридична особа або фізична особа – підприємець;

17) справи, що виникають при укладанні, зміні, розірванні та виконанні договорів, укладених у рамках державно-приватного партнерства, у тому числі концесійних договорів, крім спорів, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства;

18) справи у спорах щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав та законних інтересів власників облігацій, що виникають між адміністратором за випуском облігацій та емітентом облігацій та/або особами, які надають забезпечення за такими облігаціями;

19) справи у спорах щодо оскарження рішення зборів власників облігацій.

20) справи у спорах між організацією водокористувачів та її членом або власником (користувачем) земельної ділянки сільськогосподарського призначення, включеної до території обслуговування відповідної організації водокористувачів, щодо набуття чи припинення членства в такій організації водокористувачів, укладання, зміни, розірвання, виконання організацією водокористувачів договорів, додаткових угод та іншої документації, яка відповідно до умов договору є його невід'ємною частиною, умов надання послуг організацією водокористувачів, визнання недійсними правочинів, вчинених організацією водокористувачів, а також щодо визначення території обслуговування організації водокористувачів; справи у спорах між власниками меліоративних систем або мереж та водокористувачами щодо умов забору, доставки води та її відведення;

21) справи про ліквідацію страховика або кредитної спілки за позовом Національного банку України відповідно до статті 110 ЦК України.

Відповідно до ст. 19 КАС України юрисдикція адміністративних судів поширюється на правовідносини, що виникають у зв'язку з здійсненням суб'єктом владних повноважень владних управлінських функцій, а також у зв'язку з публічним формуванням суб'єкта владних повноважень шляхом виборів або референдуму.

Юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи у публічно-правових спорах, зокрема:

1) спорах фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи індивідуальних актів), дій чи бездіяльності, крім випадків, коли для розгляду таких спорів законом встановлено інший порядок судового провадження;

1¹) спорах адміністратора за випуском облігацій, який діє в інтересах власників облігацій відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності;

2) спорах з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби;

3) спорах між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень;

4) спорах, що виникають з приводу укладання, виконання, припинення, скасування чи визнання нечинними адміністративних договорів;

5) за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, коли право звернення до суду для вирішення публічно-правового спору надано такому суб'єкту законом;

6) спорах щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму;

7) спорах фізичних чи юридичних осіб із розпорядником публічної інформації щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності у частині доступу до публічної інформації;

8) спорах щодо вилучення або примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності;

9) спорах щодо оскарження рішень атестаційних, конкурсних, медико-соціальних експертних комісій та інших подібних органів, рішення яких є обов'язковими для органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших осіб;

10) спорах щодо формування складу державних органів, органів місцевого самоврядування, обрання, призначення, звільнення їх посадових осіб;

11) спорах фізичних чи юридичних осіб щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності державного замовника у правовідносинах, що виникли на підставі Закону України «Про оборонні закупівлі», крім спорів, пов'язаних із укладенням державного контракту (договору) про закупівлю з переможцем спрощених торгів із застосуванням електронної системи закупівель, а також зміною, розірванням і виконанням державних контрактів (договорів) про закупівлю;

12) спорах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів охорони державного кордону у справах про правопорушення, передбачені Законом України «Про відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних пасажирських перевезень»;

13) спорах щодо оскарження рішень Національної комісії з реабілітації у правовідносинах, що виникли на підставі Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років»;

14) спорах із суб'єктами владних повноважень з приводу проведення аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства;

15) спорах, що виникають у зв'язку з оголошенням, проведенням та/або визначенням результатів конкурсу з визначення приватного партнера та концесійного конкурсу;

16) спорах щодо здійснення державного регулювання, нагляду і контролю у сфері медіа.

4. Предмет та метод цивільного процесуального права

Цивільне процесуальне право є самостійною галуззю права, предметом регулювання якої виступають суспільні відносини, що вини-

кають у процесі здійснення правосуддя в цивільних справах між судом та іншими суб'єктами процесу. Специфіка цих відносин полягає в тому, що вони виникають як результат потреби у судовому захисті та здійсненні правосуддя задля вирішення цивільних справ, а також у зв'язку з реалізацією особами права на судовий захист.

Метод цивільного процесуального права полягає у сукупності способів впливу правових норм на відносини, що регулюються цією галуззю, і характеризується як диспозитивно-імперативний. Це означає поєднання владних повноважень суду, що здійснює судову владу (ст. 6 Конституції України), з принципом диспозитивності, тобто рівності сторін та їхньої свободи вибору поведінки. Наприклад, відповідно до ст. 43 та ст. 49 ЦПК України, сторони мають можливість самостійно обирати способи захисту своїх прав та форму участі в процесі.

Метод цивільного процесуального права має декілька особливих рис, що відрізняють його від інших правових галузей. Перш за все, правове положення суб'єктів у процесі не є абсолютно рівним, як у цивільному праві, але і не базується на відносинах влади і підкорення, як це характерно для адміністративного права. Тут діє принцип рівності сторін перед судом, але при цьому суд володіє певними владними повноваженнями щодо керування процесом.

Процесуальні права та обов'язки суб'єктів у цивільному процесі визначаються безпосередньо законом і не можуть бути змінені угодами осіб, які беруть участь у справі. Це означає, що учасникам процесу дозволено лише те, що прямо передбачено законом. Таким чином, спосіб формування правовідносин у процесі чітко визначений нормативними актами, і їхній обсяг не залежить від бажання сторін, що забезпечує законність і стабільність процесу.

Юридичні факти в цивільному процесуальному праві також мають свою специфіку. Їх форма і вимоги до них визначені законом, а самі юридичні факти впливають на розвиток процесу, оскільки вони є підставою для виникнення або припинення певних процесуальних відносин. У цивільному процесуальному праві частіше йдеться про юридичний склад, оскільки самі по собі факти-події не можуть ініціювати процес. Лише сукупність певних юридичних фактів, що задо-

вольняють вимоги закону, стає підставою для виникнення процесуальних відносин.

Що стосується санкцій, то в цивільному процесуальному праві вони мають також особливий характер. Вони представлені не матеріальними штрафами, а процесуальними тягарями, які передбачають несприятливі наслідки для зацікавлених осіб, якщо ті не виконують процесуальні обов'язки. Ці санкції слугують способом забезпечення належного процесуального порядку та дисципліни в судовому процесі, впливаючи на учасників процесуальними засобами.

Процесуальна форма є однією з визначальних характеристик цивільного процесуального права. Вона являє собою встановлений ЦПК України порядок розгляду і вирішення цивільних справ. Важливим елементом цивільної процесуальної форми є система вимог, які регламентують порядок розгляду справ та діяльність усіх учасників процесу. Ця форма забезпечує дотримання прав та інтересів сторін, а також досягнення кінцевої мети – відновлення порушених прав або захисту законного інтересу. Цивільна процесуальна форма є засобом гарантування законності та справедливості, оскільки кожен процесуальний акт, що здійснюється у межах цивільного судочинства, підпорядковується цій системі вимог.

У результаті, цивільне процесуальне право поєднує диспозитивні та імперативні елементи для забезпечення реалізації правосуддя у сфері цивільного судочинства. Це відбувається через чітко структурований правовий механізм, що визначає правове положення суб'єктів, формування змісту правовідносин, використання юридичних фактів, застосування санкцій та підтримку процесуальної форми. Ця система надає цивільному процесуальному праву стабільності і послідовності.

===== 5. Структура ЦПК України. Джерела цивільного процесуального права

Джерела цивільного процесуального права в Україні являють собою систему нормативно-правових актів, в яких закріплені норми, що регулюють порядок здійснення правосуддя в цивільних справах.

Ці джерела мають різний рівень юридичної сили, починаючи з Конституції України та включаючи міжнародні договори, закони, підзаконні акти, а також рішення Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини.

Конституція України є основоположним джерелом цивільного процесуального права, оскільки містить базові положення щодо права громадян на судовий захист (ст. 55), гарантій правової рівності учасників процесу (ст. 24) та основоположних принципів організації і діяльності судової влади (розділ VIII). Крім того, положення Конституції України закріплюють недоторканність особи (ст. 29), право на приватне життя (ст. 32), забезпечують гарантії правової допомоги (ст. 59) та визначають принципи, на яких будується діяльність суду. Ці норми є базисом для розвитку і конкретизації цивільного процесуального права в Цивільному процесуальному кодексі (ЦПК) України та інших нормативних актах.

ЦПК України є основним джерелом цивільного процесуального права, оскільки встановлює повний порядок провадження у цивільних справах. Кодекс містить детальні норми, які регулюють усі стадії судового процесу, від подання позовної заяви до виконання судового рішення. Структурно ЦПК України поділяється на тринадцять розділів, що охоплюють: загальні положення, наказне, позовне та окреме провадження, перегляд судових рішень, питання виконання судових рішень, судовий контроль за виконанням рішень, провадження щодо рішень третейських судів, виконання рішень іноземних судів і міжнародних комерційних арбітражів, відновлення втраченого судового провадження, провадження за участю іноземних осіб, а також прикінцеві та перехідні положення.

До джерел цивільного процесуального права також належать закони України, що доповнюють та конкретизують процесуальні норми. Наприклад, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» (від 02.06.2016 р.) визначає мету та завдання правосуддя, а також засади організації судової влади, її структуру, компетенцію суддів і підстави для їхньої незалежності. Закон України «Про виконавче провадження» (від 02.06.2016 р.) регламентує порядок примусового виконання судових рішень, забезпечуючи реалізацію судового захисту

на етапі виконавчого провадження. Даний закон є важливим елементом забезпечення реального захисту прав, оскільки дозволяє забезпечити виконання судових рішень, що підтверджують права та законні інтереси учасників судового процесу.

Інші закони, такі як Закон України «Про прокуратуру» (від 14.10.2014 р.), регулюють участь прокурора в цивільному процесі, зокрема визначають його повноваження, підстави для звернення до суду та форми участі. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (від 21.05.1997 р.) передбачає можливість звернення виконавчих органів місцевих рад до суду для захисту інтересів відповідних територіальних громад. Цей закон закріплює повноваження органів місцевого самоврядування, що дозволяє їм звертатися до суду з метою захисту прав громади, що є важливим інструментом у реалізації принципу доступності судового захисту для громадян.

Закон України «Про судовий збір» (від 08.07.2011 р.) є інструментом регулювання судових витрат, що несе важливу функцію забезпечення фінансування судових процесів та відповідальності учасників за використання судового ресурсу. Положення цього закону визначають розмір судового збору, порядок його сплати, звільнення від сплати, а також повернення судового збору у певних випадках.

Згідно зі ст. 3 ЦПК України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, також є джерелами цивільного процесуального права. Якщо міжнародним договором передбачено інші правила, ніж встановлені ЦПК України, то застосовуються положення міжнародного договору. Це забезпечує пріоритет міжнародного права у випадках, коли Україна взяла на себе зобов'язання дотримуватися певних процесуальних стандартів, наприклад, у справах щодо захисту прав іноземних громадян або визнання рішень іноземних судів.

Важливим джерелом цивільного процесуального права є також Закон України «Про міжнародне приватне право», у якому регламентовані питання підсудності за участю іноземних осіб, виконання іноземних судових доручень та визнання і виконання рішень іноземних судів (розділи XI, XII, XIII). Цей закон деталізує особливості

процесу, коли у справі присутній іноземний елемент, що дозволяє ефективно реалізовувати міжнародні стандарти правосуддя.

Специфічними джерелами цивільного процесуального права є рішення Конституційного Суду України, які мають значення для застосування, оскільки суд приймає рішення щодо конституційності певних норм законодавства або тлумачить норми цивільного процесуального права. У разі визнання норм неконституційними вони втрачають чинність, що впливає на практику застосування цивільного процесуального законодавства, встановлюючи нові стандарти та вимоги до процедури судового захисту.

Крім того, джерелом цивільного процесуального права є рішення Європейського суду з прав людини, особливо ті, що стосуються застосування статті 6 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) щодо права на справедливий судовий розгляд. Прецеденти ЄСПЛ мають важливе значення, оскільки вони визначають стандарти правосуддя, обов'язкові для держав-учасниць Конвенції. Таким чином, рішення ЄСПЛ впливають на розвиток цивільного процесуального права в Україні, забезпечуючи відповідність національної судової системи міжнародним стандартам правосуддя.

Цивільний процесуальний закон діє в часі, просторі та за колом осіб. Відповідно до загального правила, закони зворотної сили не мають. Частина 3, 4 ст. 3 ЦПК України визначають, що провадження в цивільних справах здійснюється відповідно до законів, чинних на момент здійснення процесуальних дій. Закон, який встановлює нові обов'язки або обмежує права учасників цивільного процесу, не має зворотної дії. Таким чином, кожен процесуальний акт підпорядковується тим нормам, які були чинні на момент його здійснення, що забезпечує послідовність та прозорість процесуальних дій.

Дія цивільного процесуального законодавства за колом осіб також має свої особливості: воно поширюється на фізичних осіб, юридичних осіб України, іноземців та осіб без громадянства, а також на тих осіб, які мають будь-яке відношення до справи, хоч і не є її учасниками. Наприклад, відповідно до ст. 84 ЦПК України, суд має право витребувати докази у осіб, які не є учасниками про-

цесу, якщо ці особи утримують письмові або речові докази, що мають значення для справи.

Таким чином, джерела цивільного процесуального права формують складну та багаторівневу систему, яка охоплює Конституцію, закони, підзаконні акти, міжнародні договори та судові рішення. Кожне з цих джерел має свою чітко визначену роль і значення у забезпеченні права на судовий захист, формуванні процедури судового розгляду та забезпеченні виконання судових рішень.

6. Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод судом при розгляді цивільних справ

Україна 17 липня 1997 р. ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (Європейська конвенція з прав людини, надалі – ЄКПЛ) і тим самим взяла на себе зобов'язання гарантувати права, закріплені в ній, та визнала юрисдикцію Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ) з питань тлумачення й застосування ЄКПЛ. Враховуючи вищезазначене, наразі одним із пріоритетних завдань реформування цивільного судочинства є приведення національного законодавства у відповідність до європейських стандартів прав людини. Відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є частиною національного законодавства України. Крім того, згідно із ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. суди зобов'язані застосовувати при розгляді справи Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ) як джерело права. Зазначені положення знайшли відбиття і у чинному ЦПК, відповідно до ч. 4 ст. 10 якого суд застосовує при розгляді справ ЄКПЛ і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику ЄСПЛ як джерело права. Враховуючи, що ЄКПЛ є міжнародним договором, то слід звернути увагу, що вона має пріоритет

стосовно інших законів, проте найвищу юридичну силу має Конституція України.

Виключне значення для вітчизняного цивільного судочинства має п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, що закріплює процесуальні гарантії права особи на справедливий судовий розгляд. Так, згідно із п. 1 ст. 6 ЄКПЛ кожен має право на справедливий і публічний судовий розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру.

Вплив на правозастосовну практику мають і рішення ЄСПЛ, що є обов'язковими для держав-учасниць ЄКПЛ. У літературі дискусійним залишаються питання стосовно правової природи рішень ЄСПЛ. Досить поширеною є точка зору про прецедентний характер даних рішень. Більш переконливою, проте, є позиція, відповідно до якої прецедентність рішень ЄСПЛ слід розглядати не лише з точки зору, власне, прецедентного характеру, тобто кваліфікації їх як прецедентів, а й з точки зору загальнообов'язковості, яка є ширшою за своїм значенням властивістю рішень ЄСПЛ¹. З цього випливає, що рішення ЄСПЛ слід розглядати у контексті концепції «усталеної судової практики», відповідно до якої низка прийнятих судових рішень може розглядатися як переконливий доказ правильного тлумачення правової норми. Передумовою цього є постійне застосування в довготривалій судовій практиці вирішення спорів правоположень, які були сформульовані та використовувалися судами. Ця концепція стала певним еквівалентом англо-американської доктрини дії прецедентного права у країнах романо-германської правової сім'ї і саме у вигляді цієї концепції розуміється порядок дії прецедентного права у європейських країнах². Таким чином, рішення ЄСПЛ мають загальнообов'язковий характер, що прямо закріплено на рівні національного законодавства. Для практики застосування рішень ЄСПЛ загальнообов'язковість відбиває необхідність застосування у судовій

¹ Див.: Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; За заг. ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С. 64

² Див.: Шевчук, С. В. Судовий прецедент у діяльності Європейського Суду з прав людини та його застосування в Україні // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2007. – № 5. – С. 110–118

практиці різних за своїм характером рішень ЄСПЛ, тобто рішень, ухвалених як стосовно України, так і стосовно інших держав. У даному контексті варто наголосити, що практика ЄСПЛ має виключне значення, а її різноманіття може мати суттєвий вплив на судову практику України. Так, завдяки рішенням ЄСПЛ своє тлумачення отримало положення про справедливий судовий розгляд, закріплене у п.1 ст. 6 ЄКПЛ, що дало поштовх для закріплення на рівні національного законодавства певних вимог даного стандарту, прикладом чого є ч. 1 ст. 2, п.п. 1, 10 ч. 3 ст. 2, ст. 121 ЦПК тощо. Провідну роль практика ЄСПЛ відіграє при тлумаченні національного законодавства у контексті європейських стандартів прав людини, закріплених у ЄКПЛ, а також при наявності прогалин у законодавстві. Наприклад, виключне значення для практики національних судів має тлумачення ЄСПЛ у своїх рішеннях складових принципу верховенства права у демократичному суспільстві, принципу пропорційності при оцінці правомірності меж втручання держави у права та свободи людини і громадянина тощо.

===== 7. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному процесі.

Відповідно до п. 1 ст. 6 ЄКПЛ кожний має право на справедливий і публічний судовий розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру. У теорії та практиці зазначене право отримало назву право на справедливий судовий розгляд. Зазначене право отримує свій розвиток завдяки його тлумаченню у практиці ЄСПЛ. Аналіз положень п. 1 ст. 6 ЄКПЛ та рішень ЄСПЛ щодо тлумачення цієї статті дає підстави виділити дві групи елементів права на справедливий судовий розгляд: інституціональні та процедурні.

Інституціональні елементи права на справедливий судовий розгляд є вимогами до суду як певної інституції у демократичному суспільстві та до складу суду у конкретній справі. До них належать:

доступ до суду, а також «належний суд», тобто незалежний, неупереджений суд, створений на підставі закону.

Доступ до суду відповідно до п. 1 ст. 6 ЄКПЛ слід розуміти як право ініціювати цивільний процес, що не обтяжене юридичними та економічними перешкодами. До юридичних перешкод можна віднести виключення із юрисдикції судів тих чи інших правових спорів, наявність вимог, додержання яких дозволяє відкрити провадження справі. До економічних перешкод можуть бути віднесені необхідність сплати занадто великої суми судового збору, необхідність обов'язкової участі адвоката тощо. Право на доступ до суду не є абсолютним, воно може бути обмежене, однак такі обмеження: 1) не повинні взагалі позбавляти особу права на захист, тобто мають залишатися інші способи захисту її права, 2) повинні мати легітимну мету, 3) має існувати пропорційне співвідношення між такою метою та вжитими засобами¹.

Неупередженість суду як елемент п. 1 ст. 6 ЄКПЛ розглядається у двох аспектах. Суб'єктивний аспект полягає у тому, що жоден член суду не повинен мати будь-якої особистої заінтересованості або упередженості у розгляді справи. Об'єктивний аспект неупередженості полягає у тому, що суд повинен надати достатні гарантії, які б виключали будь-які законні сумніви щодо цього. Про *незалежність* суду в свою чергу свідчить спосіб призначення його членів, строк їх повноважень, існування гарантій від зовнішнього впливу та наявність у суду зовнішніх ознак незалежності. *Суд, створений на підставі закону*, передбачає правову основу існування як самого суду, так і правомірність участі кожного судді у конкретному процесі. Відповідно до цього суд повинен мати юрисдикцію для розгляду конкретної справи, а також використовувати тільки ті повноваження, які прямо передбачені в законі. Склад суду у конкретній справі має відповідати закону з точки зору кількості суддів, а також легітимності підстав участі у розгляді справи кожного конкретного судді.

Процедурні вимоги права на справедливий судовий розгляд є вимогами, які пред'являються до процедури здійснення правосуддя у цивільних справах. До них належать гласність (публічність), рівно-

¹ Ashingdane v. UK, 28 May 1985, par. 57, Series A no. 93

правність сторін, змагальність, вмотивованість рішень суду, правова визначеність, розумний строк судового розгляду, обов'язкове виконання рішень суду.

Гласність (публічність) судового розгляду включає в себе проведення судових засідань у відкритому режимі, за якого до залу судового засідання мають допускатися не лише сторони та їх представники, але і усі бажаючі. Сторони повинні бути заздалегідь повідомлені про час та місце розгляду їх справи, щоб мати можливість бути присутніми під час розгляду їх справи. Публічно також має бути проголошене рішення суду.

Рівноправність сторін передбачає дотримання розумного балансу інтересів сторін під час розгляду справи, при якому одна зі сторін не повинна ставитися у значно не вигідніше становище порівняно з її опонентом. При цьому справедливий баланс інтересів між сторонами зберігається завдяки: 1) забороні втручання законодавця у процес здійснення правосуддя; 2) дотриманню вимоги належного сповіщення сторін як передумови реалізації права особи бути вислуханою в суді; 3) наданню сторонам рівних можливостей у поданні доказів та їх коментуванні; 4) чіткій законодавчій регламентації участі прокурора та інших органів та осіб, яким законом надане право захищати права та інтереси інших осіб у цивільному судочинстві. *Змагальність* цивільного процесу відповідно до п. 1 ст. 6 ЄКПЛ передбачає доведення до відома сторін доказового матеріалу у справі та їх реального доступу до цих доказів. При цьому суд повинен всіляко сприяти сторонам у цьому.

Вмотивованість рішень суду передбачає обов'язок суду наводити у своїх рішеннях мотиви правового та фактичного характеру, якими вони керувалися при ухваленні рішення у конкретній справі, що, однак, не повинно розумітися як необхідність детальної відповіді на кожне питання.

Правова визначеність передбачає визначеність (однозначність) тлумачення та застосування правових норм, неможливість надання зворотної сили закону, правило *res judicata* та здійсненість рішень суду. Відповідно до цієї вимоги законодавство має застосовуватися однаково для подібних справ, на що може розраховувати кожна осо-

ба. Правило *res judicata* передбачає остаточність судових рішень, відповідно до чого жодне рішення, яке набуло статусу остаточного, не може бути переглянуте інакше, ніж у встановлених законом випадках. Вимога здійсненості рішень суду відбиває обов'язковість їх виконання.

Розумний строк судового розгляду оцінюється у кожному конкретному випадку з урахуванням чотирьох критеріїв, якими є: 1) складність справи; 2) важливість для заявника питання, що розглядається; 3) поведінка заявника; 4) поведінка державних органів. Сплив розумного строку розпочинається з моменту порушення справи в суді і закінчується повним виконанням рішення суду.

Обов'язковість виконання рішень суду впливає із прецедентної практики ЄСПЛ, як гарантія того, що остаточне рішення суду не може не виконуватися на шкоду одній зі сторін. При цьому виконання рішення суду розглядається як завершальна стадія судового процесу, що включається до перебігу розумного строку.

8. Поняття та класифікація принципів цивільного процесу.

Принципи цивільного процесу – це виражені в нормах цивільного процесуального права незаперечні за своєю природою вимоги до суду й учасників цивільного процесу, які концептуалізують його зміст, та визначальний порядок засади здійснення правосуддя у цивільних справах¹. До ознак принципів цивільного процесу можна віднести: 1) фундаментальний характер; 2) нормативність; 3) обов'язковість; 4) відбиття певного механізму здійснення цивільного судочинства і цінностей цивільного процесуального права; 5) пов'язаність із міжнародним стандартом доступності правосуддя та міжнародно-правовими зобов'язаннями держави щодо здійснення судочинства у контексті основоположного принципу верховенства права.

¹ Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; За заг. ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С. 117

У найбільш загальному вигляді систему принципів цивільного процесу становлять два рівні. Перший рівень складають загальновизнані принципи і норми міжнародного права як принципи цивільного процесу, другий – принципи, закріплені у національному законодавстві¹. Загально-визнані норми і принципи міжнародного права є основоположними імперативними нормами міжнародного права, що приймаються і визнаються міжнародним співтовариством держав у цілому, як норми, відхилення від яких є неприпустимим і яку може бути змінено тільки наступною нормою загального міжнародного права, що носила б такий самий характер (ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.). Такі принципи мають наднаціональний характер і закріплені у міжнародно-правових актах (Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод), а також практиці Європейського суду з прав людини. Найчастіше до зазначеної групи принципів відносять принцип верховенства права, принцип верховенства прав людини, принцип права на суд, принцип правової визначеності, принцип пропорційності, принцип субсидіарності тощо.

Що стосується принципів національного законодавства, то залежно від критеріїв поділу можна запропонувати декілька класифікацій зазначених принципів. По-перше, за джерелом закріплення можна виокремити принципи: 1) закріплені у Конституції України (наприклад, ст. 129 Конституції України закріплює принципи рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, принцип забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення, принцип обов'язковості судового рішення тощо); 2) закріплені у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» (рівність перед законом і судом, гласність і відкритість судового процесу, принцип мови судочинства тощо); 3) закріплені у ЦПК. Відповідно до ст. 3 ЦПК основними засадами (принципами) цивільного судочинства є: 1) верховенство права; 2) повага до честі і гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом; 3) гласність та відкритість

¹ Див.: Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; За заг. ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С. 118

судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 4) змагальність сторін; 5) диспозитивність; 6) пропорційність; 7) обов'язковість судового рішення; 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи; 9) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, встановлених законом; 10) розумність строків розгляду справи судом; 11) неприпустимість зловживання процесуальними правами; 12) відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення.

По-друге, залежно від сфери правового регулювання виділяють: 1) загальноправові принципи (принцип верховенства права, принцип пропорційності тощо); 2) міжгалузеві (принцип гласності, принцип усності та безпосередності тощо); 3) галузеві принципи цивільного процесу (принцип диспозитивності, принцип змагальності, принцип процесуальної рівноправності сторін).

По-третє, найбільш розповсюдженою класифікацією є поділ принципів цивільного судочинства за об'єктом правового регулювання, в залежності від чого виокремлюють організаційно-функціональні принципи, які є принципами організації правосуддя, та функціональні принципи, які визначають процесуальну діяльність суду і учасників процесу. До організаційно-функціональних принципів належать такі принципи: 1) здійснення правосуддя тільки судом; 2) незалежність суддів та підкорення їх тільки закону; 3) рівність усіх учасників перед законом і судом; 4) гласність судового розгляду; 5) національна мова судочинства. До функціональних принципів цивільного процесу належать: 1) диспозитивність; 2) змагальність; 3) процесуальна рівність сторін; 4) усність; 5) безпосередність¹.

===== 9. Принцип верховенства права в цивільному процесі

Принцип верховенства права є загальновизнаною, надімперативною нормою міжнародного права, якій має відповідати національне

¹ Див.: Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; За заг. ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С. 123–124

законодавство. Зазначений принцип закріплений у низці міжнародних актів, зокрема, Загальній декларації прав людини, Статуті Ради Європи, ЄКПЛ. На рівні національного законодавства він знайшов своє відбиття у п. 1 ст. 8 Конституції України, відповідно до якого в Україні визнається та діє принцип верховенства права. Крім того, відповідно до п. 1 ч. 3 ст. 2 та ст. 10 ЦПК верховенство права визнається однією з основних засад (принципів) цивільного судочинства, а відповідно до ч. 1 ст. 263 ЦПК судові рішення повинні ґрунтуватися на засадах верховенства права.

Незважаючи на закріплення принципу верховенства права у чинному ЦПК, тлумачення його змісту на рівні національного законодавства відсутнє, адже ст. 10 ЦПК «Верховенство права та законодавство, відповідно до якого суд вирішує справи» закріплює лише загальне положення щодо того, що суд при розгляді справи керується принципом верховенства права (ч. 1 ст. 10 ЦПК). У зарубіжних правових системах розвиток та тлумачення принципу верховенства права значною мірою пов'язується із закріпленням зазначеного принципу у Преамбулі ЄКПЛ та подальшим еволюційним тлумаченням її положень у практиці ЄСПЛ. На наш погляд, зважаючи на те, що відповідно до ч. 4 ст. 10 ЦПК суд застосовує при розгляді справи Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права, аналогічний підхід має бути застосований і у національному правопорядку.

Практика ЄСПЛ щодо тлумачення змісту принципу верховенства права та окремих його складових є доволі широкою. Так, у рішенні у справі «Амуур проти Франції» ЄСПЛ зазначив, що верховенство права є принципом, що властивий кожній статті ЄКПЛ і ним слід керуватися при її тлумаченні¹. Виключне значення для розвитку принципу верховенства права має практика ЄСПЛ, завдяки якій було вироблено багато складових цього принципу змістового та формального характеру, однак визначальним для сфери цивільного судочинства є те, що держава повинна забезпечити громадянам доступ до суду,

¹ *Amuur v. France*, no. 19776/92, 25 June 1996

наявність судового контролю за втручанням виконавчих органів у права людини, відповідність судового рішення вимогам правової визначеності, достатню чіткість визначення в законі обсягу будь-якого правового розсуду та способу його здійснення, наявність громадської довіри до судів, як гарантів справедливості, обов'язковість судових рішень, можливість скасування рішення суду судом вищої інстанції, якщо таке рішення не набрало законної сили тощо.

У контексті даної проблематики також слід звернути увагу на Доповідь Венеційської комісії на 86-пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 р.), в якій проаналізовано шлях становлення принципу верховенства права у зарубіжних державах англосаксонської та континентальної правових систем, та виокремлено основні елементи верховенства права у демократичному суспільстві, якими є: а) законність, включаючи прозорий, підзвітний та демократичний процес введення в дію приписів права; б) юридична визначеність; в) заборона свавілля; г) доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; д) дотримання прав людини; е) заборона дискримінації та рівність перед законом¹.

Крім того, тлумачення змісту верховенства права було надано і на національному рівні Конституційним Судом України у його рішенні у справі про призначення судом більш м'якого покарання від 02.11.2004 р., відповідно до якого верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути просякнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства².

¹ [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e)

² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>

10. Принцип правової визначеності в цивільному процесі

Принцип правової визначеності є складовою принципу верховенства права і відноситься до загальновизнаних принципів міжнародного права. Дія цього у цивільному судочинстві забезпечується завдяки дотриманню декількох його компонентів:

- визначеність норм цивільного процесуального законодавства;
- однаковість застосування правових норм;
- остаточність судових рішень;
- здійсненість судових рішень.

Вимога **визначеності норм цивільного процесуального** законодавства означає, насамперед: 1) доступність правових норм, що досягається своєчасним офіційним опублікуванням положень цивільного процесуального законодавства; 2) ясність і недвозначність правових норм, які з достатнім ступенем чіткості формулюють процедури цивільного судочинства, права та обов'язки учасників процесу, а також регламентують цивільні процесуальні санкції.

Вимога **однакового застосування правових норм** як елемент принципу правової визначеності, що проявляється в цивільному судочинстві, означає обов'язок судів однаково застосовувати одні і ті ж самі норми матеріального і процесуального права, не допускати розходжень у судовій практиці.

Остаточність судових рішень означає забезпечення стабільності судових рішень, які набрали законної сили та неможливості їх безпідставного перегляду. Підстави для перегляду судових рішень на кожній стадії судового провадження не можуть бути ідентичними. Так, у справі Брумареску проти Румунії ЄСПЛ констатував: виходячи із загальновизнаного принципу правової визначеності (певності) слід мати на увазі стабільність правового регулювання і виконуваність судових рішень. Тому при встановленні підстав для оскарження і перегляду судових рішень, що набрали чинності, строку, в межах якого допускається таке оскарження, треба виходити з того, що учасники цивільних правовідносин повинні мати можливість у розумних межах передбачати наслідки своєї поведінки і бути

впевненими у незмінності свого офіційно визнаного статусу, набутих прав і обов'язків.

Здійсненність судового рішення, як елемент принципу правової визначеності, являє собою гарантовану можливість добровільного і примусового виконання судового рішення. Як відзначає Європейський суд з прав людини, здійсненність судового рішення є продовженням права на суд і це право було б ілюзорним, якщо б правова система держави дозволяла остаточному, обов'язковому судовому рішення не діяти.

11. Принцип диспозитивності в цивільному процесі

Принцип диспозитивності закріплений у ст. 13 ЦПК. Сутність зазначеного принципу зводиться до того, що учасники справи мають право вільно розпоряджатися своїми матеріальними та процесуальними правами, засобами їх захисту, однак у межах, встановлених в законі. Зазначений принцип відбиває рух цивільного процесу, що можна звести до положення про те, що відповідно до принципу диспозитивності виникнення, розвиток та припинення цивільного судочинства цілком залежить від волі заінтересованих осіб.

Основні положення принципу диспозитивності можна звести до наступного:

1) особа вільна у виборі окрім судової форми захисту також і інших юрисдикційних форм захисту, а також сама вирішує, які способи захисту використовувати;

2) особа має право вільно розпоряджатися своїм правом на звернення до суду за судовим захистом, жодна особа не може бути примушена до звернення до суду, натомість суд розглядає цивільні справи не інакше як за зверненням фізичних чи юридичних осіб, поданим відповідно до ЦПК;

3) позивач самостійно визначає зміст своїх позовних вимог, суд з'ясовує обставини конкретної справи у межах заявлених позивачем вимог і на підставі доказів сторін та інших учасників справи, суд не має права виходити за межі заявлених позивачем вимог;

4) під час усього судового процесу сторони мають право вільно розпоряджатися своїми матеріальними та процесуальними правами, однак у межах, визначених законом;

5) сторони мають право щодо закінчення процесу шляхом відмови від позову позивачем, визнання позову відповідачем або укладенням мирової угоди;

6) лише від волевиявлення заінтересованих осіб залежить подальший рух процесу, тобто порушення апеляційного, касаційного переглядів, перегляду справи за нововиявленими або виключними обставинами;

7) лише від волевиявлення заінтересованих осіб залежить примусове виконання судового рішення.

===== 12. Принцип змагальності в цивільному процесі

Принцип змагальності закріплений у ст. 12 ЦПК, відповідно до якої цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін. Принцип змагальності відбиває по суті розподіл функцій у процесі між судом та сторонами – позивачем та відповідачем та забезпечує повноту дослідження обставин конкретної справи. У структурі принципу змагальності виокремлюють формальну та змістовну сторону. Формальна сторона принципу змагальності відображає положення про те, що розгляд справи відбувається у змагальній формі, шляхом змагання сторін, спору між ними, дослідження доказів, поданих сторонами та іншими учасниками справи, що мають значення для встановлення обставин справи. Так, ст. ст. 227, 242 ЦПК передбачають послідовність виступів сторін та інших учасників справи, їх представників під час надання пояснень у судовому засіданні, під час судових дебатів. Змістова сторона принципу змагальності відбиває право і обов'язок сторін визначати коло фактів, на які вони можуть посылатися як на підставу своїх вимог і заперечень, та обов'язку довести обставини, якими вони обґрунтовують позов або заперечення проти позову

(ст. 12 ЦПК). Так, відповідно до ч. 3 ст. 12 ЦПК кожна сторона повинна довести ті обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом.

Основні положення принципу змагальності можна звести до наступного:

1) сторони є вільними в обранні обставин, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог та заперечень, а також засобів доказування, що подаються на підтвердження зазначених обставин;

2) сторони мають довести ті обставини, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень;

3) кожна сторона несе ризик настання наслідків, пов'язаних із вчиненням чи невчиненням нею процесуальних дій;

4) роль суду у цивільному судочинстві відповідно до принципу змагальності зводиться до того, що суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість: а) керує ходом судового процесу; б) сприяє врегулюванню спору шляхом досягнення угоди між сторонами; в) роз'яснює у випадку необхідності учасникам судового процесу їхні процесуальні права та обов'язки, наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій; г) сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених ЦПК; д) запобігає зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами та вживає заходів для виконання ними їхніх обов'язків;

5) за загальним правилом у цивільному судочинстві суд не збирає докази з власної ініціативи, окрім випадків, коли це необхідно для захисту малолітніх та неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними або дієздатність яких обмежена (ч. 2 ст. 13 ЦПК), або коли суд має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів, а також інших випадків, передбачених цим кодексом (ч. 7 ст. 81 ЦПК);

5) суд може витребувати докази за клопотанням учасника справи у разі неможливості самотійно надати докази (ст. 84 ЦПК);

б) обставини, що визнаються або не оспорюються сторонами, не можуть перевірятися судом.

13. Принцип рівноправності сторін в цивільному процесі

Принцип рівноправності сторін в цивільному процесі закріплений у ч. 1 ст. 49 ЦПК, відповідно до якої сторони користуються рівними процесуальними правами. Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 12 ЦПК учасники справи мають рівні права щодо здійснення всіх процесуальних прав та обов'язків, передбачених законом.

Сутність зазначеного принципу полягає у тому, що сторони у цивільному процесі користуються рівними, але неоднаковими, процесуальними правами. Усі права сторін поділяються на дві групи: загальні та спеціальні. Загальні права сторін належать їм як учасникам справи і закріплені у ч. 1 ст. 43 ЦПК. Зокрема, учасники справи мають право: 1) ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень; 2) подавати докази; брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено законом; брати участь у дослідженні доказів; ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам; 3) подавати заяви та клопотання, надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб; 4) ознайомитися з протоколом судового засідання, записом фіксування судового засідання технічними засобами, робити з них копії, подавати письмові зауваження з приводу їх неправильності чи неповноти; 5) оскаржувати судові рішення у визначених законом випадках; 6) користуватися іншими визначеними законом процесуальними правами.

Отже, зазначений принцип передбачає надання сторонам рівних можливостей для захисту їх прав, свобод та інтересів. Поряд з цим, рівність прав не свідчить про їх абсолютну тотожність, що проявляється на прикладі спеціальних прав сторін, закріплених у ст. 49 ЦПК. Так, позивач вправі відмовитися від позову (всіх або частини позовних вимог), відповідач має право визнати позов (всі або частину позовних вимог) на будь-якій стадії судового процесу. Позивач вправі збільшити або зменшити розмір позовних вимог до закінчення підготовчого

засідання або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження. Відповідач має право подати зустрічний позов у строки, встановлені цим Кодексом. До закінчення підготовчого засідання позивач має право змінити предмет або підстави позову шляхом подання письмової заяви. У справі, що розглядається за правилами спрощеного позовного провадження, зміна предмета або підстав позову допускається не пізніше ніж за п'ять днів до початку першого судового засідання у справі. Сторони можуть примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу. Результат домовленості сторін може бути оформлений мировою угодою.

Зазначені права сторін є рівними, але неоднаковими, адже за своєю суттю певні права можуть належати лише позивачу або лише відповідачу, зважаючи на особливості процесуального статусу цих суб'єктів, проте процесуальне становище сторін урівноважується завдяки наданню їм зазначених прав. Принцип процесуальної рівноправності сторін діє на всіх стадіях цивільного судочинства. Зокрема, сторони є рівними під час звернення до суду (позивач може подати позов, а відповідач – зустрічний позов), сторони також є рівними щодо можливостей захисту їх прав у суді (право позивача відмовитися від позову, а відповідача – визнати позов; право сторін укласти мирову угоду; права щодо оскарження судового рішення), а також мають рівні можливості у сфері доказової діяльності тощо. Поряд з цим, сторони мають не тільки рівні права, а й рівні обов'язки, наприклад, вони зобов'язані виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу; сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи; виконувати процесуальні дії у встановлені законом або судом строки тощо (ч. 2 ст. 43 ЦПК).

===== 14. Принципи гласності та усності в цивільному процесі

Відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 2 ЦПК гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами визнаються

однією із засад (принципів) цивільного судочинства. Конкретизація зазначеного положення знаходить своє відбиття у ст. 7 ЦПК «Гласність судового процесу», яка головним чином зосереджена на регламентації прав осіб бути присутніми під час судових засідань та підставах для закритого розгляду справи, та ст. 8 ЦПК «Відкритість інформації щодо справи», що регламентує порядок доведення до учасників справи та громадськості інформації щодо справи, що розглядається в суді.

У літературі класично виділяють гласність для сторін та загальну гласність (гласність для громадськості)¹. *Загальна гласність* регламентує можливість представників громадськості, що не є учасниками судового провадження, бути присутніми під час розгляду справи в суді та права, що пов'язані із цим. Так, будь-яка особа має право бути присутньою у відкритому судовому засіданні. Від такої особи забороняється вимагати будь-які документи, крім документа, що посвідчує особу, вона допускається до зали судових засідань до початку судового засідання або під час перерви. Суд може видалити із зали судових засідань осіб, які перешкоджають веденню судового засідання, здійсненню прав або виконанню обов'язків учасників судового процесу або судді, порушують порядок у залі суду (ч.ч. 2–3 ст. 7 ЦПК).

Особи, присутні в залі судового засідання, представники засобів масової інформації можуть проводити у залі судового засідання фотозйомку, відео- та аудіозапис з використанням портативних відео- та аудіотехнічних засобів без отримання окремого дозволу суду, але з урахуванням обмежень, встановлених ЦПК. Трансляція судового засідання здійснюється з дозволу суду. Якщо всі учасники справи беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, здійснюється транслявання перебігу судового засідання в мережі Інтернет в обов'язковому порядку. Проведення в залі судового засідання фотозйомки, відеозапису, а також трансляція судового засідання повинні здійснюватися без створення перешкод у веденні засідання і здійсненні учасниками судового процесу їхніх процесуальних прав (ч.ч. 4–6 ст. 7 ЦПК).

¹ Див.: Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; За заг. ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С. 169

Гласність для сторін, на противагу загальній гласності, відбивається у праві сторін на гласне судочинство, праві на інформацію про дату, час та місце розгляду своєї справи, права отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його цивільної справи, право брати участь у судовому засіданні та бути вислуханим в суді, право знати про зміст вимог та заперечень сторін тощо.

Гласність передбачає відкритість судових засідань. За загальним правилом розгляд справ у судах проводиться відкрито, крім випадків, передбачених ЦПК. Розгляд справи у *закритому судовому засіданні* проводиться у випадках, коли відкритий судовий розгляд може мати наслідком розголошення таємної чи іншої інформації, що охороняється законом, або за клопотанням учасників справи з метою забезпечення таємниці усиновлення, запобігання розголошенню відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя учасників справи або відомостей, що принижують їхню честь і гідність, а також в інших випадках, установлених законом. Про розгляд справи у закритому судовому засіданні постановляється ухвала. Суд ухвалою може оголосити судові засідання закритим повністю або закритою його частину. Розгляд справи та вчинення окремих процесуальних дій у закритому судовому засіданні проводяться з дотриманням правил здійснення цивільного судочинства. Під час такого розгляду можуть бути присутні лише учасники справи, а в разі необхідності – свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі. Суд попереджає зазначених осіб про обов'язок не розголошувати інформацію, для забезпечення захисту якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій відбувається в закритому судовому засіданні. Використання систем відеоконференц-зв'язку та транслявання перебігу судового засідання в мережі Інтернет у закритому судовому засіданні не допускається. Якщо під час закритого судового засідання буде встановлено, що інформація, для забезпечення нерозголошення якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій відбувалися в закритому судовому засіданні, вже є публічно доступною або обмеження доступу до інформації є безпідставним чи не відповідає закону, суд постановляє ухвалу про подальший розгляд справи у відкритому судовому засіданні (ч.ч. 9–12 ст. 7 ЦПК).

Окрім гласності власне судового розгляду, у структурі принципу гласності слід виокремити також *гласність судового рішення*. Судове рішення (повне або скорочене), ухвалене у відкритому судовому засіданні, оголошується прилюдно у порядку, визначеному ЦПК. Якщо судовий розгляд проводився в закритому судовому засіданні, прилюдно оголошується лише вступна та резолютивна частини рішення, якщо такі частини не містять інформації, для забезпечення захисту якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій проводилися в закритому судовому засіданні. У протилежному випадку вступна та (або) резолютивна частини рішення також оголошуються в закритому судовому засіданні. Якщо судове рішення оголошується прилюдно, учасники справи, інші особи, присутні у залі судового засідання, представники засобів масової інформації можуть проводити в залі судового засідання фотозйомку, відеозапис, транслявання проголошення рішення по радіо і телебаченню, в мережі Інтернет (ч.ч. 16–18 ст. 7 ЦПК). Окрім правил проголошення судових рішень, принцип гласності також передбачає можливість доступу громадськості до таких рішень. Так, відповідно до ч. 1 ст. 8 ЦПК будь-яка особа, яка не є учасником справи, має право на доступ до судових рішень у порядку, встановленому законом.

Гласність цивільного судочинства пов'язана із вимогою його повного фіксування технічними засобами (п. 3 ч. 3 ст. 2 ЦПК). Так, суд під час розгляду справи в судовому засіданні здійснює повне фіксування його перебігу за допомогою відео- та (або) звукозаписувального технічного засобу, крім випадків, передбачених ЦПК. Офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, здійснений судом у порядку, передбаченому цим Кодексом (ч.ч. 14, 15 ст. 7 ЦПК).

Принцип усності є функціональним принципом цивільного процесу, що визначає форму доведення до суду та інших учасників процесуальної діяльності фактичного і доказового матеріалу, тобто закріплює вербальну форму спілкування суду з учасниками процесу у судовому засіданні. Відповідно до ч. 1 ст. 7 ЦПК розгляд всіх справ в судах проводиться усно і відкрито, крім випадків, передбачених ЦПК. Це означає, що всі обставини цивільної справи з'ясовуються в усній формі, зокрема, в усній формі надають свої пояснення сторони, треті

особи, усно надають свої показання свідки тощо. Крім того, письмові матеріали, що містяться у справі мають бути проголошені в судовому засіданні з метою ознайомлення з їх змістом учасників справи. Усність сприяє особистому спілкуванню суду з учасниками справи та іншими учасниками судового процесу, сприяє концентрації доказового матеріалу в судовому засіданні, своєчасному розгляду справи та ухваленню законного і обґрунтованого судового рішення. Поряд з цим, усність у судовому процесі поєднується із письмовим початком. Зокрема, позовна заява оформлюється у письмовій формі, дії суду відбиваються в ухвалах та рішеннях суду, ведеться журнал судового засідання, тобто фактично усний процес знаходить своє відбиття у письмовій формі. Разом з тим, відповідно до ч. 13 ст. 7 ЦПК розгляд справи може здійснюватися в порядку письмового провадження за наявними у справі матеріалами, якщо ЦПК не передбачено повідомлення учасників справи. У такому випадку судові засідання не проводяться.

Варто зазначити, що принцип усності діє у тих провадженнях та процедурах, в яких має місце судові засідання. Зважаючи на це, зазначений принцип не діє, наприклад, к наказному провадженні, що не передбачає проведення судових засідань та усних слухань. Обмеження принципу усності також мають місце у випадках розгляду справ у порядку спрощеного позовного провадження без проведення судових засідань, а також під час розгляду справ судами вищих інстанцій.

===== 15. Цивільні процесуальні правовідносини (поняття, елементи, передумови)

Цивільні процесуальні правовідносини – це виникаючі на основі норм цивільного процесуального права індивідуалізовані суспільні зв'язки між судом, що здійснює правосуддя, та учасниками цивільного процесу, які характеризуються наявністю юридичних прав і обов'язків і забезпечують справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних прав, а також виконання винесених рішень як частини цивільного судочинства.

Цивільні процесуальні правовідносини складаються з *трьох елементів*: суб'єкти, об'єкт, зміст.

Суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин є їх учасники. Загалом суб'єктів правовідносин можна поділити на декілька груп. До першої групи суб'єктів відноситься суд. При цьому слід зазначити, що поняття «суд» як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин охоплює в собі не тільки суд як орган судової влади, а й склад суду, який розглядає цивільну справу й уособлює собою суд.

Відповідно до ст. 34 ЦПК України цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються одноособово суддею, який є головуючим і діє від імені суду. У випадках, встановлених ЦПК України, цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються колегією у складі одного судді і двох присяжних, які при здійсненні правосуддя користуються всіма правами судді. Перегляд в апеляційному порядку рішень судів першої інстанції здійснюється колегією суддів суду апеляційної інстанції у складі трьох суддів. Перегляд судових рішень судів першої та апеляційної інстанції у касаційному порядку здійснюється колегією суддів у складі трьох або більшої непарної кількості суддів. В окремих випадках перегляд судових рішень судом касаційної інстанції може здійснюватися судовою палатою Касаційного цивільного суду (палатою), об'єднаною палатою Касаційного цивільного суду (об'єднаною палатою) або Великою Палатою Верховного Суду (Великою Палатою).

Другу групу суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин складають учасники справи. До них, зокрема, відносяться: сторони (позивач і відповідач) та треті особи. При розгляді вимог у наказному провадженні учасниками справи є заявник та боржник. У справах окремого провадження учасниками справи є заявники, інші заінтересовані особи. Також до учасників справи закон відносить органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Характерною особливістю учасників справи є наявність у них юридичної заінтересованості (матеріальної та/або процесуальної). До учасників справи ЦПК України виділяє і представників.

Нарешті останню групу суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин складають інші учасники судового процесу. Ними є по-

мічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст. На відміну від учасників справи, інші учасники судового процесу не мають будь-якої заінтересованості у розгляді цивільної справи.

Об'єктом цивільних процесуальних правовідносин є матеріальні та нематеріальні блага заради яких суб'єкти вступають у правовідносини. У теорії цивільного процесу прийнято виділяти загальний та спеціальний об'єкт цивільних процесуальних правовідносин. Під загальним об'єктом слід розуміти ті процесуальні наслідки заради яких процесуальна діяльність розпочинається й здійснюється взагалі. Іншими словами загальний об'єкт співпадає із метою цивільного судочинства, якою відповідно до ст. 2 ЦПК України є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Водночас спеціальним об'єктом цивільних процесуальних правовідносин є благо, на досягнення якого спрямована окрема стадія цивільного процесу чи окрема процесуальна дія, в межах якої суб'єкт правовідносин реалізує свої процесуальні права та обов'язки.

Зміст цивільних процесуальних правовідносин складають суб'єктивні права та обов'язки їх учасників (юридичний зміст), а також реальна поведінка учасників (матеріальний міст). Права та обов'язки учасників справи закріплені у ст. 43 ЦПК України, сторін – у ст. 49 ЦПК України.

Для виникнення цивільних процесуальних правовідносин необхідно є наявність **трьох передумов**: 1) норм цивільного процесуального права; 2) процесуальної правосуб'єктності; 3) юридичних фактів.

Нормами цивільного процесуального права є правила поведінки, що регулюють суспільні відносини у сфері здійснення правосуддя у цивільних справах. Для виникнення цивільного процесуального правовідношення необхідним є, насамперед, наявність норми, яка закріплює порядок здійснення конкретної процедури цивільного судочинства, а також права і обов'язки учасників конкретного правовідношення.

Процесуальна правосуб'єктність – це здатність суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин мати процесуальні права та обов'язки, а також самостійно здійснювати них. Слід відзначити, що на відміну від правоздатності та дієздатності в цивільному праві, обсяг яких є однаковим для всіх суб'єктів, у цивільному процесі правосуб'єктність не є однаковою для всіх учасників й залежить насамперед від конкретного процесуального становища особи. У зв'язку з цим розрізняють, наприклад, правосуб'єктність сторін, суду, свідка, експерта тощо.

Юридичні факти – це конкретні життєві обставини, на підставі яких виникають, змінюються або припиняються цивільні процесуальні правовідносини. За своїм характером юридичні факти бувають двох типів: дії та події. Діями є такі обставини, настання яких безпосередньо залежить від волі особи. Дії здійснюються у формі активних дій (подання позову, призначення експертизи, оскарження судового рішення) або у формі бездіяльності (нез'явлення у судове засідання, неподання доказів у встановлений законом строк). На відміну від дій, події є обставинами, настання яких не залежить від волі особи й перебуває поза межами її контрольованого впливу. Наприклад смерть фізичної особи є подією, яка породжує виникнення правовідносин щодо процесуального правонаступництва. Юридичні факти також можна поділити на прості та складні. Простими юридичними фактами визнаються такі, де для виникнення правовідносин достатньо однієї обставини, а складними – декілька.

===== 16. Склад суду. Підстави для відводу суддів

Склад суду у цивільному процесі включає питання щодо кількості суддів, які у порядку цивільного судочинства розглядають справи, що підпадають під категорії за правилами ЦПК України.

Кількість суддів, які розглядають справи у цивільному процесі мають відмінності у зв'язку з конкретною судовою інстанцією.

В Україні є прийнятий Закон України «Про судоустрій і статус суддів», який чинний в редакції на 08.08.2024 року. В цьому Законі

у ч. 3 ст. 17 зазначено, що систему судоустрою складають: 1) місцеві суди; 2) апеляційні суди; 3) Верховний Суд. В цьому ж законі також передбачено (в ч. 1 ст. 15), справи в судах розглядаються суддею одноособово, а у випадках, визначених процесуальним законом, – колегією суддів, а також за участю присяжних [1].

В ЦПК України (в ст. 34) закріплено положення про склад суду. Цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються одноособово суддею, який є головуючим і діє від імені суду, якщо інше не передбачено цим Кодексом (в ч. 1 цієї статті). Перегляд в апеляційному порядку рішень судів першої інстанції здійснюється колегією суддів суду апеляційної інстанції у складі трьох суддів (в ч. 3 цієї статті). Перегляд судових рішень судів першої та апеляційної інстанції здійснюється колегією суддів суду касаційної інстанції у складі трьох суддів або більшої непарної кількості суддів (в ч. 4 цієї статті). У визначених цим Кодексом випадках перегляд судових рішень судом касаційної інстанції здійснюється судовою палатою Касаційного цивільного суду (палатою), об'єднаною палатою Касаційного цивільного суду (об'єднаною палатою) або Великою Палатою Верховного Суду (Великою Палатою) (в ч. 5 цієї статті) [2].

Що стосується касаційної інстанції у цивільному процесі, то касаційна скарга може розглядатися і у Великій Палаті Верховного Суду. До неї входить 21 суддя. Перелік підстав щодо передачі справи до Великої Палати Верховного Суду врегульований в ЦПК України в редакції чинній на 19.10.2024 року.

Відвід судді – це спеціальна процедура, за якою є можливою заміна судді, який розглядає справу у цивільному процесі. Правила підстав відводу судді закріплені у ст. 36 ЦПК України. У ч. 1 цієї статті закріплено, що: Суддя не може розглядати справу і підлягає відводу (самовідводу), якщо: 1) він є членом сім'ї або близьким родичем (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка,

¹ Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Дата оновлення: 08.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (Дата звернення: 29.10.2024).

² Цивільний процесуальний кодекс України. Кодекс України; Кодекс, Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. Дата оновлення: 19.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (Дата звернення: 29.10.2024).

пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, член сім'ї або близький родич цих осіб) сторони або інших учасників судового процесу, або осіб, які надавали стороні або іншим учасникам справи правничу допомогу у цій справі, або іншого суддів, який входить до складу суду, що розглядає чи розглядав справу; 2) він брав участь у справі як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, представник, адвокат, секретар судового засідання або надавав стороні чи іншим учасникам справи правничу допомогу в цій чи іншій справі; 3) він прямо чи побічно заінтересований у результаті розгляду справи; 4) було порушено порядок визначення судді для розгляду справи; 5) є інші обставини, що викликають сумнів в неупередженості або об'єктивності судді. Порядок щодо вирішення заявленого відводу та самовідводу встановлено в ст. 40 ЦПК України [1].

===== 17. Учасники справи, їх процесуальні права та обов'язки

Склад учасників справи у цивільному судочинстві закріплено у законі і має

вичерпний перелік (ст. 42 ЦПК України). Так, у справах позовного провадження учасниками справи є сторони (позивач та відповідач), треті особи (треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору та треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору). У справах наказного провадження учасниками справи є заявник та боржник. У справах окремого провадження учасниками справи є заявник та інші заінтересовані особи. Незалежно від виду провадження, тобто під час розгляду будь-якої цивільної справи, до учасників належать органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. У справах про оскарження рішення третейського суду, оспорування рішення міжнародного ко-

¹ Цивільний процесуальний кодекс України. Кодекс України; Кодекс, Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. Дата оновлення: 19.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (Дата звернення: 29.10.2024).

мерційного арбітражу та про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу учасниками справи є учасники (сторони) третейського розгляду, особи, які не брали участі у третейському розгляді, якщо третейський суд вирішив питання про їхні права та обов'язки, а також сторони арбітражного розгляду.

Правовими ознаками учасників справи є:

- участь у процесі з метою захисту власних або сторонніх суб'єктивних прав, свобод та інтересів;

- юридична заінтересованість особи у розгляді справи, зумовлена метою її участі в процесі (яка може мати матеріально-правовий або процесуально-правовий характер, а також бути особистою, державною, службовою чи громадською);

- обсяг процесуальних повноважень, реалізація яких забезпечує виникнення, зміну та припинення цивільних процесуальних відносин, а також стадійний розвиток і завершення провадження у справі.

Учасники справи наділені процесуальними правами та обов'язками, перелік яких закріплено у законі. Зокрема, відповідно до ст. 43 ЦПК України, зазначені суб'єкти мають право:

- 1) ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень;

- 2) подавати докази; брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено

законом; брати участь у дослідженні доказів; ставити питання іншим учасникам

справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам;

- 3) подавати заяви та клопотання, надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб;

- 4) ознайомлюватися з протоколом судового засідання, записом фіксування судового засідання технічними засобами, робити з них копії, подавати письмові

зауваження з приводу їх неправильності чи неповноти;

- 5) оскаржувати судові рішення у визначених законом випадках;

б) користуватися іншими визначеними законом процесуальними правами.

Учасники справи мають право подавати до суду документи (в тому числі

процесуальні документи, письмові та електронні докази тощо) та вчиняти процесуальні дії в електронній формі з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, за винятком випадків, передбачених законом (ч. 5 ст. 43 ЦПК України).

На учасників справи також покладаються певні процесуальні обов'язки, а саме:

1) виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу;

2) сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи;

3) з'являтися в судове засідання за викликом суду, якщо їх явка визнана судом обов'язковою;

4) подавати усі наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази;

5) надавати суду повні і достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні;

6) виконувати процесуальні дії у встановлені законом або судом строки;

7) виконувати інші процесуальні обов'язки, визначені законом або судом.

Серед інших процесуальних обов'язків, визначених законом, можна відмітити обов'язок сторін та інших учасників судового процесу повідомляти суд про причини неявки у судове засідання, про зміну свого місця проживання (перебування, знаходження) або місцезнаходження під час провадження у справі (ст. 131 ЦПК України). Згідно з ч. 3 ст. 187 ЦПК України позивач, якщо при відкритті провадження у справі було вирішено питання про залучення третіх осіб, не пізніше двох днів з дня вручення копії ухвали про відкриття провадження у справі повинен направити таким третім особам копії позовної заяви з додатками, а докази такого направлення надати суду до початку підготовчого засідання або

до початку розгляду справи по суті в порядку спрощеного позовного провадження.

Таким чином, перелік процесуальних прав і обов'язків, наведених у ст. 43 ЦПК України, є умовно відкритим. Учасники справи можуть користуватися іншими, визначеними законом, процесуальними правами та виконувати інші процесуальні обов'язки, які визначені законом або судом. Обсяг процесуальних прав та обов'язків учасників справи в окремому та наказному провадженні зумовлюється матеріально-правовою природою цих справ та особливостями судової процедури їх розгляду.

Учасники справи зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки. Зловживання процесуальними правами не допускається. На суд покладається обов'язок вживати заходи для запобігання зловживанню процесуальними правами (ст.44 ЦПК України). До учасників справи, які не виконують своїх обов'язків, суд застосовує заходи процесуального примусу, передбачені статтями 143–148 ЦПК України.

===== 18. Поняття сторін в цивільному процесі. Права та обов'язки сторін

Сторони у цивільному процесі – це обов'язкові учасники справи позовного провадження, спір про право між якими вирішується судом. При цьому, у процесі завжди мають бути визначені сторони – позивач і відповідач (ст. 48 ЦПК України). Сторонами у цивільному процесі можуть бути фізичні особи, юридичні особи, держава (ч. 2 ст. 48 ЦПК України). Крім того, ч. 4 ст. 58 ЦПК України визначає, що територіальні громади та Автономна Республіка Крим, також, можуть бути стороною у справі.

Позивач – це особа, в інтересах якої відкрито провадження у справі з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних суб'єктивних прав, свобод чи інтересів. Вона може самостійно звертатися до суду з позовною заявою або ж це можуть зробити інші особи в її інтересах. Відповідно до ч. 1 ст. 56 ЦПК України, у випад-

ках, передбачених законом, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи можуть подавати заяви до суду про захист прав, свобод і інтересів інших осіб, а також державних чи суспільних інтересів, і брати участь у таких справах. Проте навіть у цих випадках позивачем завжди виступає фізична або юридична особа, на захист прав якої відкрито провадження у справі.

Відповідач – це особа, до якої пред’явлені матеріально-правові вимоги позивача, що підлягають розгляду та вирішенню у суді та яка на думку позивача, порушила (порушує), не визнає чи оспорує його права, свободи чи інтереси. Відповідач залучається до справи у зв’язку з позовною вимогою, яка спрямована проти нього, і для цього не потрібна його згода.

Сторонам притаманні наступні ознаки:

- є учасниками цивільного процесу й відповідно суб’єктами спору про право, який підлягає вирішенню судом;

- мають структуровану юридичну заінтересованість (матеріально-правову і процесуально-правову). Матеріально-правова заінтересованість позивача проявляється у прагненні отримати благо, яке забезпечить судові рішення, наприклад, набуття суб’єктивного права або припинення правовідносин, тощо. Водночас матеріально-правова заінтересованість відповідача полягає у бажанні домогтися судового рішення, яке підтверджує відсутність у нього будь-яких зобов’язань перед позивачем, наприклад, таких як передача майна, виконання дій чи утримання від них, тощо. Процесуальна заінтересованість сторін полягає у прагненні досягти певного результату судового розгляду: для позивача – отримати рішення про задоволення позову, а для відповідача – домогтися відмови у задоволенні позову. Заінтересованість позивача та відповідача має особистий характер, оскільки сторони у процесі захищають власні права, свободи та інтереси;

- процес у справі ведеться від імені сторін з метою ефективного захисту їхніх порушених, невизнаних або оспорованих суб’єктивних прав, свобод й інтересів;

- самостійно розпоряджатися своїми правами щодо ведення та зміни процесу;

– за загальним правилом сторони несуть усі судові витрати у справі;

– на сторони поширюється як матеріально-правова, так і процесуально-правова сила судового рішення.

Сторони, щоб брати участь у процесі, мають бути правоздатними (ст. 46 ЦПК України) та дієздатними (ст. 47 ЦПК України). У разі, якщо сторона є недієздатною, для відкриття та розгляду справи її інтереси має представляти представник.

Цивільне процесуальне законодавство надає сторонам широкі процесуальні права та покладає на них обов'язки. Процесуальний статус сторін у цивільному судочинстві визначає обсяг їхніх процесуальних прав та обов'язків, які поділяються на загальні та спеціальні. До загальних належать процесуальні права, закріплені у ст. 43 ЦПК України, які визначають обсяг процесуальних повноважень усіх учасників справи. Зокрема, знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень; подавати докази; брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено законом; брати участь у дослідженні доказів; ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам; подавати заяви та клопотання, надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб; знайомитися з протоколом судового засідання, записом фіксування судового засідання технічними засобами, робити з них копії, подавати письмові зауваження з приводу їх неправильності чи неповноти; оскаржувати судові рішення у визначених законом випадках; користуватися іншими визначеними законом процесуальними правами.

Стаття 45 ЦПК України додатково передбачає забезпечення захисту прав та інтересів малолітніх або неповнолітніх осіб під час розгляду справи.

Спеціальні права сторін закріплені у ст. 49 ЦПК України. Так, позивач вправі відмовитися від позову (всіх або частини позовних вимог) на будь-якій стадії судового процесу; вправі збільшити або зменшити розмір позовних вимог до закінчення підготовчого засідання або до по-

чатку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження; змінити предмет або підстави позову до закінчення підготовчого засідання, а у спрощеному позовному провадженні – не пізніше ніж за п'ять днів до початку першого судового засідання у справі. У разі направлення справи на новий розгляд до суду першої інстанції зміна предмета, підстав позову не допускаються, крім випадків, визначених законом. Зміна предмета або підстав позову при новому розгляді справи допускається в строки, встановлені законом, лише у випадку, якщо це необхідно для захисту прав позивача у зв'язку із зміною фактичних обставин справи, що сталася після закінчення підготовчого засідання, або, якщо справа розглядалася за правилами спрощеного позовного провадження, – після початку першого судового засідання при первісному розгляді справи. Відповідач має право визнати позов (всі або частину позовних вимог) на будь-якій стадії судового процесу; має право подати зустрічний позов у строки, встановлені статтями 193, 191 ЦПК України. Сторони можуть укласти мирову угоду на будь-якій стадії судового процесу в порядку, встановленому законом (ст. 207 ЦПК України) або примиритися шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу

До процесуальних обов'язків сторін, зокрема, належать:

- обов'язок позивача подати докази разом з поданням позовної заяви, а відповідача – разом з поданням відзиву на позов (ст. 83 ЦПК України);

- обов'язок кожної сторони довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень (статті 12, 81 ЦПК України);

- обов'язок сторін з'явитися за викликом суду у разі, якщо суд визнає потрібним,

щоб та чи інша сторона дала особисті пояснення у справі (ст. 223 ЦПК України);

- повідомити суд про зміну свого місця проживання (перебування,) або місцезнаходження під час провадження у справі (ч. 1 ст. 131 ЦПК України) тощо.

Сторони користуються рівними, але не однаковими процесуальними правами, обсяг і характер яких забезпечують їм можливість

ефективно захищати свої права та інтереси у суді. Водночас сторони зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки. За зловживання процесуальними правами або невиконання процесуальних обов'язків суд може застосовувати заходи процесуального примусу, передбачені статтями 143–148 ЦПК України.

19. Поняття та види співучасті в цивільному процесі. Процесуальні права та обов'язки співучасників

Процесуальна співучасть – це множинність осіб на стороні позивача або відповідача, обумовлена характером спірних правовідносин, які беруть участь в одному провадженні у справі з метою захисту своїх прав та інтересів, які не суперечать один одному.

Згідно зі ст. 50 ЦПК України позов може бути пред'явлений спільно кількома позивачами або до кількох відповідачів. Кожний із співучасників виступає в процесі самостійно, тобто вони є процесуально незалежними суб'єктами цивільного судочинства. Підстави процесуальної співучасті в цивільному судочинстві закріплені у ч. 2 ст. 50 ЦПК України. Процесуальна співучасть допускається, якщо:

- предметом спору є спільні права чи обов'язки кількох позивачів або відповідачів;
- права і обов'язки кількох позивачів чи відповідачів виникли з однієї підстави;
- предметом спору є однорідні права і обов'язки.

Право вимоги кожного із співпозивачів, як і обов'язок відповідати за позовом кожного зі співвідповідачів, не є взаємовиключними та не суперечать одне одному. Важливою ознакою співучасті є те, що вимоги всіх співпозивачів спрямовуються виключно до протилежної сторони – відповідача (або співвідповідачів), що дозволяє відокремити їх від третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору. Співвідповідачі, зі свого боку, несуть відповідальність лише за вимогами, пред'явленими протилежною стороною

(співпозивачами). Співучасники користуються рівними процесуальними правами та несуть рівні процесуальні обов'язки.

Ознаки процесуальної співучасті:

- множинність осіб на стороні позивача або відповідача;
- однаковість за спрямованістю матеріально-правових вимог або юридичних обов'язків співучасників;
- спільний розгляд вимог кількох позивачів або вимог до кількох відповідачів.

Суд першої інстанції має право за клопотанням позивача залучити до участі у справі співвідповідача до завершення підготовчого провадження. Якщо справа розглядається за правилами спрощеного позовного провадження, залучення співвідповідача можливе до початку першого судового засідання. Після спливу строків, передбачених законом, суд може залучити співвідповідача до участі у справі лише за умови, що позивач доведе, що не знав і не міг знати про підстави для його залучення до подання позову. Відтак, співучасники можуть бути допущені або залучені судом до участі у справі під час відкриття провадження, якщо позов подано кількома особами одночасно або пред'явлено до кількох відповідачів.

Після відкриття провадження у справі співучасть може виникнути в таких випадках: задоволення судом клопотання позивача про залучення співвідповідача, поданого після відкриття провадження; об'єднання кількох справ в одне провадження; вступ до процесу кількох правонаступників сторони, яка вибула з процесу, тощо. Про залучення співвідповідача суд постановляє мотивовану ухвалу. Якщо залучений співвідповідач подає клопотання, розгляд справи починається спочатку. У разі відсутності такого клопотання розгляд справи продовжується.

Для визначення суті процесуальної співучасті мають значення також (ст. 266 та 188 ЦПК України). Відповідно до ст. 266 ЦПК України суд, постановляючи рішення на користь кількох позивачів або проти кількох відповідачів, повинен зазначити, в якій частині рішення стосується кожного з них, або вказати, що відповідальність чи право стягнення є солідарним. Відповідно до ст. 188 ЦПК України суддя має право постановити ухвалу про об'єднання в одне провадження

кількох однорідних позовних вимог за позовами одного й того ж позивача до того ж самого відповідача чи до різних відповідачів або за позовами різних позивачів до одного й того ж відповідача.

Процесуальну співучасть класифікують за видами залежно від того, на чиєму боці виникає множинність учасників на:

- активну співучасть – множинність осіб виникає на стороні позивача (наприклад, пред'явлення непрацездатними батьками до повнолітньої працездатної дитини позову про стягнення аліментів (ч. 1 ст. 202, ч. 2 ст. 205 СК України));

- пасивну співучасть – множинність осіб виникає на стороні відповідача (наприклад, спадкоємець за законом може пред'явити позов про визнання заповіту недійсним і визнання права власності на спадкове майно за законом до кількох спадкоємців за заповітом (частини 2, 4 ст. 1257 ЦК України));

- змішана співучасть – множинність осіб одночасно на обох сторонах процесу (наприклад, декілька співвласників житлового будинку (співпозивачі) звертаються з позовом до кількох підрядників (співвідповідачів) щодо неналежного виконання договору підряду на ремонт будинку).

У науковій літературі часто виділяють два види співучасті в залежності від характеру матеріально-правових зв'язків між учасниками спору: обов'язкова та факультативна.

Обов'язкова (необхідна) співучасть – це співучасть, при якій роздільний розгляд кількох вимог неможливий, оскільки, вирішуючи питання про право (обов'язок) одного зі співучасників, суд завжди буде вирішувати питання й про право (обов'язок) іншого, навіть незважаючи на те, що останній може бути й не притягнутий до участі у справі. Випадки застосування обов'язкової співучасті визначені у законі. Наприклад, справи про поділ спільного сумісного майна, про захист честі, гідності та ділової репутації за участю засобів масової інформації; про виключення майна з опису тощо. Пред'явлення позову не всіма особами, яким належить право вимоги, не дає суду права залучати цих осіб до участі у справі як співпозивачів, оскільки згідно з принципом диспозитивності особа, якій належить право вимоги, розпоряджається своїми матеріальними і процесуальними

правами на власний розсуд. При пред'явленні позову не до всіх відповідачів суд відповідно до чинного процесуального законодавства також не вправі зі своєї ініціативи і без подання позивачем відповідного клопотання залучити інших осіб до участі у справі як співвідповідачів (ст. 51 ЦПК України). Разом із тим суд має роз'яснити позивачеві його право на подання клопотання про залучення співвідповідача та пов'язані з його реалізацією правові наслідки. Якщо таке клопотання не буде подано позивачем, суд зобов'язаний вирішити справу стосовно тих відповідачів, які зазначені у позові.

Факультативна співучасть – це співучасть, при якій в справі наявні співучасники, хоча питання про право чи обов'язок одного з них можна було б вирішити самостійно, не вирішуючи питання про право чи обов'язок інших співучасників. Така співучасть можлива як з ініціативи позивача, так і з ініціативи суду. Факультативна процесуальна співучасть повинна викликатися доцільністю, коли вона сприяє скороченню часу й витрат, пов'язаних з вирішенням справи. Наприклад, позов непрацездатних батьків про стягнення аліментів може бути пред'явлено до всіх дітей разом, так і до кожного з них окремо (ч. 1 ст. 202 СК України).

===== 20. Неналежний відповідач та порядок його заміни

Відповідно до ст. 51 ЦПК України, під час розгляду і вирішення справи може відбутися заміна неналежного відповідача належним. Суд може визнати відповідача неналежним в порядку, встановленому законом.

Поняття «неналежний відповідач» в цивільному процесі означає таку особу, до якої пред'явлено позов, але в ході судового розгляду виявляється, що ця особа не є належною стороною для вирішення даного спору, тобто не має матеріально-правових зобов'язань перед позивачем або не є відповідальною за позовними вимогами. Заміна неналежного відповідача належним питання суто процесуальне, адже необхідно розрізняти неналежного відповідача від особи яка не по-

винна відповідати за позовом. Для правильного вирішення питання про неналежність відповідача в цивільному процесі суд має враховувати не лише відсутність обов'язку відповідача відповідати за позовом (самостійно ця ознака є підставою для відмови у позові), а й враховувати обставину, що обов'язок відповідати за позовом належить іншій особі/особам (позаяк, поняття неналежного відповідача стає актуальним лише в тому випадку, коли суд може вказати на належного відповідача, який має виконати вимогу позивача).

Відтак, неналежний відповідач – це особа, притягнута позивачем як відповідач, стосовно якої судом встановлено, що вона не повинна відповідати по пред'явленому позову при наявності даних про те, що обов'язок виконати вимоги позивача повинна виконати інша особа, а саме належний відповідач.

Суд замінює первісного відповідача належним відповідачем за наявності клопотання позивача, не закриваючи та не зупиняючи при цьому провадження у справі. Отже, заміна неналежного відповідача належним може відбутися тільки за клопотанням позивача, тобто за його волевиявленням. Первісний відповідач визнається неналежним лише в процесі здійснення процедури заміни.

Заміна первісного відповідача належним відповідачем може бути здійснена до закінчення підготовчого провадження, а у разі розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження – до початку першого судового засідання. Після спливу зазначених у законі строків суд замінює первісного відповідача належним відповідачем виключно у разі, якщо позивач доведе, що не знав та не міг знати до подання позову у справі про підстави заміни неналежного відповідача.

Після заміни відповідача справа за клопотанням нового відповідача розглядається спочатку. У разі, якщо таке клопотання не надійшло, суд продовжує розгляд справи. Відповідач, замінений іншим відповідачем, має право заявити вимогу про компенсацію судових витрат, здійснених ним внаслідок необґрунтованих дій позивача. Питання про розподіл судових витрат вирішується в ухвалі про заміну неналежного відповідача.

Якщо заміна неналежного відповідача на належного не є можливою, первісний відповідач залишається стороною у процесі і продовжує

брати участь у розгляді справи. Він зберігає свій процесуальний статус відповідача, навіть якщо в кінцевому підсумку суд вирішить, що він не є належним відповідачем для виконання вимог позивача. Крім того, подання позову до неналежного відповідача не є підставою для відмови у відкритті чи закритті провадження справи або залишення позову без розгляду. Отже, навіть якщо позивач звернувся до неналежного відповідача, суд може продовжити розгляд справи, оскільки проблема неналежного відповідача може бути вирішена в процесі розгляду. Таке положення гарантує, що спір буде розглянуто і вирішено по суті, незважаючи на початкову помилку у виборі відповідача.

===== 21. Процесуальне правонаступництво. Порядок вступу у процес правонаступника

Відповідно до ч. 1 ст. 55 ЦПК України, у разі смерті фізичної особи, припинення юридичної особи, заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи на будь-якій стадії судового процесу.

Процесуальне правонаступництво – це заміна у процесуальних відносинах сторони або третьої особи у справі її правонаступником, до якого переходять усі процесуальні права та обов'язки особи, яка вибула з процесу у зв'язку із зміною суб'єктів у спірних матеріальних відносинах з підстав, передбачених у законі.

В основі процесуального правонаступництва лежить правонаступництво у матеріальному права, яке наступило після відкриття провадження у справі.

Підставами правонаступництва у матеріальних відносинах є:

- смерть фізичної особи або оголошення особи померлою (статті 47, 1216 ЦК України);
- припинення юридичної особи(статті 104–108 ЦК України);
- заміна кредитора чи боржника у зобов'язанні(статті 512–523 ЦК України) ;

– інші випадки заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір.

Варто зазначити, що правонаступництво в спірних матеріальних відносинах неможливе, якщо права та обов'язки суб'єктів нерозривно пов'язані з їх особистістю. Наприклад, відповідно до ст. 515 ЦК України заміна кредитора не допускається у зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з особою кредитора, зокрема, у зобов'язаннях про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю. Згідно зі ст. 1219 ЦК України нерозривно пов'язані з особою спадкодавця і не входять до складу спадщини, зокрема, права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом; права та обов'язки особи як кредитора або боржника, які впливають із зобов'язання, що пов'язане з його особою й у зв'язку з цим не може бути виконане іншою особою. Якщо правонаступництво в спірних матеріальних відносинах є неможливим, то й у процесуальних відносинах воно не допускається, що приводить до закриття провадження у справі на підставі п. 7 ч. 1 ст. 255 ЦПК України.

У матеріальному праві вирізняють два види правонаступництва: універсальне (повне) та сингулярне (часткове). Універсальне правонаступництво передбачає передачу від однієї особи до іншої всього комплексу прав та обов'язків у межах певного правовідношення, тоді як сингулярне стосується лише передачі окремих прав або обов'язків правонаступнику. Універсальне правонаступництво виникає, наприклад, у разі смерті фізичної особи та відкритті спадкової справи, тоді як сингулярне має місце при заміні кредитора або боржника у конкретному зобов'язанні.

Процесуальне правонаступництво, незалежно від підстав та виду правонаступництва у матеріальних правовідносинах, завжди є універсальним. правонаступник, у процесуальних відносинах, набуває повний обсяг процесуальних прав та обов'язків особи, яку він замінив у процесі. Процесуальне правонаступництво допускається на будь-якій стадії процесу, тобто під час розгляду справи у суді першої інстанції, суді апеляційної інстанції чи касаційної інстанції, під час перегляду справи за нововиявленими або виключними обставинами, а також на стадії виконання судового рішення.

Суд вирішує питання щодо залучення до участі у справі правонаступника за своєю ініціативою чи ініціативою заінтересованих осіб. У випадку смерті або оголошення фізичної особи померлою, яка була стороною у справі, якщо спірні правовідносини допускають правонаступництво, суд зобов'язаний зупинити провадження в справі до залучення до участі у справі правонаступника (п. 1 ч. 1 ст. 251, п. 1 ч. 1 ст. 253 ЦПК України). Якщо правонаступництво має місце у зв'язку із закриттям, приєднанням, поділом, перетворенням юридичної особи, яка була стороною у справі; уступкою права вимоги або переведенням боргу зупинення провадження законом не передбачено, тому залучення до участі у справі правонаступника має відбуватися без зупинення провадження у справі.

Усі процесуальні дії, які вчинені учасником справи до залучення правонаступника, мають для нього юридичну силу, тобто є обов'язковими та тягнуть відповідні правові наслідки. Заміна сторони чи третьої особи її правонаступником у процесі не вимагає початку розгляду справи спочатку. Після залучення правонаступника провадження у справі відновлюється на підставі ухвали суду, яка може бути постановлена за ініціативою суду або за заявою учасника справи.

Провадження у справі продовжується зі стадії, на якій його було зупинено. Зупинення провадження у справі призупиняє і перебіг процесуальних строків. З дня поновлення провадження у справі перебіг процесуальних строків продовжується (статті 253–254 ЦПК України).

===== 22. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, та їх відмінність від співучасників

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, є самостійними учасниками цивільного процесу. Особливістю їх правосуб'єктності є те, що характер матеріально-правових відносин, що існують між такими особами та первісними учасниками цивільної справи (позивачем та відповідачем) обумовлює наявність спору як між первісними сторонами, так і сторін з третьою особою.

Якщо співучасники є союзниками між собою, то третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, не є союзником ані позивача, ані відповідача. Якщо задоволення позову кількох співпозивачів є природною обставиною, то одночасне задоволення вимог первісного позивача та третьою особи є неможливим в принципі.

Тобто інтереси третіх осіб та співучасників є взаємовиключними.

Треті особи в значній мірі залежать від дій сторін, які вже були здійснені до їх вступу у справу. Це стосується визначеного позивачем предмета спору, обраного способу чи способів захисту права, вибору ним підсудності тощо.

Водночас, як і сторони по справі, треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, є суб'єктами спірних матеріальних правовідносин, вони мають в цивільному процесі як матеріально-правову, так і процесуальну зацікавленість. Вони мають усі права позивача, в тому числі розпорядчі. В цьому розумінні їх правосуб'єктність є наближеною до правосуб'єктності позивача, хоча вони і не є тотожними суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин за своєю природою.

===== 23. Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, та їх відмінність від співучасників

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, за характером своєї правосуб'єктності значною мірою відрізняються від співучасників. Співучасники (співпозивачі та співвідповідачі) – це сторони по справі, тобто особи, які перебувають між собою у багатосуб'єктних матеріальних правовідносинах, спір між якими розглядається судом. Ця багатосуб'єктність у матеріальних правовідносинах, у цивільних процесуальних правовідносинах проявляється у формі співучасті.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, не є учасниками спірних матеріальних правовідносин. Вони перебувають із сторонами у певних правовідносинах, які можуть в май-

бутньому змінитися внаслідок постановлення судом рішення по справі. Такі треті особи беруть участь у справі «на боці» сторони, або позивача, або відповідача. І саме з цією стороною у третьою особи є правовий зв'язок, правовідносини, які можуть змінитися в майбутньому, наприклад, якщо сторона в процесі в майбутньому отримує право регресу до третьої особи внаслідок виконання рішення по справі.

Такі треті особи не мають матеріально-правової зацікавленості в розгляді справи, їх зацікавленість має лише процесуально-правовий характер.

Виключенням з цього правила є норма закону, згідно з якою, якщо суд при вирішенні питання про відкриття провадження у справі або при підготовці справи до розгляду встановить, що рішення суду може вплинути на права та обов'язки осіб, що не є стороною у справі, суд залучає таких осіб до участі у справі як третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору. Фактично тут мова в законі іде при притягнення до справи сторони (співвідповідача), яка притягується до участі у справі як третя особа.

Залежний від сторін характер участі у справі третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, обумовлює і менше коло прав, наданих їм законом. Розпорядчими правами, наданими сторонам, вони в цивільній справі не користуються.

===== 24. Представництво у цивільному процесі

Під представництвом у цивільному процесі потрібно розуміти спеціальну діяльність з боку процесуального представника, повноваження якого закріплені у відповідних документах, яка спрямована на реалізацію процесуальних прав та обов'язків представляємої особи у порядку, встановленому ЦПК України.

Представництво у цивільному процесі за правилами цивільного судочинства регулюється, зокрема, ЦПК України (чинна редакція на 19 жовтня 2024 року): ст. 15, 58–64.

У ст. 60 ЦПК України зазначено про осіб, які можуть бути представниками. Представником у суді може бути адвокат або законний

представник (ч. 1 цієї статті). Під час розгляду спорів, що виникають з трудових відносин, а також справ у малозначних спорах (малозначні справи) представником може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність, за винятком осіб, визначених у статті 61 цього Кодексу (ч. 2 цієї статті). Органи або інших осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, представляють у суді їх посадові особи, крім випадків, коли такі органи та особи є стороною чи третьою особою у справі (ч. 3 цієї статті). Одна й та сама особа може бути одночасно представником декількох позивачів або декількох відповідачів або декількох третіх осіб на одній стороні, за умови відсутності конфлікту інтересів між ними (ч. 4 цієї статті) [1].

Але у ЦПК України передбачено і коло осіб, які не можуть бути представниками. У ст. 61 цього Кодексу зазначено, що: 1. Не може бути представником в суді особа, яка бере участь у справі як секретар судового засідання, експерт, спеціаліст, перекладач та свідок або є помічником судді, який розглядає справу. 2. Особа не може бути представником, якщо вона у цій справі представляє або представляла іншу особу, інтереси якої у цій справі суперечать інтересам її довірителя. 3. Особа не може бути представником, якщо вона є чи була медіатором під час проведення медіації щодо спору, пов'язаного із справою, що розглядається в суді. 4. Судді, прокурори, слідчі, працівники підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, не можуть бути представниками в суді, крім випадків, коли вони діють від імені відповідного органу, що є стороною або третьою особою в справі, чи як законні представники.

У цивільному процесі також передбачена можливість участі законних представників, які теж виконують діяльність із представництва. Згідно ч. 1 ст. 59 ЦПК України права, свободи та інтереси малолітніх осіб віком до чотирнадцяти років, а також недієздатних фізичних осіб захищають у суді їхні батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші

¹ Цивільний процесуальний кодекс України. Кодекс України; Кодекс, Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. Дата оновлення: 19.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (Дата звернення: 31.10.2024).

особи, визначені законом. У відповідності до ч. 2 цієї статті права, свободи та інтереси неповнолітніх осіб віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть захищати у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, піклувальники чи інші особи, визначені законом. Суд може залучити до участі в таких справах неповнолітню особу чи особу, цивільна дієздатність якої обмежена.

Діяльність адвокатів, як представників у цивільному процесі, регулюється крім ЦПК України й Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». В Україні також існує можливість отримання безоплатної професійної правничої допомоги у формі представництва, в тому числі у цивільному процесі. Про цю діяльність закріплено в Законі України «Про безоплатну правничу допомогу».

===== 25. Участь у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб

Конституція України у ст. 55 проголошує, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Відповідні конституційні приписи реалізуються, зокрема, в цивільному судочинстві, в порядку якого кожна особа має право звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. Водночас, у випадках, встановлених законом, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи можуть звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах (частини 1, 2 ст. 4 ЦПК України, ч. 1 ст. 56 ЦПК України). Захист у судах прав та інтересів інших осіб є однією з гарантій реалізації конституційного права кожного на судовий захист (п. 2.4. Рішення Конституційного Суду України від 28 листопада 2013 р. у справі № 12-рп/2013). Зазначені органи та особи звертаються із заявами до суду про захист не власних прав або інтересів, а охоронюваних законом прав та інтересів інших осіб, тому правовій

науці, таких суб'єктів прийнято називати особами, які захищають в суді «чужі» інтереси.

Право участі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб та їх склад у цивільних справах визначено в процесуальному законодавстві й конкретизується в спеціалізованому. Згідно ст. 56 ЦПК України до таких осіб належать Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений), прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні особи, юридичні особи. Традиційно, в процесуальній науці діяльність цих суб'єктів характеризує в аспекті форм та підстав їх участі у справі. Так, під формами участі в цивільному судочинстві суб'єктів, визначених у ст. 56 ЦПК України, слід розуміти закріплені в законі правомочності їх впливу на рух цивільної справи, а саме на її виникнення та розвиток. Щодо підстав участі в цивільному судочинстві органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, то варто виділяти саме правові підстави їх участі у справі. Такими підставами слід вважати випадки, встановлені законом, за наявності яких у осіб, визначених у ст. 56 ЦПК України, виникає право на здійснення покладених на них функцій по захисту в суді «чужих» інтересів.

Згідно Конституції України кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого (ст. 55), яким здійснюється парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина (ст. 101). У ч. 2 ст. 56 ЦПК України передбачено, що з метою захисту прав і свобод людини і громадянина у випадках, встановлених законом, Уповноважений може особисто або через свого представника звертатися до суду з позовом (заявою), брати участь у розгляді справ за його позовними заявами (заявами), а також на будь-якій стадії розгляду вступати у справу, провадження в якій відкрито за позовами (заявами) інших осіб, подавати апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими чи виключеними обставинами, у тому числі у справі, провадження в якій відкрито за позовом (заявою) іншої особи. Схожа регламентація діяльності Омбудсмана України в суді передбачена в ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини».

Отже, виходячи із наведених норм Уповноважений вправі брати участь у справі в наступних формах: 1) звернення до суду з позовом (заявою); 2) вступ у справу на будь-якій стадії її розгляду, провадження у якій відкрито за позовам (заявою) інших осіб. Що стосується інших випадків участі Уповноваженого в суді (участь в судовому розгляді справи, подання апеляційної, касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими чи виключними обставинами), то вони є переліком процесуальних дій, які складають зміст процесуальних стадій, і входять в одну з двох вищенаведених процесуальних форм.

Для реалізації в суді покладених на Уповноваженого функцій він зобов'язаний обґрунтувати суду неможливість особи самостійно здійснювати захист своїх інтересів (ч. 2 ст. 56 ЦПК України) через її фізичний стан, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність (п. 10 ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»). Зазначені випадки виступають підставами участі Уповноваженого в цивільному процесі.

У п. 2 ст. 131¹ Конституції України визначено, що в Україні діє прокуратура, яка здійснює представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом. Згідно частини 3 та 4 ст. 56 ЦПК України у визначених законом випадках прокурор звертається до суду з позовною заявою, бере участь у розгляді справ за його позовами, а також може вступити за своєю ініціативою у справу, провадження у якій відкрито за позовом іншої особи, до початку розгляду справи по суті, подає апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами. Прокурор, який звертається до суду в інтересах держави, в позовній чи іншій заяві, скарзі обґрунтовує, в чому полягає порушення інтересів держави, необхідність їх захисту, визначені законом підстави для звернення до суду прокурора, а також зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах.

Отже формами участі прокурора в цивільному процесі є: 1) звернення до суду з позовом (заявою); 2) вступ у справу, провадження

у якій відкрито за позовом (заявою) іншої особи (в суді першої інстанції до початку розгляду справи по суті; в судах апеляційної та касаційної інстанції; при перегляді судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами). Особливістю реалізації прокурором першої форми є те, що при зверненні до суду з позовом (заявою) в інтересах держави в особі органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, відповідний орган набуває процесуального статусу позивача. Водночас, у разі відсутності такого органу або відсутності у нього повноважень щодо звернення до суду в інтересах держави, прокурор набуває статусу позивача. Якщо прокурор бере участь в цивільному процесі у формі вступу у справу за позовом (заявою) іншої особи, він має право ознайомлюватися з матеріалами справи в суді та отримувати з них копії. Специфічною властивістю діяльності прокурора в другій формі є також наділення його правом вступу у розгляд справи на стадіях перегляду судових рішень, незалежно від його участі у справі в суді першої інстанції. Окрім прокурора, аналогічними процесуальними повноваженнями законодавство наділяє лише Уповноваженого (ч. 5 ст. 57 ЦПК України).

Підстави участі прокурора в цивільному процесі, що здійснює захист інтересів держави, визначені в Законі України «Про прокуратуру». Так, за частинами 3 та 4 ст. 23 цього Закону прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу. Прокурор здійснює представництво інтересів держави в суді виключно після підтвердження судом підстав для представництва. Він зобов'язаний попередньо, до звернення до суду, повідомити про це відповідного суб'єкта владних повноважень. Останній може оскаржити наявність підстав для представництва.

Правом звернення до суду на захист прав, свобод, інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів, поряд с прокурором

і Уповноваженим, наділені органи державної влади, органи місцевого самоврядування. Правовою підставою їх участі в цивільному процесі виступають виключно випадки, передбачені в матеріальному й процесуальному законодавстві, що є проявом реалізації їх компетенції (функціональних повноважень). До складу таких органів відносяться: органи виконавчої влади (ст. 1 Закону України «Про джерела фінансування органів державної влади»); місцеві державні адміністрації (ст. 1, п. 5 ст. 28 Закону України «Про місцеві державні адміністрації»); Президент України; Рахункова палата; сільські, селищні, міські, районні, обласні ради та їх виконавчі органи, (ст. 145 Конституції України; статті 18¹, 38, 42, 43, 55 Закону України «Про місцеве самоврядування»); органи опіки і піклування (статті 42, 165, 170, 240 Сімейного кодексу України (далі – СК України), статті 296, 300, 350² ЦПК України) тощо.

У частинах 1 та 6 ст. 56 ЦПК України передбачено дві форми участі органів державної влади, органів місцевого самоврядування в цивільному процесі, що звернулися до суду в інтересах інших осіб: 1) звернення до суду з позовом (заявою); 2) залучення їх судом до участі у справі або участь у справі за своєю ініціативою для подання висновків на виконання своїх повноважень. Участь зазначених органів у судовому процесі для подання висновків у справі є обов'язковою у випадках, встановлених законом, або якщо суд визнає це за необхідне (статті 19 СК України, статті 63, 303, 312, 437 ЦПК України тощо).

Право на звернення до суду в «чужих» інтересах мають також фізичні особи, а саме: особа, яка вважає себе батьком дитини; батьки, опікуни, піклувальники дитини; особа, яка утримує та виховує дитину; особа, у сім'ї якої проживає дитина (статті 128, 130, 132, 154 СК України) тощо. Юридичними особами, які вправі звернутися до суду в інтересах інших осіб є: заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, в якому перебуває дитина (ст. 154 СК України), громадські природоохоронні об'єднання (ст. 21 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»), об'єднання споживачів (ст. 26 Закону України «Про захист прав споживачів») заклад з надання психіатричної допомоги, протитуберкульозний заклад (статті 296, 339, 345 ЦПК України) тощо. Фізичні та юридичні особи при захисті в цивільному процесі інтересів інших осіб вправі

брати участь у розгляді справи лише в одній процесуальній формі – звернення до суду з позовом (заявою). Тому вони не вправі ініціювати перегляд судового рішення, якщо не зверталися з позовом (заявою) в суді першої інстанції.

Органи та особи, які відповідно до ст. 56 ЦПК України звернулися до суду в інтересах інших осіб, мають процесуальні права та обов'язки особи, в інтересах якої вони діють, за винятком права укладати мирову угоду. Водночас, якщо органи державної влади та органи місцевого самоврядування беруть участь у справі для подання висновку, у такому випадку вони мають процесуальні права і обов'язки учасників справи (ст. 43 ЦПК України), а також мають право висловити свою думку щодо вирішення справи по суті. Відмова органів та інших осіб, які звернулися до суду в інтересах інших осіб, від поданої ними заяви або зміна позовних вимог не позбавляє особу, на захист прав, свобод та інтересів якої подано заяву, права вимагати від суду розгляду справи та вирішення вимоги у первісному обсязі. Якщо особа, яка має цивільну процесуальну дієздатність і в інтересах якої подана заява, не підтримує заявлених позовних вимог, суд залишає заяву без розгляду. У випадку, коли орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах, відмовився від поданого прокурором позову (заяви), подав заяву про залишення позову (заяви) без розгляду, прокурор вправі підтримувати позов (заяву) і вимагати розгляду справи по суті (ст. 57 ЦПК України).

===== 26. Інші учасники судового процесу. Їх процесуальні права та обов'язки

Згідно із ст. 65 ЦПК України учасниками судового процесу, крім учасників справи та їхніх представників, є помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст.

Іншими учасниками судового процесу є особи, які не мають юридичної зацікавленості у розгляді та вирішенні цивільної справи. З іншого боку, вони є суб'єктами цивільних процесуальних право-

відносин, які складають певну групу і називаються особами, які сприяють здійсненню правосуддя. Кожен з них відіграє свою роль у судових справах і є носієм комплексу прав та обов'язків.

Помічник судді. Згідно із ст. 66 ЦПК України помічник судді забезпечує підготовку та організаційне забезпечення судового процесу.

Помічник судді:

1) бере участь в оформленні судових справ, за дорученням судді готує проекти запитів, листів, інших матеріалів, пов'язаних із розглядом конкретної справи, виконавчих документів;

2) здійснює оформлення копій судових рішень для направлення сторонам у справі та іншим учасникам справи відповідно до вимог процесуального законодавства, контролює своєчасність надсилання копій судових рішень;

3) виконує інші доручення судді, що стосуються організації розгляду судових справ.

Помічник судді за дорученням судді (головуючого у судовій колегії) може за відсутності секретаря судового засідання здійснювати його повноваження. Під час здійснення таких повноважень помічнику судді може бути заявлено відвід з підстав, передбачених цим Кодексом, для відводу секретаря судового засідання.

Секретар судового засідання. Згідно із ст. 67 ЦПК України секретар судового засідання:

1) здійснює судові виклики і повідомлення;

2) перевіряє, хто з учасників судового процесу з'явився в судове засідання, хто з учасників судового процесу бере участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, і доповідає про це головуючому;

3) забезпечує контроль за повним фіксуванням судового засідання технічними засобами і проведенням судового засідання в режимі відеоконференції;

4) забезпечує ведення протоколу судового засідання;

5) забезпечує оформлення матеріалів справи;

6) виконує інші доручення головуючого, що стосуються розгляду справи.

Секретар судового засідання може уточнювати суть процесуальної дії з метою її правильного відображення в протоколі судового засідання.

Секретар судового засідання виконує обов'язки судового розпорядника у випадку його відсутності.

Судовий розпорядник. Згідно із ст. 68 ЦПК України судовий розпорядник:

- 1) забезпечує належний стан залу судового засідання і запрошує до нього учасників судового процесу;
- 2) з урахуванням кількості місць та забезпечення порядку під час судового засідання визначає можливу кількість осіб, які можуть бути присутні у залі судового засідання;
- 3) оголошує про вхід і вихід суду із зали судового засідання та пропонує всім присутнім встати;
- 4) слідкує за дотриманням порядку особами, присутніми у залі судового засідання;
- 5) виконує розпорядження головуєчого про приведення до присяги перекладача, експерта;
- 6) під час судового засідання приймає від присутніх у залі учасників судового процесу документи та інші матеріали і передає до суду;
- 7) запрошує до залу судового засідання свідків та виконує вказівки головуєчого щодо приведення їх до присяги;
- 8) виконує інші доручення головуєчого, пов'язані зі створенням умов, необхідних для розгляду справи.

Вимоги судового розпорядника, пов'язані з виконанням обов'язків, зазначених у законі, є обов'язковими для учасників судового процесу та інших осіб, присутніх у залі судового засідання.

Скарги на дії чи бездіяльність судового розпорядника розглядаються судом у цьому самому процесі.

Свідок. Згідно із ст. 69 ЦПК України свідком може бути кожна особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи.

Свідок зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому обставини. За відсутності заперечень учасників справи свідок може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції. Суд може дозволити свідку брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції незалежно від заперечень учасників справи, якщо свідок не може з'явитися до суду через хворобу, похилий вік, інвалідність або з інших поважних причин.

У разі неможливості прибуття до суду та участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції за викликом суду свідок зобов'язаний завчасно повідомити про це суд.

Свідок має право давати показання рідною мовою або мовою, якою він володіє, користуватися письмовими записами, відмовитися від давання показань у випадках, встановлених законом, а також на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду.

Слід враховувати, що свідок є носієм інформації, що має значення для розгляду справи, показання свідка є одним із засобів доказування, передбачених законом (ст. 76 ЦПК України). Закон містить процесуальні механізми, які стимулюють свідка давати правдиві показання. Водночас свідок користується свідоцьким імунітетом. Як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин, свідок є носієм як обов'язків, так і прав.

Експерт. Згідно із ст. 72 ЦПК України експертом може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи.

Експерт може призначатися судом або залучатися учасником справи.

Експерт зобов'язаний дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому питання.

Експерт зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом та роз'яснити свій висновок і відповісти на питання суду та учасників справи. За відсутності заперечень учасників справи експерт може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Експерт не має права передоручати проведення експертизи іншій особі.

Експерт має право:

- 1) ознайомлюватися з матеріалами справи;
- 2) заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів і зразків, якщо експертиза призначена судом;
- 3) викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання;

4) бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета і об'єктів дослідження;

5) для цілей проведення експертизи заявляти клопотання про опитування учасників справи та свідків;

6) користуватися іншими правами, що надані Законом України «Про судову експертизу».

Експерт має право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних з проведенням експертизи і викликом до суду.

Призначений судом експерт може відмовитися від надання висновку, якщо надані на його запит матеріали недостатні для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову повинна бути вмотивованою.

Експерт з питань права. Згідно із ст. 73 ЦПК України як експерт з питань права може залучатися особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права. Рішення про допуск до участі в справі експерта з питань права та долучення його висновку до матеріалів справи ухвалюється судом.

Експерт з питань права зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом, відповідати на поставлені судом питання, надавати роз'яснення. За відсутності заперечень учасників справи експерт з питань права може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Експерт з питань права має право знати мету свого виклику до суду, відмовитися від участі у судовому процесі, якщо він не володіє відповідними знаннями, а також право на оплату послуг та на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду.

Спеціаліст. Згідно із ст. 74 ЦПК України спеціалістом є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками, необхідними для застосування технічних засобів, і призначена судом для надання консультацій та технічної допомоги під час вчинення процесуальних дій, пов'язаних із застосуванням таких технічних засобів (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо).

Допомога та консультації спеціаліста не замінюють висновок експерта.

Спеціаліст зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом, відповідати на поставлені судом питання, надавати консультації та роз'яснення, у разі потреби надавати суду іншу технічну допомогу. За відсутності заперечень учасників справи спеціаліст може брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Спеціаліст має право знати мету свого виклику до суду, відмовитися від участі у судовому процесі, якщо він не володіє відповідними знаннями та навичками, звертати увагу суду на характерні обставини чи особливості доказів, а також право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду.

Правосуб'єктність спеціаліста у цивільному процесі наближається до правосуб'єктності експерта, але ці два суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин не є тотожними, хоча мають певну спорідненість.

Перекладач. Згідно із ст. 75 ЦПК України перекладачем може бути особа, яка вільно володіє мовою, якою здійснюється цивільне судочинство, та іншою мовою, знання якої необхідне для усного чи письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими.

Перекладач допускається ухвалою суду за заявою учасника справи або призначається з ініціативи суду.

Участь перекладача, який володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими, є обов'язковою при розгляді справи, одним із учасників якої є особа з порушенням слуху. Кваліфікація такого перекладача підтверджується відповідним документом, виданим у порядку, встановленому законодавством.

Перекладач зобов'язаний з'являтися до суду за його викликом, здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом на процесуальних документах, що вручаються сторонам у перекладі на їхню рідну мову або мову, якою вони володіють. За відсутності заперечень учасників справи перекладач може брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Перекладач має право задавати питання з метою уточнення перекладу, відмовитися від участі у цивільному процесі, якщо він не во-

лодіє достатніми знаннями мови, необхідними для перекладу, а також на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до суду.

===== 27. Цивільна юрисдикція та її види

Відповідно до ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи. Законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору.

Отже, під юрисдикцією слід розуміти коло встановлених владних повноважень судових органів зі здійснення правосуддя, тобто розгляду та вирішення спору про право, а також інших правових питань. Проте, термін «юрисдикція» може бути застосований і щодо інших органів, уповноважених вирішувати цивільно-правові спори. Цивільну юрисдикцію можна визначити як повноваження суду та інших органів із розгляду і вирішення цивільних справ та інших правових питань цивільного характеру. Саме тому залежно від природи органу, який здійснює розгляд та вирішення цивільних справ, цивільну юрисдикцію поділяють на *судову* і *несудову*.

Залежно від того, чи належить вирішення спорів до компетенції одного чи декількох органів, цивільна юрисдикція поділяється на:

- *виключну*, коли розгляд певної категорії цивільних справ належить виключно до компетенції одного органу, яким частіше за все виступає суд (напр., відповідно до ст. 232 КЗпП безпосередньо в місцевих загальних судах розглядаються трудові спори за заявами працівників про поновлення на роботі; відповідно до статей 164, 165 СК позбавлення батьківських прав можливо виключно на підставі рішення суду);

- *альтернативну*, коли особа має право обирати, чи звертатися їй за захистом своїх прав, свобод та інтересів до суду або до іншого юрисдикційного органу (напр., з вимогою про стягнення заборгованості кредитор має право звернутися до суду або до нотаріуса для

здійснення виконавчого напису на документах, що встановлюють заборгованість, відповідно до глави 14 Закону України «Про нотаріат»);

– *договірну*, яка визначається за взаємною згодою сторін (напр., відповідно до ч. 1 ст. 21 ЦПК сторони мають право передати спір на розгляд третейського суду або відповідно до ст. 22 ЦПК сторони мають право на передачу спору на розгляд іноземного суду).

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судоустрій будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. Найвищим судом у системі судоустрою є Верховний Суд. Систему судоустрою складають: місцеві суди; апеляційні суди; Верховний Суд. Для розгляду окремих категорій справ в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди.

Процесуальний інститут судової юрисдикції забезпечує розподіл справ між судами залежно від сфери діяльності загальних та спеціалізованих судів, виконуваних ними функцій та території, на яку поширюються їх повноваження. На підставі вищезазначених критеріїв виділяють такі види судової юрисдикції:

1) *предметну та суб'єктну*, яка визначає обсяг повноважень судових органів щодо відповідних правових об'єктів судового захисту та суб'єктів і забезпечує розподіл справ між загальними та спеціалізованими судами;

2) *інстанційну*, що визначає обсяг повноважень судових органів відповідно до здійснюваних ними функцій та забезпечує розподіл справ між судами першої, апеляційної та касаційної інстанцій;

3) *територіальну*, яка обмежує повноваження судових органів певною територією діяльності, тобто судовим округом. Термін «територіальна юрисдикція» є синонімом терміну «підсудність».

Як зазначалось раніше, **предметна та суб'єктна юрисдикція** дозволяє визначити повноваження загальних та спеціалізованих судів із розгляду і вирішення справ по суті. Для відмежування справ, що підлягають вирішенню у порядку цивільного судочинства, від інших справ, що підлягають розгляду у порядку адміністративного чи господарського судочинства, важливе значення мають критерії розмежування предметної юрисдикції, а саме: *наявність спору про*

право, характер спірних правовідносин, їх суб'єктний склад. Крім того, потрібно враховувати пряму вказівку в законодавстві на розгляд і вирішення певних категорій справ за правилами певного виду судочинства (ст. 19, 161, 293 ЦПК, ч. 2 ст. 4, ст. 20, ст. 148 ГПК, ст. 19 КАС).

Спір про право – це суперечність, розбіжності між сторонами щодо їх прав та обов'язків у певних матеріальних правовідносинах. Звернення до суду з позовом означає, що спір не вдалося вирішити у досудовому порядку. Наявність спору про право є однією з передумов звернення до суду і обумовлює форму судочинства, а саме форму позовного провадження (цивільного, господарського, адміністративного). Однак при вирішенні питання про віднесення справи до справ цивільної юрисдикції необхідно враховувати *характер спору про право*. Відповідно до ч. 1 ст. 19 ЦПК у порядку цивільного судочинства суди розглядають справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства. Крім того, у порядку цивільного судочинства суди також розглядають вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав, якщо цей спір підлягає розгляду в місцевому загальному суді і переданий на його розгляд з такими вимогами. Як бачимо, законодавець встановив пріоритет цивільної юрисдикції перед юрисдикцією господарських та адміністративних судів. Саме тому важливо враховувати, які справи віднесені законом до предметної юрисдикції господарських та адміністративних судів. Так, відповідно до ч. 1 ст. 20 ЦПК господарські суди розглядають справи у *спорах, що виникають у зв'язку із здійсненням господарської діяльності*, зокрема: 1) справи у спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні і виконанні правочинів у господарській діяльності, крім правочинів, стороною яких є фізична особа, яка не є підприємцем, а також у спорах щодо правочинів, укладених для забезпечення виконання зобов'язання, сторонами якого є юридичні особи та (або) фізичні особи – підприємці; 2) справи у спорах щодо приватизації майна, крім спорів про приватизацію державного житлового фонду, та справи

у спорах щодо продажу пакетів акцій, що належать державі у статутному капіталі банків; 3) справи у спорах, що виникають з корпоративних відносин, в тому числі у спорах між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи або між юридичною особою та її учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі учасником, який вибув, пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, крім трудових спорів; 4) справи у спорах, що виникають з правочинів щодо акцій, часток, паїв, інших корпоративних прав в юридичній особі, крім правочинів у сімейних та спадкових правовідносинах; 5) справи у спорах щодо фінансових інструментів, зокрема щодо цінних паперів, в тому числі пов'язані з правами на цінні папери та правами, що виникають з них, емісією, розміщенням, обігом та погашенням цінних паперів, обліком прав на цінні папери, зобов'язаннями за цінними паперами, крім боргових цінних паперів, власником яких є фізична особа, яка не є підприємцем, та векселів, що використовуються у податкових та митних правовідносинах; 6) справи у спорах щодо права власності чи іншого речового права на майно (рухоме та нерухоме, в тому числі землю), реєстрації або обліку прав на майно, яке (права на яке) є предметом спору, визнання недійсними актів, що порушують такі права, крім спорів, стороною яких є фізична особа, яка не є підприємцем, та спорів щодо вилучення майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, а також справи у спорах щодо майна, що є предметом забезпечення виконання зобов'язання, сторонами якого є юридичні особи та (або) фізичні особи – підприємці; 7) справи у спорах, що виникають з відносин, пов'язаних із захистом економічної конкуренції, обмеженням монополізму в господарській діяльності, захистом від недобросовісної конкуренції, в тому числі у спорах, пов'язаних з оскарженням рішень Антимонопольного комітету України, а також справи за заявами, клопотаннями органів Антимонопольного комітету України з питань, віднесених законом до їх компетенції, крім спорів, які віднесені до юрисдикції Вищого суду з питань інтелектуальної власності; 8) справи про банкрутство та справи у спорах з майновими вимогами до боржника, стосовно якого відкрито провадження у справі про банкрутство, у тому числі

справи у спорах про визнання недійсними будь-яких правочинів (договорів), укладених боржником; стягнення заробітної плати; поновлення на роботі посадових та службових осіб боржника, за винятком спорів про визначення та сплату (стягнення) грошових зобов'язань (податкового боргу), визначених відповідно до Податкового кодекса, а також спорів про визнання недійсними правочинів за позовом контролюючого органу на виконання його повноважень, визначених Податковим кодексом України, та інші справи. У ч. 2 ст. 20 ГПК визначені повноваження Вищого суду з питань інтелектуальної власності (напр., до його юрисдикції віднесені справи у спорах щодо прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, торговельну марку, справи у спорах щодо реєстрації, обліку прав інтелектуальної власності, справи у спорах щодо прав автора та суміжних прав, справи у спорах щодо укладання, зміни, розірвання і виконання договору щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності та інші). Відповідно до пп. 15, 16 Розділу XI «Перехідні положення» ГПК Вищий суд з питань інтелектуальної власності починає свою роботу з дня, наступного за днем опублікування Головою Вищого суду з питань інтелектуальної власності в газеті «Голос України» повідомлення про початок роботи Вищого суду з питань інтелектуальної власності; до початку роботи Вищого суду з питань інтелектуальної власності справи щодо прав інтелектуальної власності розглядаються за правилами, що діють після набрання чинності цією редакцією Кодексу, судами відповідно до правил юрисдикції (підвідомчості, підсудності), які діяли до набрання чинності цією редакцією Кодексу.

Суди адміністративної юрисдикції уповноважені вирішувати публічно-правові спори. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 4 КАС *публічно-правовий спір* – це спір, у якому: хоча б одна сторона здійснює публічно-владні управлінські функції, в тому числі на виконання делегованих повноважень, і спір виник у зв'язку із виконанням або невиконанням такою стороною зазначених функцій; або хоча б одна сторона надає адміністративні послуги на підставі законодавства, яке уповноважує або зобов'язує надавати такі послуги виключно суб'єкта владних повноважень, і спір виник у зв'язку із наданням або ненаданням такою стороною зазначених послуг; або хоча б одна сторона є суб'єктом

виборчого процесу або процесу референдуму і спір виник у зв'язку із порушенням її прав у такому процесі з боку суб'єкта владних повноважень або іншої особи. Згідно з ч. 1 ст. 19 КАС юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи у публічно-правових спорах, зокрема: 1) спорах фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи індивідуальних актів), дій чи бездіяльності, крім випадків, коли для розгляду таких спорів законом встановлено інший порядок судового провадження; 1⁻¹) спорах адміністратора за випуском облігацій, який діє в інтересах власників облігацій відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності; 2) спорах з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби; 3) спорах між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень; 4) спорах, що виникають з приводу укладання, виконання, припинення, скасування чи визнання нечинними адміністративних договорів; 5) за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, коли право звернення до суду для вирішення публічно-правового спору надано такому суб'єкту законом; 6) спорах щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму; 7) спорах фізичних чи юридичних осіб із розпорядником публічної інформації щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності у частині доступу до публічної інформації; 8) спорах щодо вилучення або примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності та інші справи.

Але характер спірних правовідносин не завжди дає можливість точно розподілити справи між судами цивільної, господарської та адміністративної юрисдикції. Саме тому потрібно також враховувати *суб'єктний склад цих правовідносин*, хоча у ЦПК він прямо не передбачений. Виходячи з системного аналізу норм законодавства, що передбачає юрисдикцію спеціалізованих судів, *за правилами цивільного судочинства розглядаються справи, що виникають з матеріальних*

правовідносин, у яких хоча б однією зі сторін є фізична особа. Сторонами цивільних процесуальних правовідносин також можуть бути юридичні особи, держава, територіальна громада, АРК.

Суб'єктами у справах, що підлягають вирішенню судами господарської юрисдикції, переважно є суб'єкти господарювання (зокрема, юридичні особи, фізичні особи – підприємці). Крім того, у певних категоріях справ можуть брати участь фізичні особи, які не є підприємцями (зокрема, у справах, передбачених пп. 3, 4, 5, 8, 12, 13 ч. 1 ст. 20 ГПК), а також державні органи, органи місцевого самоврядування (ст. 4, 20, 45 ГПК). Суб'єктами у справах, що підлягають вирішенню судами адміністративної юрисдикції, можуть бути громадяни України, іноземці чи особи без громадянства, підприємства, установи, організації (юридичні особи), суб'єкти владних повноважень (ст. 4, 5, 19, 46 КАС).

Справи, які підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, можуть розглядатися в одному з таких видів проваджень: позовному (загальному або спрощеному), наказному або окремому.

Позовне провадження призначене для вирішення та розгляду цивільних справ, у яких наявний спір про право. При цьому *спрощене позовне провадження* призначене для розгляду: 1) малозначних справ; 2) справ, що виникають з трудових відносин; 3) справ про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд; 4) справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи. При цьому малозначними справами є: 1) справи, у яких ціна позову не перевищує тридцяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; 2) справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує вісімдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; 3) справи про стягнення аліментів, збільшення та зменшення їх розміру, припинення стягнення аліментів, оплату додаткових витрат на дитину, індексацію аліментів, зміну способу

їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані із встановленням чи оспоруванням батьківства (материнства); 4) справи про розірвання шлюбу; 5) справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує шістдесяті розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

У ч. 4 ст. 274 ЦПК визначено категорії справ, які не можуть бути розглянуті в порядку спрощеного позовного провадження. Це справи, що виникають з сімейних відносин, крім спорів про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, розірвання шлюбу та поділ майна подружжя; справи щодо спадкування; справи щодо приватизації державного житлового фонду та інші.

Розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб вираховується станом на 1 січня календарного року, в якому подається відповідна заява або скарга, вчиняється процесуальна дія чи ухвалюється судове рішення.

Загальне позовне провадження призначене для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні.

Наказне провадження призначене для розгляду справ за заявами про стягнення грошових сум незначного розміру, щодо яких відсутній спір або про його наявність заявнику невідомо (ч. 3 ст. 19 ЦПК). Воно є умовно безспірним, тому що лише після подання боржником заяви про скасування судового наказу може виникнути спір про право, який у подальшому підлягатиме вирішенню тільки у позовному провадженні.

Окреме провадження призначене для розгляду справ про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов для здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав (ч. 7 ст. 19 ЦПК).

Порушення правил предметної та суб'єктної юрисдикції тягне за собою настання наступних наслідків:

- у разі виявлення цього під час відкриття провадження у справі – відмову у відкритті провадження у справі (п. 1 ч. 1 ст. 186 ЦПК);
- у разі виявлення цього після відкриття провадження у справі під час розгляду справи в суді першої інстанції – закриття провадження у справі (п. 1 ч. 1 ст. 255 ЦПК);
- у разі виявлення цього судом апеляційної чи касаційної інстанцій – скасування судового рішення із закриттям провадження у справі (п. 4 ч. 1 ст. 374, ст. 377, п. 5 ч. 1 ст. 409, ст. 414 ЦПК).

У разі закриття судом апеляційної чи касаційної інстанції провадження у справі у зв'язку з тим, що справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства, суд за заявою позивача в порядку письмового провадження постановляє ухвалу про передачу справи до суду першої інстанції, до юрисдикції якого віднесено розгляд такої справи, крім випадків об'єднання в одне провадження кількох вимог, які підлягають розгляду в порядку різного судочинства. У разі наявності підстав для підсудності справи за вибором позивача у його заяві має бути зазначено лише один суд, до підсудності якого відноситься вирішення спору.

Відмова у відкритті провадження у справі або закриття провадження у справі перешкоджають повторному зверненню до суду тієї самої предметної та суб'єктної юрисдикції з тотожним позовом (ч. 2 ст. 256 ЦПК).

===== 28.Інстанційна юрисдикція

Інстанційна юрисдикція характеризує обсяг повноважень судових органів з точки зору видів діяльності, їх функцій, тобто інстанційності. Інстанційна юрисдикція визначає повноваження судів відповідно до їх інстанційної приналежності. У зв'язку з цим слід казати про повноваження суду першої інстанції, повноваження суду апеляційної інстанції, повноваження суду касаційної інстанції.

Так, за загальним правилом, усі справи, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються місцевими за-

гальними судами як судами першої інстанції (ч. 1 ст. 23 ЦПК). Місцевими загальними судами є окружні суди, які утворюються в одному або декількох районах чи районах у містах, або у місті, або у районі (районах) і місті (містах) (ч. 1 ст. 21 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Апеляційні суди переглядають в апеляційному порядку судові рішення місцевих судів, які знаходяться у межах відповідного апеляційного округу – території, на яку поширюються повноваження відповідного апеляційного суду (ч. 1 ст. 24 ЦПК). Верховний Суд переглядає у касаційному порядку судові рішення, ухвалені судами першої та апеляційної інстанцій (ч. 1 ст. 25 ЦПК).

Проте, у певних випадках апеляційні суди виступають як суди першої інстанції і розглядають справи щодо оскарження рішень третейських судів, оспорування рішень міжнародних комерційних арбітражів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів за місцем розгляду справи третейським судом або за місцезнаходженням арбітражу (ч. 2 ст. 23 ЦПК). У такому разі судові рішення апеляційних судів, ухвалені ними як судами першої інстанції, в апеляційному порядку переглядає Верховний Суд (ч. 2 ст. 24 ЦПК).

Справи щодо визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу розглядаються апеляційними загальними судами за місцезнаходженням арбітражу, якщо місце арбітражу знаходиться на території України, або апеляційним загальним судом, юрисдикція якого поширюється на місто Київ, якщо місце арбітражу знаходиться поза межами України.

Справи про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави розглядаються Вищим антикорупційним судом (далі – ВАС). В апеляційному порядку судові рішення ВАС переглядаються Апеляційною палатою ВАС.

Недотримання правил інстанційної юрисдикції має наслідком відмову у відкритті відповідного провадження (п. 1 ч. 1 ст. 186, п. 1 ч. 1 ст. 358, п. 1 ч. 2 ст. 394 ЦПК).

29. Підсудність цивільних справ (територіальна юрисдикція). Поняття та види

Територіальна юрисдикція (підсудність) – це повноваження місцевого загального суду щодо здійснення правосуддя у цивільних справах на певній території. Цей процесуальний інститут дозволяє встановити, який саме місцевий суд в системі загальних судів повинен розглядати певну цивільну справу як суд першої інстанції, залежно від території, на яку поширюються повноваження цього суду. Відповідно до ч. 1 ст. 21 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» місцевими загальними судами є окружні суди, які утворюються в одному або декількох районах чи районах у містах, або у місті, або у районі (районах) і місті (містах).

Відповідно до ЦПК можна виділити такі види територіальної юрисдикції (підсудності), як: загальна підсудність (ст. 27 ЦПК), альтернативна підсудність (ст. 28 ЦПК), підсудність за ухвалою судді суду вищої інстанції (ст. 26, 29 ЦПК), виключна підсудність (ст. 30 ЦПК).

Загальна підсудність цивільних справ визначається за місцем проживання або місцезнаходження відповідача. Так, якщо відповідачем є фізична особа, то позови до неї пред'являються в суд за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або перебування, якщо інше не передбачено законом (ч. 1 ст. 27 ЦПК). Згідно зі ст. 29 Цивільного кодексу України місцем проживання фізичної особи є житло, в якому вона проживає постійно або тимчасово. Фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років, вільно обирає собі місце проживання, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Місцем проживання фізичної особи у віці від десяти до чотирнадцяти років є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я тощо, в якому вона проживає, якщо інше місце проживання не встановлено за згодою між дитиною та батьками (усиновлювачами, опікуном) або організацією, яка виконує щодо неї функції опікуна. У разі спору місце проживання фізичної особи у віці від десяти до чотирнадцяти років визнача-

ється органом опіки та піклування або судом. Місцем проживання фізичної особи, яка не досягла десяти років, є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я, в якому вона проживає. Відповідно до Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» місце проживання – це житло з присвоєною у встановленому законом порядку адресою, в якому особа проживає, а також апартаменти (крім апартаментів у готелях), кімнати та інші придатні для проживання об'єкти нерухомого майна, заклад для бездомних осіб, інший надавач соціальних послуг з проживанням, стаціонарна соціально-медична установа та інші заклади соціальної підтримки (догляду), в яких особа отримує соціальні послуги.

Якщо ж відповідачем є юридична особа, то позови до неї пред'являються в суд за місцезнаходженням такої юридичної особи згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань (ч. 1 ст. 27 ЦПК).

Альтернативна підсудність цивільних справ – це підсудність, за якої позов за вибором позивача може бути пред'явлений до одного з кількох чітко визначених у ЦПК судів (ст. 28 ЦПК). Суд не може обмежувати право позивача на вибір суду. Але після пред'явлення позову до одного з судів, передбачених у переліку альтернативних, позивач не має права у подальшому подавати клопотання про передачу справи до іншого суду, зазначеному в ст. 28 ЦПК. Водночас згідно з ч. 16 ст. 28 ЦПК правила альтернативної підсудності не можуть бути застосовані, якщо у справі мають бути застосовані правила виключної підсудності у випадках, передбачених ст. 30 ЦПК.

Зокрема, за ч. 1 ст. 28 ЦПК позови про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, про визнання батьківства відповідача, позови, що виникають з трудових правовідносин, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача. Втім, слід зауважити, що суди при відкритті провадження у справі повинні враховувати не фактичне місце проживання сторін, а лише зареєстро-

ване (Постанова ОП КЦС ВС у справі №554/7669/21 (провадження №61-5805сво23) від 24 червня 2024 р.). Верховний Суд робить висновок, що в нормах ЦПК передбачено використання лише зареєстрованого місця проживання, фактичне місце проживання фізичної особи не має правового значення; використання для встановлення конкретного суду за визначеною територіальною підсудністю фактичної адреси проживання матиме наслідком невизначеність при вчиненні окремих процесуальних дій, адже фактичне місце проживання може змінюватись чи не щодня; особа може мати більше ніж одне фактичне місце проживання, але зареєстроване може бути лише одне місце проживання.

Альтернативна підсудність також може застосовуватися у наступних випадках:

- позови про розірвання шлюбу можуть пред'являтися за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача також у разі, якщо на його утриманні є малолітні або неповнолітні діти або якщо він не може за станом здоров'я чи з інших поважних причин виїхати до місця проживання відповідача. За домовленістю подружжя справа може розглядатися за зареєстрованим місцем проживання чи перебування будь-кого з них (ч. 2 ст. 28 ЦПК);

- позови про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, чи шкоди, заподіяної внаслідок вчинення кримінального правопорушення, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача або за місцем заподіяння шкоди (ч. 3 ст. 28 ЦПК);

- позови, пов'язані з відшкодуванням шкоди, заподіяної особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача (ч. 4 ст. 28 ЦПК);

- позови про захист прав споживачів можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування споживача або за місцем заподіяння шкоди чи виконання договору (ч. 5 ст. 28 ЦПК);

- позови про відшкодування шкоди, заподіяної майну фізичних або юридичних осіб, можуть пред'являтися також за місцем заподіяння шкоди (ч. 6 ст. 28 ЦПК);

– позови, що виникають із діяльності філії або представництва юридичної особи, а також відокремленого підрозділу органу державної влади без статусу юридичної особи, можуть пред’являтися також за їх місцезнаходженням (ч. 7 ст. 28 ЦПК). Відповідно до ст. 95 ЦК філією є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює всі або частину її функцій. Представництвом є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи;

– позови, що виникають із договорів, у яких зазначено місце виконання або виконувати які через їх особливість можна тільки в певному місці, можуть пред’являтися також за місцем виконання цих договорів (ч. 8 ст. 28 ЦПК);

– позови до стягувача про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню, або про повернення стягненого за виконавчим написом нотаріуса можуть пред’являтися також за місцем його виконання (ч. 12 ст. 28 ЦПК);

– позови про відшкодування збитків, спричинених заходами забезпечення позову, можуть пред’являтися також за місцем застосування заходів забезпечення позову (до суду, який застосував відповідні заходи) (ч. 14 ст. 28 ЦПК).

Важливо підкреслити, що позови до кількох відповідачів, які проживають або знаходяться в різних місцях, пред’являються за місцем проживання або місцезнаходженням одного з відповідачів за вибором позивача (ч. 15 ст. 28 ЦПК). Крім того, слід враховувати, якщо місце реєстрації відповідача невідоме, то позови пред’являються за місцезнаходженням майна відповідача чи за останнім відомим зареєстрованим його місцем проживання або перебування чи постійного його заняття (роботи) (ч. 9 ст. 28 ЦПК). Позови до відповідача, який не має в Україні місця проживання чи перебування, можуть пред’являтися за місцезнаходженням його майна або за останнім відомим зареєстрованим місцем його проживання чи перебування в Україні (ч. 10 ст. 28 ЦПК).

На сьогодні досить актуальним є положення ч. 17 ст. 28 ЦПК про те, що позови про захист порушених, невизнаних або оспорюваних

прав, свобод чи інтересів фізичних осіб (в тому числі про відшкодування шкоди, завданої внаслідок обмеження у здійсненні права власності на нерухоме майно або його знищення, пошкодження) у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру можуть пред'являтися також за місцем проживання чи перебування позивача.

Підсудність за ухвалою судді суду вищої інстанції застосовується у випадках, передбачених статтями 26 та 29 ЦПК. Зокрема, якщо однією зі сторін справи є суд або суддя суду, до підсудності якого віднесена ця справа за загальними правилами, підсудність справи визначається ухвалою суду вищої інстанції, постановленою без повідомлення сторін. Така справа не пізніше п'яти днів із дня надходження позовної заяви передається на підставі розпорядження голови суду до суду вищої інстанції для визначення підсудності (ч. 6 ст. 31 ЦПК).

Проте, якщо однією зі сторін справи є Верховний Суд або суддя цього суду, то підсудність справ визначається за загальними правилами підсудності.

У справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, у яких відповідачем є суддя чи працівник апарату Вищого антикорупційного суду, таке провадження у першій інстанції здійснює місцевий суд, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться Вищий антикорупційний суд, а ухвалені судові рішення оскаржуються в апеляційному порядку до суду апеляційної інстанції, у межах апеляційного округу якого (території, на яку поширюються повноваження відповідного апеляційного суду) знаходиться місцевий суд, який ухвалив судові рішення, що оскаржується.

Якщо обидві сторони спору є громадянами України, але проживають за її межами, то підсудність справ визначається суддею Верховного Суду. У такому самому порядку визначається і підсудність справ про розірвання шлюбу між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, які проживають за межами України.

Виключна підсудність цивільних справ означає, що розгляд певних категорій справ може бути здійснений лише у чітко визначеному суді,

що прямо передбачений у ЦПК. Зокрема, спори щодо нерухомого майна розглядаються за місцезнаходженням майна або основної його частини (ч. 1 ст. 30 ЦПК). Але якщо спір стосується декількох об'єктів нерухомого майна, які знаходяться у різних місцях, то спір розглядається за місцезнаходженням об'єкта, вартість якого є найвищою.

Відповідно до ч. 1 ст. 181 ЦК до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Режим нерухомої речі може бути поширений законом на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а також інші речі, права на які підлягають державній реєстрації.

Так само за місцезнаходженням майна або основної його частини пред'являються позови про зняття арешту з майна (ч. 2 ст. 30 ЦПК).

За ч. 6 ст. 30 ЦПК підсудність зустрічного позову, а також позову третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, визначається підсудністю первісного позову. Проте, це правило не застосовується, коли відповідно до інших визначених у цій статті правил виключної підсудності такий позов має розглядатися іншим судом, ніж тим, що розглядає первісний позов.

Правила виключної підсудності застосовуються також у наступних випадках:

- позови кредиторів спадкодавця, що подаються до прийняття спадщини спадкоємцями, пред'являються за місцезнаходженням спадкового майна або основної його частини (ч. 3 ст. 30 ЦПК);

- позови до перевізників, що виникають з договорів перевезення вантажів, пасажирів, багажу, пошти, пред'являються за місцезнаходженням перевізника (ч. 4 ст. 30 ЦПК);

- справи про арешт судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги, розглядаються судом за місцезнаходженням морського порту України, в якому перебуває судно або до якого прямує, або порту реєстрації судна (ч. 5 ст. 30 ЦПК).

У випадку об'єднання позовних вимог щодо укладання, зміни, розірвання і виконання правочину з вимогами щодо іншого правочину, укладеного для забезпечення основного зобов'язання, спір

розглядається судом за місцезнаходженням відповідача, який є стороною основного зобов'язання. Вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій розглядаються судом, визначеним за правилами підсудності щодо розгляду спору, похідними від якого є такі вимоги.

Підсудність справи визначається на момент пред'явлення позову до суду.

Порушення правил територіальної юрисдикції (підсудності) тягне за собою настання таких наслідків:

- у разі виявлення цього під час відкриття провадження у справі – передачу справи за підсудністю (ч. 9 ст. 187 ЦПК);

- у разі виявлення цього після початку розгляду справи по суті – продовження розгляду справи судом, якому передана справа для розгляду (ч. 2 ст. 31 ЦПК);

- у разі встановлення цього при перегляді справи судом апеляційної чи касаційної інстанції – скасування судового рішення і направлення справи для розгляду до іншого суду першої інстанції за встановленою підсудністю (п. 5 ч. 1 ст. 374, ч. 1 ст. 378, п. 2 ч. 1 ст. 409, п. 6 ч. 1 ст. 411 ЦПК). Разом з тим, справа не підлягає направленню на новий розгляд у зв'язку з порушенням правил територіальної юрисдикції (підсудності), якщо учасник справи, який подав апеляційну чи касаційну скаргу, при розгляді справи судом першої інстанції без поважних причин не заявив про непідсудність справи (ст. 378, ч. 2 ст. 411 ЦПК).

===== 30. Підстави та порядок передачі справи до іншого суду

Відповідно до ст. 31 ЦПК суд передає справу на розгляд іншому суду, якщо:

1) справа належить до територіальної юрисдикції (підсудності) іншого суду. Ухвала про передачу справи за підсудністю може бути оскаржена відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 353 ЦПК. Передача справи має бути здійснена не пізніше п'яти днів після закінчення строку на її

оскарження, а в разі подання скарги – не пізніше п'яти днів після залишення її без задоволення. Водночас справа, прийнята судом до свого провадження з додержанням правил підсудності, повинна бути ним розглянута і в тому випадку, коли в процесі розгляду справи вона стала підсудною іншому суду, за винятком випадків, коли внаслідок змін у складі відповідачів справа належить до виключної підсудності іншого суду;

2) після задоволення відводів (самовідводів) чи з інших підстав неможливо утворити новий склад суду для розгляду справи. У цьому разі передача справи здійснюється на підставі розпорядження голови суду на розгляд суду, найбільш територіально наближеного до цього суду;

3) ліквідовано або з визначених законом підстав припинено роботу суду, який розглядав справу. У цьому разі справи, що перебували у його провадженні, невідкладно передаються до суду, визначеного відповідним законом або рішенням про припинення роботи суду, а якщо такий суд не визначено – до суду, що найбільш територіально наближений до суду, який ліквідовано або роботу якого припинено.

Справа, передана з одного суду до іншого в порядку, встановленому ст. 31 ЦПК, повинна бути прийнята до провадження судом, якому вона надіслана. Спори між судами про підсудність не допускаються.

31. Поняття та види строків у цивільному процесі. Порядок продовження та поновлення процесуальних строків

Однією з ключових характеристик цивільного судочинства є темпоральність – порядок здійснення процесуальних дій у певних часових межах, які встановлені законом або судом, з метою забезпечення послідовності розгляду справи та досягнення завдань цивільного процесу. Інститут процесуальних строків спрямований на впорядкування цивільного процесу, що має забезпечити своєчасне виконання завдань, визначених ст. 2 ЦПК України, які включають не лише захист

прав та законних інтересів учасників справи, але і забезпечення ефективного правосуддя в цілому.

Відповідно до ст. ст. 120, 121 ЦПК України, процесуальний строк – це визначений законом чи судом проміжок часу для виконання певних дій сторонами або іншими особами, що беруть участь у справі. Вони регламентують порядок обчислення, перебіг та закінчення строків, а також їх поновлення або продовження, що забезпечує ефективність та дисципліну в судовому процесі. ЦПК України виділяє два види процесуальних строків: строки, визначені законом, і строки, встановлені судом. Така диференціація дозволяє адаптувати процесуальні строки до специфіки кожної справи.

Строки, визначені законом, включають ті, що встановлюються безпосередньо нормами ЦПК України. Наприклад, строк на подання апеляційної скарги на рішення суду першої інстанції передбачено ст. 354 ЦПК України, касаційне оскарження регулюється ст. 390 ЦПК України, а строк для подання заяви про перегляд заочного рішення встановлено ст. 284 ЦПК України. Законодавець чітко визначає тривалість цих строків, що надає учасникам процесу правову визначеність і забезпечує однозначність застосування.

Другий вид процесуальних строків – це строки, які встановлюються безпосередньо судом, виходячи з обставин конкретної справи. Вони надають суду можливість врахувати індивідуальні особливості процесуальних дій. Наприклад, відповідно до ст. 185 ЦПК України, суддя, виявивши недоліки у поданій позовній заяві, постановляє ухвалу про залишення заяви без руху та надає позивачу строк для їх виправлення. Ця норма надає суду повноваження визначати тривалість такого строку залежно від необхідних дій та складності їх виконання, що дозволяє уникати затримок у процесі.

Процесуальні строки можуть обчислюватися різними способами: роками, місяцями, днями або вказівкою на подію, що має неминуче настати, як зазначено у ст. 122 ЦПК України. Якщо строк обчислюється днями, місяцями або роками, процесуальна дія може бути виконана у будь-який день в межах цього строку, але не пізніше останнього його дня. У ст. 124 ЦПК України закріплено правило безперервності процесуального строку, що означає включення неробочих

днів до обчислення строку, за винятком випадків, коли неробочий день припадає на останній день строку – тоді строк продовжується до наступного робочого дня.

Особливості обчислення процесуальних строків дозволяють уникати різночитань та забезпечують прозорість у застосуванні строків. Наприклад, строк, обчислюваний роками, завершується у той самий місяць і число останнього року строку; строк, обчислюваний місяцями, завершується у відповідне число останнього місяця строку, а у випадку, якщо останній місяць не має відповідного числа, строк закінчується в останній день місяця. Такі правила обчислення закріплені в законі для того, щоб учасники процесу точно знали терміни виконання дій, що є важливим для уникнення процесуальних помилок.

Закінчення строку визначається часом, у який можлива дія, тобто до 24:00 останнього дня строку. Якщо строк спливає у робочий час, але дію слід вчинити в суді, де робочий час закінчується раніше, строк закінчується разом із робочим часом суду. ЦПК України також передбачає особливості подання документів у межах строку, зокрема, подача документів поштою або іншими засобами зв'язку до закінчення строку прирівнюється до здійснення дії у суді, що підтверджується штемпелем на конверті або квитанцією. Це положення запобігає втраті права через затримки у поштовій доставці або інших технічних питаннях, що є важливим елементом захисту прав учасників процесу.

Пропуск процесуального строку зазвичай призводить до втрати права на вчинення відповідної дії. Документи, подані після закінчення процесуального строку, залишаються без розгляду, якщо суд не знайде підстав для поновлення або продовження строку за клопотанням зацікавленої особи. Процедура поновлення та продовження процесуальних строків визначена ст. 127 ЦПК України, і вона відрізняється залежно від виду строку. Якщо строк встановлений законом, суд може поновити його лише у випадку, якщо причини пропуску є поважними та підтверджені клопотанням. Важливо, що строк для подання такого клопотання законодавчо не обмежується, що дозволяє сторонам звернутися з клопотанням навіть після значного проміжку часу.

Для строків, встановлених судом, можливо продовження, якщо сторона чи інший учасник доведе, що причини пропуску є поважни-

ми. Продовження строку означає надання нового часу для виконання процесуальної дії, яку з об'єктивних причин не було виконано у початковий строк. Таке продовження строку зазвичай здійснюється на прохання учасника справи, але суд також може це зробити з власної ініціативи. Це створює можливість для гнучкого підходу до строків, що є особливо важливим у випадках складних справ або коли учасники процесу стикаються з об'єктивними труднощами.

ЦПК України встановлює єдину умову для поновлення або продовження строку – це поважність причини пропуску, яку суд оцінює на власний розсуд, оскільки поважність є оціночною категорією, що враховує обставини конкретної справи. Частина 3 ст. 127 ЦПК України передбачає, що якщо інше не визначено законом, заява про поновлення строку подається до суду, у якому має бути виконана відповідна процесуальна дія. У разі строків, призначених судом, клопотання розглядається без повідомлення учасників справи.

Після розгляду клопотання суд ухвалює мотивоване рішення про поновлення або продовження строку чи відмову у задоволенні клопотання. У разі відмови в поновленні строку таке рішення може бути оскаржене в апеляційному порядку відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 353 ЦПК України. Цей механізм дає сторонам можливість у разі незгоди з рішенням про відмову звернутися до апеляційної інстанції, що є додатковою гарантією захисту їхніх прав у процесуальних питаннях.

Таким чином, інститут процесуальних строків у цивільному судочинстві є важливим механізмом, що сприяє впорядкуванню процесуальних дій та забезпечує їх своєчасне виконання, забезпечуючи баланс між процесуальною дисципліною та гнучкістю, яка дозволяє адаптувати строкові обмеження до індивідуальних особливостей кожної справи.

===== 32. Поняття та види судових витрат

Судовими витратами є витрати учасників справи, які вони несуть у зв'язку із розглядом справи, а також держави, у випадках коли особа звільнена від сплати судових витрат.

Залежно від призначення судові витрати поділяються на **дві групи**: 1) судовий збір та 2) витрати, пов'язані із розглядом справи.

Судовий збір – це збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень, передбачених законом. Ставки судового збору визначаються Законом України «Про судовий збір». Так, зокрема, ставка судового збору за подання позовної заяви залежить від характеру позовних вимог (майновий або немайновий). Якщо позов є майновим, ставка судового збору визначається у відсотковому відношенні до ціни позову (1 % від ціни позову для позивача – фізичної особи і 1,5 % для позивача – юридичної особи). Стосовно немайнових позовів встановлюються фіксовані ставки судового збору, які визначаються залежно від розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленої на 01 січня поточного року.

Законом України «Про судовий збір» встановлюються також пільги по сплаті судового збору для окремих категорій громадян, а також для деяких категорій справ (наприклад справи про стягнення аліментів). Окрім цього, суд, враховуючи майновий стан сторони, може своєю ухвалою відстрочити або розстрочити сплату судового збору на визначений строк, але не більше як до ухвалення судового рішення у справі.

До **витрат пов'язаних з розглядом справи** закон відносить:

- витрати на професійну правничу допомогу;
- витрати пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертизи;
- витрати, пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів;
- витрати, пов'язані з вчиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду;

За загальним правилом судові витрати несе учасник справи, який ініціює проведення відповідної процесуальної дії. Поряд із цим ЦПК України передбачає окремі засоби дисциплінування учасників справи у формі процедур *забезпечення та попередньої оплати судових витрат* (ст. 135 ЦПК України).

Так, під *забезпеченням судових витрат* розуміється покладення судом на сторони обов'язку внесення на депозитний рахунок попередньо визначеної ними суми судових витрат.

Як окремий захід забезпечення судових витрат суд, з урахуванням конкретних обставин справи, має право, за клопотанням відповідача, зобов'язати позивача внести на депозитний рахунок суду грошову суму для забезпечення можливого відшкодування майбутніх витрат відповідача на професійну правничу допомогу та інших витрат, які має понести відповідач у зв'язку із розглядом справи (забезпечення витрат на професійну правничу допомогу). Таке забезпечення судових витрат застосовується, якщо: 1) позов має ознаки завідомо безпідставного або інші ознаки зловживання правом на позов; або 2) позивач не має зареєстрованого в установленому законом порядку місця проживання (перебування) чи місцезнаходження на території України та майна, що знаходиться на території України, в розмірі, достатньому для відшкодування судових витрат відповідача у випадку відмови у позові. Подібне забезпечення судових витрат також може бути застосоване, якщо суду надані докази того, що майновий стан позивача або його дії щодо відчуження майна чи інші дії можуть ускладнити або зробити неможливим виконання рішення суду про відшкодування судових витрат відповідача у випадку відмови у позові.

Попередня оплата судових витрат, водночас, передбачає покладення судом на сторону обов'язку авансування витрат, пов'язаних з проведенням окремих процесуальних дій (виклик свідка, призначення експертизи, залучення спеціаліста, перекладача, забезпечення, витребування або огляд доказів за їх місцезнаходженням), про здійснення яких така сторона заявляє клопотання. При цьому, якщо відповідне клопотання заявляють декілька учасників справи, необхідну грошову суму авансом у рівних частках сплачують відповідні учасники справи, а у випадках, коли відповідна процесуальна дія здійснюється з ініціативи суду, – сторони в рівних частках.

Законом також визначені наслідки невиконання покладеного судом обов'язку із забезпечення або попередньої оплати судових витрат. Відповідно до ч. 3 ст 135 ЦПК України, у разі невнесення у визна-

чений судом строк коштів для забезпечення судових витрат або несплати у визначений судом строк відповідних сум авансом суд вправі відхилити клопотання про виклик свідка, призначення експертизи, залучення спеціаліста, перекладача, забезпечення, витребування або огляд доказів та ухвалити рішення на підставі інших поданих учасниками справи доказів або скасувати раніше постановлену ухвалу про виклик свідка, призначення експертизи, залучення спеціаліста, перекладача, забезпечення, витребування доказів або огляд доказів за їх місцезнаходженням.

33. Розподіл судових витрат між сторонами

Розподіл судових витрат між сторонами являє собою процедуру, в межах якої суд, при ухваленні рішення по справі, остаточно визначає розмір компенсації понесених судових витрат, яку одна сторона зобов'язана відшкодувати на користь іншої сторони. Механізм розподілу судових витрат визначений у статтях 141 та 142 ЦПК України та, насамперед, залежить від типу судових витрат.

Так, за результатами розгляду справи судовий збір покладається на сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог.

Стосовно витрат, пов'язаних із розглядом справи, закон передбачає загальне правило, за яким такі судові витрати компенсуються стороною, яка програла процес. Зокрема, у разі задоволення позову – витрати покладаються на відповідача; у разі відмови в позові – на позивача. Якщо позов було задоволено частково, витрати покладаються на обидві сторони, пропорційно розміру задоволених позовних вимог. При цьому, у випадку часткового задоволення позову, у випадку покладення судових витрат на обидві сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог, суд може зобов'язати сторону, на яку покладено більшу суму судових витрат, сплатити різницю іншій стороні. У такому випадку сторони звільняються від обов'язку сплачувати одна одній іншу частину судових витрат.

Вирішення питання про розподіл судових витрат та, відповідно, обсяг їх компенсації, належить до дискреційних повноважень суду,

реалізуюючи які, суд обов'язково враховує такі фактори (ч. 3 ст. 141 ЦПК України):

- чи пов'язані ці витрати з розглядом справи;
- чи є розмір таких витрат обґрунтованим та пропорційним до предмета спору з урахуванням ціни позову, значення справи для сторін, в тому числі чи міг результат її вирішення вплинути на репутацію сторони або чи викликала справа публічний інтерес;
- поведінку сторони під час розгляду справи, що призвела до затягування розгляду справи, зокрема, подання стороною явно необґрунтованих заяв і клопотань, безпідставне твердження або заперечення стороною певних обставин, які мають значення для справи, безпідставне завищення позивачем позовних вимог тощо;
- дії сторони щодо досудового вирішення спору та щодо врегулювання спору мирним шляхом під час розгляду справи, стадію розгляду справи, на якій такі дії вчинялися.

Варто також зауважити, що при вирішенні питання про розподіл судових витрат між сторонами, суд також враховує дотримання сторонами обов'язку щодо надання попереднього (орієнтовного) розрахунку судових витрат разом із первинними письмовими заявами по суті справи, а також відповідність такого розрахунку остаточному розміру понесених сторонами судових витрат. Зокрема, якщо сума судових витрат, заявлена до відшкодування, істотно перевищує суму, заявлену в попередньому (орієнтовному) розрахунку, суд може відмовити стороні, на користь якої ухвалено рішення, у відшкодуванні судових витрат в частині такого перевищення, крім випадків, якщо сторона доведе, що не могла передбачити такі витрати на час подання попереднього (орієнтовного) розрахунку (ч. 4 ст. 141 ЦПК України). У випадку ж якщо сума судових витрат, заявлених до відшкодування та підтверджених відповідними доказами, є неспівмірно меншою, ніж сума, заявлена в попередньому (орієнтовному) розрахунку, суд може відмовити стороні, на користь якої ухвалено рішення, у відшкодуванні судових витрат (крім судового збору) повністю або частково, крім випадків, якщо така сторона доведе поважні причини зменшення цієї суми (ч. 5 ст. 141 ЦПК України).

У тих випадках, коли сторона, на користь якої ухвалено рішення, була звільнена від сплати судових витрат, з іншої сторони стягуються судові витрати на користь осіб, які їх понесли, пропорційно до задоволеної чи відхиленої частини вимог, а інша частина компенсується за рахунок держави у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Якщо обидві сторони звільнені від оплати судових витрат, вони компенсуються за рахунок держави у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (ч. 6 ст. 141 ЦПК України).

Поряд із загальними правилами розподілу судових витрат, законодавець встановлює окремі особливості вирішення відповідного питання, у випадках, коли процес завершується без ухвалення судового рішення (ст. 142 ЦПК України).

Так, у випадку укладення мирової угоди до прийняття рішення у справі судом першої інстанції, відмови позивача від позову, визнання позову відповідачем до початку розгляду справи по суті суд у відповідній ухвалі чи рішенні у порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення позивачу з державного бюджету 50 відсотків судового збору, сплаченого при поданні позову, а в разі якщо домовленості про укладення мирової угоди, відмову позивача від позову або визнання позову відповідачем досягнуто сторонами за результатами проведення медіації – 60 відсотків судового збору, сплаченого при поданні позову. У разі укладення мирової угоди, відмови від позову, визнання позову відповідачем на стадії перегляду рішення в апеляційному чи касаційному порядку суд у відповідній ухвалі у порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення скаргнику (заявнику) з державного бюджету 50 відсотків судового збору, сплаченого ним при поданні відповідної апеляційної чи касаційної скарги, а в разі якщо домовленості про укладення мирової угоди, відмову позивача від позову або визнання позову відповідачем досягнуто сторонами за результатами проведення медіації – 60 відсотків судового збору, сплаченого при поданні відповідної апеляційної чи касаційної скарги. Якщо сторони під час укладення мирової угоди не передбачили порядку розподілу судових витрат, кожна сторона у справі несе половину судових витрат.

У разі відмови позивача від позову понесені ним витрати відповідачем не відшкодовуються, а витрати відповідача за його заявою стягуються з позивача. Однак якщо позивач не підтримує своїх вимог унаслідок задоволення їх відповідачем після пред'явлення позову, суд за заявою позивача присуджує стягнення понесених ним у справі витрат з відповідача.

У разі закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду відповідач має право заявити вимоги про компенсацію здійснених ним витрат, пов'язаних з розглядом справи, внаслідок необґрунтованих дій позивача.

34. Зловживання процесуальними правами та їх види

Зловживання процесуальними правами є багатоаспектним поняттям. У науці цивільного процесуального права *зловживання процесуальними правами визначається як:*

- (1) правопорушення;
- (2) особливий вид цивільного процесуального правопорушення;
- (3) різновид правової поведінки (правомірної чи неправомірної);
- (4) вихід за межі суб'єктивного права;
- (5) реалізація права всупереч його призначенню;
- (6) реалізація права всупереч його меті;
- (7) недобросовісне здійснення права.

Крім того, неприпустимість зловживання процесуальними правами визнається на рівні ЦПК України в якості самостійної засади цивільного судочинства (п. 11 ч. 3 ст. 2).

У той же час, загальноусталено, що заборона зловживання процесуальними правами є іманентною складовою більш широкого *принципу добросовісності у цивільному судочинстві*, який діючи двоєдино (і як засада цивільного судочинства, і як стандарт поведінки) вимагає від учасників судового процесу сумлінної та чесної поведінки при виконанні своїх процесуальних обов'язків і здійсненні своїх процесуальних прав.

На думку судді Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду (далі – КЦС ВС) Сакари Н. Ю., у цьому аспекті заборона зловживання процесуальними правами утворює принцип добросовісності як загальноправовий стандарт, якщо така заборона гармонійно діє у комплексі з:

(а) вимогою добросовісного виконання процесуальних обов’язків;
(б) заборобою чинити інші протиправні перешкоди у здійсненні правосуддя (введення суду в оману, використання втрачених процесуальних можливостей); та

(в) концепцією процесуального естопелю (доктрина заборони суперечливої поведінки (*venire contra factum proprium*))¹.

У найбільш загальному розумінні *зловживання процесуальними правами* – це протиправне, недобросовісне та неналежне використання учасником справи (його представником) належних йому процесуальних прав, що виражається у винних процесуальних діях (бездіяльності), які зовні відповідають вимогам цивільних процесуальних норм, але здійснюються з корисним або особистим мотивом, що спричиняє шкоду інтересам правосуддя у цивільних справах та (або) інтересам учасників справи, чи недобросовісна поведінка в інших формах.

Описаний підхід сприймається актуальною правозастосовною практикою КЦС ВС (див., наприклад, постанову від 3 червня 2020 року у справі № 318/89/18).

У той же час, потрібно *розмежовувати зловживання процесуальними правами та зловживання матеріальними (цивільними) правами*.

Так, при зловживанні процесуальними правами суд має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання, позов чи застосувати інші заходи процесуального примусу. Натомість правовим наслідком зловживання матеріальними (цивільними) правами може бути, зокрема, відмова в захисті цивільного права та інтересу, тобто відмова в позові.

Судовою практикою КЦС ВС напрацьовані наступні *підходи до розуміння поняття «зловживання правом»*:

¹ Презентація доповіді судді КЦС ВС Сакари Н. Ю. на тему: «Принцип добросовісності і зловживання процесуальними правами». Режим доступу: <http://surl.li/twlzay>

(1) основною ознакою зловживання процесуальними правами є відсутність наміру вирішити реально існуючий цивільний спір, або забезпечити захист свого реально порушеного права, або намір перешкодити законним діям інших осіб шляхом звернення до суду та створення штучного судового спору, або використання судового спору як способу не виконувати вимоги законодавства щодо здійснення визначених ним дій¹;

(2) під зловживанням процесуальними правами розуміється форма умисних, несумлінних дій учасників процесу, що знаходить своє вираження, зокрема, у вчиненні дій, неспівмірних із наслідками, до яких вони можуть призвести, використанні наданих прав всупереч їх призначенню з метою обмеження можливості реалізації чи обмеження прав інших учасників провадження, перешкоджання діяльності суду з правильного та своєчасного розгляду і вирішення справ чи встановлення явної неповаги до суду чи учасників справи²;

(3) формулювання «зловживання правом» необхідно розуміти, як суперечність, оскільки якщо особа користується власним правом, то його дія дозволена, а якщо вона не дозволена, то саме тому відбувається вихід за межі свого права та дію без права, «injuria». Сутність зловживання правом полягає у вчиненні уповноваженою особою дій, які складають зміст відповідного суб'єктивного цивільного права, недобросовісно, в тому числі всупереч меті такого права. Термін «зловживання правом» свідчить про те, що ця категорія стосується саме здійснення суб'єктивних цивільних прав, а не виконання обов'язків. Обов'язковою умовою кваліфікації дій особи як зловживання правом є встановлення факту вчинення дій, спрямованих на здійснення належного відповідній особі суб'єктивного цивільного права³;

(4) зловживання процесуальними правами як особливий різновид цивільного процесуального правопорушення полягає в тому, що при

¹ Див. окрему думку судді Сімоненко В. М. щодо постанови КЦС ВС від 02 жовтня 2019 року у справі № 750/3021/18. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85009069>

² Див. постанову КЦС ВС від 03 березня 2021 року у справі № 761/27076/19. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95402580>

³ Див. постанову КЦС ВС від 12 жовтня 2021 року у справі № 311/2121/19. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100352186>

зловживанні процесуальними правами відбувається порушення умов реалізації суб'єктивних цивільних процесуальних прав. Це положення відповідає загальнотеоретичним розробкам конструкції зловживання правом, в яких воно нерідко визначається як поведінка, що перевищує (або порушує) межі здійснення суб'єктивних прав. Суб'єкт цивільного судочинства свої цивільні процесуальні права має здійснювати відповідно до їх призначення, яке або прямо визначено змістом того чи іншого суб'єктивного права, або вочевидь впливає з логіки існування того чи іншого суб'єктивного процесуального права. Зловживання процесуальними правами може мати форму штучного ускладнення цивільного процесу, ускладнення розгляду справи в результаті поведінки, що перешкоджає винесенню рішення у справі або вчиненню інших процесуальних дій¹.

Види зловживань процесуальними правами. На рівні ЦПК України міститься закріплення «відкритого» (невичерпного) переліку видів зловживання процесуальними правами.

Зокрема, у ч. 2 ст. 44 ЦПК України наводяться такі види зловживань процесуальними правами:

- 1) подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана);
- 2) подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин;
- 3) заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, що спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення;
- 4) подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями;
- 5) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спору, який має очевидно штучний характер;

¹ Див. постанову КЦС ВС від 12 жовтня 2022 року у справі № 345/2935/21. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106820544>

6) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою;

7) укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі.

Крім того, практикою КЦС ВС та Великої Палати Верховного Суду (далі – ВП ВС) були напрацьовані інші види зловживань процесуальними правами, які не передбачені ЦПК України. Мова йде, у тому числі:

1) про використання учасниками судового процесу нецензурної лексики, образливих і лайливих слів чи символів у поданих до суду документах і у спілкуванні з судом (суддями) та з іншими учасниками процесу;

2) вибірковість отримання процесуальних документів, направлених судом, або умисне неотримання поштових відправлень із суду за умови, що отримувач достовірно знає, що ним подана скарга до суду, неповідомлення суду про будь-які обставини, які можуть зробити неможливим отримання листа, або про можливу зміну свого місцезнаходження, відсутність інтересу до справи тривалий час, відсутність реакції на повідомлення суду на електронну адресу та за номером його мобільного телефону;

3) надання суду квитанцій на підтвердження сплати судового збору, які вже використані в інших справах, заздалегідь розуміючи, що вони не будуть зараховані до Державного бюджету, а також наступне неусунення недоліків щодо належної сплати судового збору;

4) відмова від позову після виконання мирової угоди або неодноразове подання заяви про затвердження мирової угоди на стадії перегляду ухвали про відмову у задоволенні такої заяви тощо.

З метою запобігання та припинення випадків зловживання процесуальними правами ЦПК України встановлює цілку низку спеціальних (процесуальних) запобіжних засобів, а саме:

- (1) повернення скарг, заяв, клопотань (ч. 3 ст. 44 ЦПК України);
- (2) залишення скарги, заяви, клопотання без розгляду (ч. 3 ст. 44 ЦПК України);

- (3) штраф (ст. 148 ЦПК України);
- (4) покладення судових витрат незалежно від результатів вирішення спору (ч. 9 ст. 141 ЦПК України);
- (5) постановлення окремої ухвали (ч. 2 ст. 262 ЦПК України) тощо.

Таким чином, проблематика зловживання процесуальними правами та ефективності засобів їх запобігання та припиненню є актуальною та важливою для забезпечення реально справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ.

===== 35. Заходи процесуального примусу, підстави та порядок застосування заходів процесуального примусу

Завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд та вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Суд та учасники судового процесу зобов'язані керуватися завданням цивільного судочинства, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі (ч.1,2 ст.2 ЦПК).

Цивільний процесуальний примус – це сукупність передбачених ЦПК України заходів примусового впливу, які покликані забезпечити виконання обов'язків учасниками процесу та належне виконання завдань цивільного судочинства. Процесуальний примус є широким поняття, яке включає різні за ступеню правові обмеження. Крім того, він повинен, по-перше, мати певні межі ефективності в механізмі правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин, тобто бути оптимальним за результатами свого правового впливу. По-друге, загальна направленість примусу повинна визначатися завданнями, які стоять перед судочинством (ст.2 ЦПК України).

Заходами процесуального примусу є процесуальні дії, що вчиняються судом у визначених ЦПК випадках з метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених у суді правил, добросовісно-

го виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства.

Особливістю заходів процесуального примусу полягає в тому, що обмеження, які ними передбачені, не мають ознак відповідальності, хоча й пов'язані вони з застосуванням судом, визначених в ЦПК негативних наслідків до учасників судового процесу. Їх призначення полягає у спонуканні відповідних осіб до виконання встановлених у суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства.

Застосування заходів цивільного процесуального примусу передбачає втручання перш за все у сферу процесуальних прав учасників процесу, а також у певну сферу особистих прав громадян. Тому застосування заходів примусу можливе лише за наявності достатніх, передбачених законом обставин.

Під підставами застосування заходів цивільного процесуального примусу слід розуміти сукупність передбачених ЦПК України обставин, необхідних і достатніх для того, щоб їх застосування було визнане законним. Підстави застосування заходів цивільного процесуального примусу слід розглядати в двох аспектах, по-перше, в загальному юридичному плані, як сукупність правових норм, у відповідності до яких вони встановлюються і застосовуються. По-друге, – в кожному конкретному випадку їх застосування, коли їх підставу становлять ті чи інші обставини, передбачені законом

Заходи процесуального примусу застосовуються судом шляхом постановлення ухвали. Застосування до особи заходів процесуального примусу не звільняє її від виконання обов'язків, встановлених ЦПК.

Відповідно до ст. 144 ЦПК заходами процесуального примусу є:

- 1) попередження;
- 2) видалення із залу судового засідання;
- 3) тимчасове вилучення доказів для дослідження судом;
- 4) привід;
- 5) штраф.

До учасників судового процесу та інших осіб, присутніх у судовому засіданні, за порушення порядку під час судового засідання або невиконання ними розпоряджень головуючого застосовується попередження, а у разі повторного вчинення зазначених дій – видалення із зали судового засідання. У разі повторного вчинення зазначених дій, перекладачем суд оголошує перерву і надає час для його заміни (ст.145 ЦПК).

Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом застосовується у разі неподання письмових, речових чи електронних доказів, що витребувані судом, без поважних причин або без повідомлення причин їх неподання. Суд може постановити ухвалу про тимчасове вилучення цих доказів державним виконавцем для дослідження судом. В ухвалі про тимчасове вилучення доказів для дослідження судом зазначаються: 1) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові – для фізичних осіб) особи, в якій знаходиться доказ, його місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштові індекси, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, номери засобів зв'язку та адреси електронної пошти, за наявності; 2) назва або опис письмового, речового чи електронного доказу; 3) підстави проведення його тимчасового вилучення; 4) кому доручається вилучення. Ухвала про тимчасове вилучення доказів для дослідження судом є виконавчим документом, підлягає негайному виконанню та має відповідати вимогам до виконавчого документа, встановленим законом (ст.146 ЦПК).

Привід свідка застосовується до належно викликаного свідка, який без поважних причин не з'явився на судове засідання або не повідомив про причини неявки. Такий свідок може бути підданий приводу через відповідні органи Національної поліції України з відшкодуванням у дохід держави витрат на його здійснення. Про привід суд постановляє ухвалу, в якій зазначає ім'я фізичної особи, яка підлягає приводу, місце проживання, роботи чи навчання, підстави застосування приводу, коли і куди ця особа повинна бути доставлена, кому доручається здійснення приводу. Ухвала про привід у суд

передається для виконання до відповідного органу Національної поліції України за місцем провадження у справі або за місцем проживання, роботи чи навчання особи, яка підлягає приводу. Не підлягають приводу в суд особи, які не можуть бути допитані як свідки: 1) недієздатні фізичні особи, а також особи, які перебувають на обліку чи на лікуванні у психіатричному лікувальному закладі і не здатні через свої фізичні або психічні вади правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання; 2) особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з наданням професійної правничої допомоги або послуг медіації під час проведення позасудового врегулювання спору, – про такі відомості; 3) священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих; 4) судді та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, або про інформацію, що стала відома судді під час врегулювання спору за його участю; 5) інші особи, які не можуть бути допитані як свідки згідно із законом чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, без їхньої згоди (ст. 70 ЦПК України). Малолітні та неповнолітні особи, вагітні жінки, інваліди I і II груп, особи, які доглядають дітей віком до шести років або дітей-інвалідів також не підлягають приводу до суду. Ухвала про привід оголошується свідку особою, яка її виконує. У разі неможливості приводу особа, яка виконує ухвалу, через начальника органу Національної поліції України негайно повертає її суду з письмовим поясненням причин невиконання (ст. 147 ЦПК).

Штраф – це стягнення в дохід державного бюджету з відповідної особи грошової суми до від 0,3 до трьох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб у випадках: 1) невиконання процесуальних обов'язків, зокрема ухилення від вчинення дій, покладених судом на учасника судового процесу; 2) зловживання процесуальними правами, вчинення дій або допущення бездіяльності з метою перешкодження судочинству; 3) неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без

поважних причин; 4) невиконання ухвали про забезпечення позову або доказів, ненадання копії відзиву на позов, апеляційну чи касаційну скаргу, відповіді на відзив, заперечення іншому учаснику справи у встановлений судом строк; 5) порушення заборон, щодо використання портативних аудіотехнічних пристроїв, а також здійснення фото- і кінозйомки, відеозвукозапису під час врегулювання спору за участю судді.

У випадку повторного чи систематичного невиконання процесуальних обов'язків, повторного чи неодноразового зловживання процесуальними правами, повторного чи систематичного неподання витребуваних судом доказів без поважних причин або без їх повідомлення, триваючого невиконання ухвали про забезпечення позову або доказів суд з урахуванням конкретних обставин стягує у дохід державного бюджету з відповідного учасника судового процесу або відповідної іншої особи штраф у сумі від одного до десяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. У випадку невиконання процесуальних обов'язків, зловживання процесуальними правами представником учасника справи суд з урахуванням конкретних обставин справи може стягнути штраф як з учасника справи, так і з його представника.

Ухвалу про стягнення штрафу може бути оскаржено в апеляційному порядку до суду вищої інстанції. Оскарження такої ухвали не перешкоджає розгляду справи. Постанова суду апеляційної інстанції за результатами перегляду ухвали про накладення штрафу є остаточною і оскарженню не підлягає. Ухвала Верховного Суду про стягнення штрафу оскарженню не підлягає.

Ухвала про стягнення штрафу є виконавчим документом та має відповідати вимогам до виконавчого документа, встановленим законом. Стягувачом за таким виконавчим документом є Державна судова адміністрація України.

Суд може скасувати постановлену ним ухвалу про стягнення штрафу, якщо особа, стосовно якої її постановлено, виправила допущене порушення та (або) надала докази поважності причин невиконання відповідних вимог суду чи своїх процесуальних обов'язків (ст.148 ЦПК).

36. Судові виклики і повідомлення.

ЦПК покладає обов'язок на суд викликати учасників справи у судове засідання або для участі у вчиненні процесуальної дії, якщо визнає їх явку обов'язковою, та повідомити учасників справи про дату, час і місце судового засідання чи вчинення відповідної процесуальної дії, якщо їх явка не є обов'язковою. В свою чергу учасники судового процесу зобов'язані повідомляти суд про зміну свого місця проживання (перебування, знаходження) та про причини неявки в судові засідання. У разі відсутності заяви про зміну місця проживання або місцезнаходження судова повістка надсилається учасникам справи, які не мають електронного кабінету, за відсутності можливості сповістити їх за допомогою інших засобів зв'язку, що забезпечують фіксацію повідомлення або виклику, на останню відому суду адресу і вважається доставленою, навіть якщо учасник судового процесу за цією адресою більше не проживає, не перебуває або не знаходиться.

Судові повістки про виклики – це процесуальні дії суду, які полягають у офіційному виклику учасників справи, у судові засідання або для участі у вчиненні процесуальної дії якщо суд визнає їх явку, обов'язковою. Судова повістка про виклик повинна бути вручена з таким розрахунком, щоб особи, які викликаються, мали достатньо часу для явки в суд і підготовки до участі у судовому розгляді справи, але не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання.

Судові повістки-повідомлення – процесуальні дії суду, які полягають в офіційному повідомленні учасників справи, явка яких у судові засідання або для участі у вчиненні процесуальної дії є необов'язковою, про дату, час та місце судового засідання чи вчинення відповідної процесуальної дії. Судова повістка-повідомлення повинна бути вручена завчасно.

ЦПК передбачає наступні засоби сповіщення учасників судового процесу про виклик або повідомлення:

1. Надсилання судової повістки на офіційну електронну адресу відповідного учасника справи, у випадку наявності у нього офіційної електронної адреси. Якщо повістку надіслано на офіційну електронну

адресу пізніше 17 години, повістка вважається врученою у робочий день, наступний за днем її відправлення, незалежно від надходження до суду повідомлення про її доставляння;

2. Надсилання судової повістки разом із розпискою рекомендованим листом з повідомленням про вручення у випадку, якщо офіційна електронна адреса відсутня або через кур'єра за адресою, зазначеною стороною чи іншим учасником справи. У разі ненадання учасниками справи інформації щодо їх адреси судова повістка надсилається: 1) юридичним особам та фізичним особам – підприємцям – за адресою місцезнаходження (місця проживання), що зазначена в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань; 2) фізичним особам, які не мають статусу підприємців, – за адресою їх місця проживання чи місця перебування, зареєстрованому у встановленому законом порядку;

3. Стороні чи її представникові за її згодою можуть бути надані судові повістки для вручення відповідним учасникам судового процесу;

4. Судова повістка може бути вручена безпосередньо в суді, а у разі відкладення розгляду справи про дату, час і місце судового засідання може бути повідомлено під розписку;

5. Виклик або повідомлення судом свідка, експерта, перекладача, спеціаліста, а випадках термінової необхідності, передбачених ЦПК, – також учасників справи телефонограмою, телеграмою, засобами факсимільного зв'язку, електронною поштою або повідомлення через інші засоби зв'язку (зокрема мобільного), які забезпечують фіксацію повідомлення або виклику. За наявності відповідної письмової заяви учасника справи, який не має офіційної електронної адреси, та технічної можливості, повідомлення про призначення справи до розгляду та про дату, час і місце проведення судового засідання чи проведення відповідної процесуальної дії може здійснюватися судом з використанням засобів мобільного зв'язку, що забезпечують фіксацію повідомлення або виклику, шляхом надсилання такому учаснику справи текстових повідомлень із зазначенням веб-адреси відповідної ухвали в Єдиному державному реєстрі судових рішень, в порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-комуні-

каційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів);

6. Оголошення про виклик до суду на офіційному веб-сайті судової влади України відповідача, третьої особи, свідка зареєстроване місце проживання (перебування), місцезнаходження чи місце роботи якого невідоме, яке повинно бути розміщене не пізніше ніж за 10 днів до дати відповідного судового засідання.

Допускаючи різні засоби сповіщення учасників судового процесу про виклик чи повідомлення ЦПК вимагає, щоб засоби зв'язку або вручення забезпечували фіксацію повідомлення або виклику.

Вимоги до змісту судової повістки і оголошення про виклик у суд закріплені в ст.129 ЦПК. Так, відповідно до ч. 1 ст.129 ЦПК судова повістка про виклик повинна містити: 1) ім'я фізичної особи чи найменування юридичної особи, якій адресується повістка; 2) найменування та адресу суду; 3) зазначення місця, дня і часу явки за викликом; 4) назву справи, за якою робиться виклик; 5) зазначення, як хто викликається особа (як позивач, відповідач, третя особа, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач); 6) зазначення, чи викликається особа в судові засідання чи у підготовчє судові засідання, а у разі повторного виклику сторони у зв'язку з необхідністю надати особисті пояснення – про потребу надати особисті пояснення; 7) у разі необхідності – пропозицію учаснику справи подати всі раніше неподані докази; 8) зазначення обов'язку особи, яка одержала судову повістку в зв'язку з відсутністю адресата, за першої можливості вручити її адресату; 9) роз'яснення про наслідки неявки залежно від процесуального статусу особи, яка викликається (накладення штрафу, примусовий привід, розгляд справи за відсутності, залишення заяви без розгляду), і про обов'язок повідомити суд про причини неявки. Ч. 2 ст. 129 ЦПК зазначає, що в оголошенні про виклик вказуються дані, зазначені в п. 1–7 і 9 ч. 1 ст.129 ЦПК. Судова повістка-повідомлення повинна містити найменування та адресу суду, назву справи, зазначення процесуального статусу особи, яка повідомляється, вказівку про те, яку дію буде вчинено, місце, дату і час її вчинення, а також про те, що участь у її вчиненні для цієї особи не є обов'язковою (ч.3 ст.129 ЦПК).

При цьому, якщо разом із судовою повісткою надсилаються копії відповідних документів, у повістці повинно бути зазначено, які документи надсилаються і про право особи, яка повідомляється, подати заперечення та відповідні докази на їх підтвердження (ч.4 ст. 129 ЦПК).

Окремої уваги ЦПК приділяє порядку вручення судових повісток у випадку відсутності в адресата офіційної електронної адреси. Так, відповідно до ст.130 ЦПК судові повістки, адресовані фізичним особам, вручаються їм під розписку, а юридичним особам – відповідній службовій особі, яка розписується про одержання повістки. Розписка про одержання судової повістки з поміткою про дату вручення в той самий день особами, які її вручали, повертається до суду. Якщо особу, якій адресовано судову повістку, не виявлено в місці проживання, повістку під розписку вручають будь-кому з повнолітніх членів сім'ї, які проживають разом з нею. У такому випадку особа, якій адресовано повістку, вважається належним чином повідомленою про час, дату і місце судового засідання, вчинення іншої процесуальної дії. У разі відсутності адресата (будь-кого з повнолітніх членів його сім'ї) особа, яка доставляє судову повістку, негайно повертає її до суду з поміткою про причини невручення. Вручення судової повістки представникові учасника справи вважається врученням повістки і цій особі. Якщо особа не проживає за адресою, повідомленою суду, судова повістка може бути надіслана за місцем її роботи. Якщо учасник справи перебуває під вартою або відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, обмеження волі, арешту, повістка та інші судові документи вручаються йому під розписку адміністрацією місця утримання учасника справи, яка негайно надсилає розписку та письмові пояснення цього учасника справи до суду. Особам, які проживають за межами України, судові повістки вручаються в порядку, визначеному міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, в разі відсутності таких – у порядку, встановленому для виконання судових доручень закордонними дипломатичними установами України (ст. 502

ЦПК). У разі відмови адресата одержати судову повістку особа, яка її доставляє, робить відповідну помітку на повістці і повертає її до суду. Особа, яка відмовилася одержати судову повістку, вважається повідомленою. Якщо місцеперебування відповідача невідоме, суд розглядає справу після надходження до суду відомостей щодо його виклику до суду в порядку, визначеному ЦПК.

Крім того, учасники судового процесу зобов'язані повідомляти суд про зміну свого місця проживання (перебування, знаходження) або місцезнаходження під час провадження справи. У разі відсутності заяви про зміну місця проживання або місцезнаходження судова повістка надсилається учасникам справи, які не мають офіційної електронної адреси та за відсутності можливості сповістити їх за допомогою інших засобів зв'язку, що забезпечують фіксацію повідомлення або виклику, на останню відому судовій адресу і вважається доставленою, навіть якщо учасник судового процесу за цією адресою більше не проживає або не знаходиться. Якщо учасник судового процесу повідомляє суду номери телефонів і факсів, адресу електронної пошти або іншу аналогічну інформацію, він повинен поінформувати суд про їх зміну під час розгляду справи. Положення ч.1 ст.131 ЦПК застосовуються також у разі відсутності заяви про зміну номерів телефонів і факсів, адреси електронної пошти, які учасник судового процесу повідомив суду. Учасники судового процесу зобов'язані повідомляти суд про причини неявки у судові засідання. У разі неповідомлення суду про причини неявки вважається, що учасники судового процесу не з'явилися в судові засідання без поважних причин (ст.131 ЦПК).

Відповідно до ч.8 ст.128 ЦПК днем вручення судової повістки є: 1) день вручення судової повістки під розписку; 2) день отримання судом повідомлення про доставлення судової повістки електронного кабінету особи; 3) день проставлення у поштовому повідомленні відмітки про відмову отримати судову повістку чи відмітки про відсутність особи за адресою місцезнаходження, місця проживання чи перебування особи, повідомленою цією особою суду; 4) день проставлення у поштовому повідомленні відмітки про відмову отримати судову

повідітку чи відмітки про відсутність особи за адресою місцезнаходження, місця проживання чи перебування особи, що зареєстровані у встановленому законом порядку, якщо ця особа не повідомила суду іншої адреси.

===== 37. Судові докази та їх класифікація

Доказами у цивільному судочинстві відповідно до ч. 1 ст. 76 ЦПК є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи, , закріплені у передбаченій законом процесуальній формі (засобах доказування), отримані та досліджені у суворо встановленому процесуальному порядку.

Виходячи з цього законодавчого визначення, можна виокремити наступні ознаки доказів.

- Доказами є не самі обставини або факти, а відомості, інформація про такі факти;
- Зміст доказів складає інформація про факти, які потрібно встановити для вирішення справи;
- Процесуальна форма доказів визначається законом: це мають бути суворо визначені у законі засоби доказування (ч. 2 ст. 76);
- Цивільне процесуальне законодавство передбачає певний процесуальний порядок отримання та дослідження доказової інформації та самих засобів доказування. Докази визнаються такими, що отримані з порушенням закону, якщо їх збирання або закріплення здійснені неналежною особою або органом або в результаті дій, не передбачених процесуальними нормами;
- Доказ має бути здатний підтвердити наявність або відсутність певних обставин, що мають значення для справи.

Отже, судовий доказ – це єдине поняття, в якому взаємопов'язані фактичні дані та засоби доказування як зміст і процесуальна форма.

Якщо засіб доказування не містить відомостей про факти (фактичних даних), то він нічого не доводить, якщо відомості про факти не оформлені у встановлену законом процесуальну форму, тобто

не отримані з передбачених законом засобів доказування, то вони не можуть бути використані як судові докази.

Процесуальний закон суворо регламентує порядок отримання відомостей про факти, тобто доказової інформації з передбачених законом засобів доказування. Якщо відомості, що стосуються справи, отримані у передбаченій законом процесуальній формі, але з порушенням порядку їх залучення до процесу, дослідження або оцінки, вони не можуть бути покладені у підставу обґрунтування рішення суду в якості доказу.

Засоби доказування – це форма отримання відомостей про факти, форма отримання доказової інформації. Згідно ч. 2 ст. 76 ЦПК до засобів доказування належать: письмові докази, речові докази та електронні докази, висновки експертів, показання свідків. пояснення сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків. Правила ст. 92 та 93 ЦПК дають підстави відносити до засобів доказування показання сторін, третіх осіб та їхніх представників, за умови, що вони за їхньою згодою, в тому числі за власною ініціативою, були допитані як свідки про відомі їм обставини, що мають значення для справи.

Засіб доказування містить такі елементи: джерело доказів; певний спосіб доведення інформації до суду та інших учасників процесу.

Джерело доказів – це особи або предмети, що є носіями відомостей про факти.

Спосіб доведення інформації до суду, її дослідження та оцінка зумовлюються специфікою джерела доказу.

Класифікувати докази можна зі різними чинниками.

За характером зв'язку змісту доказу з фактом, що доводиться, виділяють прямі та непрямі докази.

Прямі докази – це докази, зміст яких має однозначний зв'язок з фактом і дозволяє зробити єдиний висновок про його існування або відсутність. Непрямими вважають докази, зміст яких має з фактом, що доводиться, багатозначний зв'язок і дозволяє зробити декілька висновків про нього.

Один непрямий доказ ніколи не буває достатнім для обґрунтування правильного висновку про факт, наприклад, квитанція про пошто-

вий переказ не є достатнім доказом наявності між сторонами договору позики. Оскільки із непрямого доказу витікає декілька версій, то для обґрунтування єдиного правильного висновку потребується сукупність непрямих доказів або поєднання прямих і непрямих доказів.

За процесом формування відомостей про факти докази поділяють на первісні та похідні.

Первісні докази формуються в результаті безпосереднього впливу факту на носій інформації. Похідними є докази, зміст яких відбиває відомості, отримані з інших джерел.

При дослідженні доказів необхідно проведення перевірки умов формування похідних доказів і обставин, що впливають на їх вірогідність. Суд не може відмовити у долученні до справи доказів з тієї причини, що вони не є першоджерелами. Вірогідність як первісних, так і похідних доказів оцінюється судом в результаті співставлення тих та інших зі всіма матеріалами справи.

Залежно від джерела докази поділяються на особисті та речові.

Особистими є докази, що мають за джерело людину (пояснення сторін, допитаних як свідки, показання свідка, висновки експерта). Речовими, відповідно, вважаються докази, що мають за джерело матеріальні об'єкти (письмові, речові та електронні).

Особливістю особистих доказів є те, що носієм фактичних даних у такому випадку є людина, яка має володіти здатністю правильно сприймати, зберігати у пам'яті та відтворити сприйняте нею. Відповідно, процес формування особистих доказів складається з трьох ланок: сприйняття, збереження та відтворення. Використання особистих доказів у процесі доказування потребує врахування психологічних характеристик особи, особливо різних форм інтересу у повідомленні фактичних даних.

За способом закріплення інформації докази поділяють на письмові та усні.

За суб'єктом подання доказу можна виділяти докази, подані на підтвердження позову, та докази, подані на підтвердження заперечень проти позову.

38. Належність, допустимість, достатність та достовірність доказів

Докази у цивільному судочинстві відіграють надзвичайно важливу роль, адже саме на їх основі суд встановлює обставини справи, оцінює їх та ухвалює рішення, що має силу закону. Докази повинні відповідати певним критеріям, які визначають їхню придатність для встановлення істини. Основними характеристиками доказів є їх належність, допустимість, достатність та достовірність. Кожна з цих ознак має свої специфічні особливості та роль у процесі доказування, і кожна з них закріплена в нормах ЦПК України.

Належність доказів визначає здатність доказів підтвердити або спростувати конкретні факти, що входять до предмета доказування у справі. Належність є якісною ознакою доказів, яка характеризує їх тісний зв'язок із фактами, що підлягають встановленню. Відповідно до ЦПК України, лише ті докази, що мають відношення до справи, можуть бути прийняті судом до розгляду. Отже, належність є своєрідним правилом поведінки для суду та учасників процесу: суд приймає до розгляду лише ті докази, які мають значення для справи, а сторони зобов'язані надавати докази, які допомагають встановити обставини справи.

Для визначення належності доказу суд з'ясовує, чи належить факт, для встановлення якого подається доказ, до предмета доказування, а також чи здатний цей доказ встановлювати або спростовувати такий факт. Наприклад, п. 5, 8 ст. 175 ЦПК України вимагає, щоб позивач у позовній заяві вказував обставини, що обґрунтовують його вимоги, а також докази, які ці обставини підтверджують. Аналогічно, якщо сторона подає клопотання про витребування доказів або виклик свідка (ст. 84, 91 ЦПК України), вона зобов'язана зазначити обставини, які можуть бути встановлені за допомогою цих доказів. Забезпечення належності доказів сприяє зосередженню судового процесу на тих фактах, що дійсно мають правове значення для вирішення справи. В іншому випадку, залучення до процесу доказів, які не мають відношення до справи, може призвести до затягування судового розгляду.

ду і перевантаження процесу, що не відповідає принципам ефективного судочинства.

Допустимість доказів означає відповідність процесуальної форми доказів вимогам закону. Допустимість є формальною ознакою доказів, яка характеризує порядок отримання та фіксації інформації, що міститься у доказах. Допустимість доказів визначається у широкому та вузькому сенсах. У широкому сенсі допустимість передбачає, що інформація повинна бути отримана відповідно до встановлених законом процедур (ч. 1 ст. 78 ЦПК України). Це означає, що всі докази, які надаються суду, повинні бути отримані з дотриманням процесуального порядку, закріпленого у ЦПК України та інших нормативно-правових актах. Допустимість у вузькому сенсі означає, що для підтвердження конкретних фактів закон передбачає певні обов'язкові засоби доказування. Наприклад, у деяких випадках закон вимагає наявності письмових доказів, і якщо такий доказ не буде подано, використання інших засобів для підтвердження факту буде неприпустимим (ч. 2 ст. 78 ЦПК України). Важливість принципу допустимості полягає в тому, що він забезпечує правову чистоту процесу доказування, обмежуючи сторони у використанні засобів, які можуть містити спотворену або недостовірну інформацію.

Достатність доказів у цивільному процесі є якісною характеристикою, яка відрізняється від належності та допустимості. Достатніми вважаються такі докази, які у своїй сукупності дозволяють суду зробити висновок про наявність або відсутність обставин, що входять до предмета доказування (ст. 80 ЦПК України). Достатність є не кількісним, а якісним показником, що означає, що суд може визнати достатніми лише декілька переконливих доказів, які чітко підтверджують факт. Навпаки, велика кількість доказів, які не є достатньо переконливими, не забезпечить суду можливості винести обґрунтоване рішення. Встановлення достатності доказів відбувається відповідно до внутрішнього переконання суду, який повинен бути впевненим, що зібрані докази дозволяють дійти правильного висновку щодо обставин справи. Недостатність доказів, з іншого боку, може призвести до неможливості встановлення обставин справи, що, у свою чергу, призведе до скасування судового рішення через недоведеність об-

ставин. Таким чином, суд повинен зважати не на кількість доказів, а на їхню здатність підтверджувати обставини, що є значущими для вирішення спору.

Достовірність доказів є ще однією важливою характеристикою, що визначає, наскільки отриманий доказ дозволяє встановити реальні обставини справи. Відповідно до ст. 79 ЦПК України, достовірними вважаються такі докази, на основі яких можна встановити дійсні обставини справи. Достовірність є певною мірою суб'єктивною категорією, оскільки суд оцінює докази відповідно до власного переконання. Достовірність доказів базується на їх надійності, яка оцінюється залежно від способу отримання доказу, його джерела та об'єктивності викладеної інформації. Суд має право самостійно визначати достовірність доказів у кожному конкретному випадку, виходячи з принципу незалежності суддів та їх внутрішнього переконання (ч. 2 ст. 89 ЦПК України). Це означає, що навіть якщо певний доказ є переконливим для однієї сторони, суд може оцінити його інакше на основі сукупності інших доказів у справі. Достовірність є фундаментальним критерієм для прийняття доказів до розгляду і дозволяє суду приймати обґрунтовані рішення, спираючись на факти, які були достовірно встановлені у процесі розгляду справи.

Кожна з характеристик доказів – належність, допустимість, достатність і достовірність – виконує свою особливу функцію у процесі доказування і забезпечує правильність та справедливість судового розгляду. Належність дозволяє суду зосередитися на обставинах, що мають значення для вирішення справи; допустимість гарантує, що докази отримані законним шляхом і відповідають вимогам закону; достатність забезпечує суд переконливою базою для винесення рішення, а достовірність дозволяє оцінити справжність і об'єктивність кожного доказу. У процесі оцінки доказів суд поєднує ці характеристики для досягнення об'єктивного і справедливого результату. Наприклад, навіть належний і допустимий доказ може бути відхилений судом, якщо він не є достовірним або недостатнім для встановлення факту. Тому суд повинен оцінювати докази комплексно, враховуючи всі вказані характеристики для кожного доказу окремо та у їхній сукупності.

39. Предмет доказування

Предмет доказування у цивільному процесі охоплює коло фактів та обставин, які мають бути встановлені для правильного вирішення справи. Це поняття включає два основних підходи – матеріально-правовий та процесуальний, кожен з яких визначає предмет доказування з різних позицій.

З точки зору матеріально-правового підходу, предметом доказування є юридичні факти, що мають матеріально-правове значення. Вони є необхідними для вирішення справи по суті, оскільки закріплені у нормі матеріального права, що підлягає застосуванню у конкретній ситуації. Саме ці факти дозволяють з'ясувати, чи відповідають обставини справи положенням закону, та визначити наявність або відсутність певних прав та обов'язків сторін у правовідносинах. Водночас процесуальне визначення предмета доказування закріплене у ч. 2 ст. 77 ЦПК України, яка визначає, що предметом доказування є обставини, які підтверджують заявлені вимоги або заперечення сторін або мають інше значення для розгляду справи. Це обставини, які суд має встановити для ухвалення правомірного судового рішення.

У цивільних справах предмет доказування формується з двох основних джерел: гіпотези та диспозиції норми або ряду норм матеріального права, які підлягають застосуванню, а також підстави позову та заперечення проти позову. При цьому до предмета доказування входять усі юридично значущі факти, навіть якщо сторони на них безпосередньо не посилаються. Залежно від перебігу процесу, обсяг фактів, що входять до предмета доказування, може змінюватися. Наприклад, якщо позивач змінює підставу позову або змінює розмір позовних вимог, це може розширити або звузити обсяг фактів, що підлягають доказуванню.

Предмет доказування включає різноманітні факти, які можна класифікувати за кількома критеріями. Зокрема, залежно від джерел формування предмета доказування розрізняють факти, що обґрунтовують позов, та факти, що обґрунтовують заперечення проти позову.

Обидві групи фактів повинні бути передбачені відповідною нормою права, яка регулює спірні відносини.

За правовими наслідками розрізняють такі факти, як: факти, які породжують права і обов'язки; факти, які припиняють права та обов'язки; факти, які змінюють права та обов'язки; та факти, що перешкоджають виникненню прав і обов'язків. Кожна з цих категорій має свій вплив на розвиток та припинення правовідносин. Наприклад, факт укладення договору породжує обов'язок сторін виконувати його умови, а факт виконання цього договору припиняє ці обов'язки.

Залежно від часу існування виділяються факти-явища, що мали місце в минулому, та факти-стани, які існують на момент розгляду справи. Перші, як правило, стосуються подій, що відбулися раніше і слугують підставою для виникнення чи припинення правовідносин, а другі мають значення для оцінки поточного стану відносин між сторонами. Наприклад, факт володіння нерухомістю є фактом-станом, який можна перевірити на момент розгляду справи.

За правовим значенням розрізняють позитивні факти, наявність яких підтверджує заявлені вимоги, та негативні факти, відсутність яких також може підтвердити вимоги сторони. Наприклад, у спорі про право власності на річ факт набуття цього права є позитивним фактом, тоді як відсутність факту відчуження цієї речі власником на користь іншої особи є негативним фактом, що підтверджує його право.

Визначення меж доказування полягає у визначенні всієї сукупності фактів, які мають бути доведені у даній справі. У межах доказування можна виділити чотири групи фактів: юридичні факти матеріально-правового характеру (які складають предмет доказування), доказові факти, факти, що мають виключно процесуальне значення, та факти, встановлення яких необхідне для виконання судом його попереджувальних функцій. До юридичних фактів матеріально-правового характеру відносяться ті, які безпосередньо підтверджують наявність або відсутність права або обов'язку, про які йдеться у справі. Наприклад, у справі про визнання права власності на майно

до предмета доказування можуть входити факти укладення та виконання договору купівлі-продажу, акт передачі майна, реєстрація права власності тощо.

Доказові факти – це факти, які самі по собі не є предметом спору, але які підтверджують або заперечують наявність обставин, що входять до предмета доказування. Наприклад, якщо у справі необхідно довести факт батьківства, суд може розглядати доказовий факт тривалої відсутності особи в певній місцевості в той період, коли відбулося зачаття дитини. Такі факти допомагають суду краще зрозуміти та проаналізувати обставини справи.

Факти, які мають виключно процесуальне значення, також входять до меж доказування, однак вони не стосуються суті спору, а лише забезпечують належний процесуальний порядок розгляду справи. Наприклад, суд може розглянути питання підсудності, щоб переконатися, що розгляд справи саме в цьому суді є законним і обґрунтованим. У разі виявлення непідсудності справи конкретному суду, процесуальний факт визначає необхідність передачі справи за належною підсудністю.

Четверта група фактів – це факти, встановлення яких суду необхідне для виконання його попереджувальних функцій. Наприклад, для постановлення окремої ухвали суд може встановити факт порушення прав або інтересів певних осіб, не залучених до процесу, або факт зловживання правами. Такі факти не є частиною предмета доказування в традиційному розумінні, однак вони можуть мати важливе значення для забезпечення законності та справедливості під час розгляду справи.

Таким чином, предмет доказування в цивільному процесі – це сукупність фактів та обставин, які суд повинен встановити для правильного вирішення справи. Ця сукупність формується з урахуванням матеріально-правових норм, що регулюють спірні правовідносини, та підстав заявлених вимог і заперечень. Класифікація фактів за різними критеріями дозволяє суду зосередитися на юридично значущих обставинах, з урахуванням їхнього джерела, правових наслідків, часу існування та правового значення, що забезпечує комплексний і всебічний розгляд справи.

40. Підстави звільнення від доказування

Відповідно до ст. 82 ЦПК України, певні факти у цивільному судочинстві не потребують доказування, оскільки їх істинність очевидна, вони встановлені судовими рішеннями або визнані сторонами. До таких фактів відносяться: загальновідомі факти, преюдиційні факти та визнані факти.

Загальновідомі факти – це ті, що відомі широкому колу осіб та всьому складу суду, який розглядає справу. Визнання факту загальновідомим можливе лише за наявності двох умов: об'єктивного критерію – відомості факту широкому загалу, та суб'єктивного – відомості факту всьому складу суду. До загальновідомих фактів зазвичай належать такі події, як стихійні лиха (наприклад, землетрус, посуха), які не потребують доведення, оскільки їх істинність є очевидною. Проте загальновідомість факту є відносною – вона може залежати від часу, який минув після події, та від поширеності цієї події в певній місцевості. Таким чином, звільнення від доказування загальновідомих фактів зумовлене їх очевидністю та відсутністю потреби у додатковому доведенні.

Преюдиційні факти – це факти, які були встановлені судовим рішенням у цивільній, господарській, адміністративній справі або вироком суду, тобто вони були підтверджені судовим розглядом з дотриманням усіх процесуальних гарантій. Закон не надає преюдиційної сили фактам, встановленим актами органів досудового розслідування чи прокуратури, оскільки рішення, прийняті в адміністративному порядку, можуть бути оскаржені в суді. У цивільних та господарських справах преюдиційна сила є повною, а у кримінальних справах – обмеженою. У кримінальних справах преюдиційними є лише два факти: чи мали місце певні дії і чи були вони вчинені конкретно особою. Преюдиційність фактів обмежується суб'єктивними межами, тобто вона застосовується лише до тих осіб, які брали участь у процесі, де були встановлені ці факти. Відповідно до ч. 5 ст. 82 ЦПК України, обставини, встановлені рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, не потребують доказування при розгляді іншої справи. Однак вони можуть бути

спростовані особою, яка не брала участі у тій справі, де ці обставини були встановлені.

Визнані факти є окремим випадком звільнення від доказування. Це ті факти, які одна сторона визнає на користь іншої, і якщо суд не має обґрунтованих сумнівів щодо добровільності та достовірності такого визнання, вони звільняються від доказування. Визнання обставин відбувається через заяви по суті справи, пояснення учасників та їхніх представників. Однак, якщо сторона, що визнала обставини, зможе довести, що зробила це внаслідок помилки, обману, насильства, погрози, тяжкої обставини або зловмисної домовленості представника з іншою стороною, суд може прийняти відмову від визнання цих обставин. У такому разі обставини доводяться у загальному порядку. Якщо суд приймає таку відмову, він постановляє ухвалу про це, що дозволяє забезпечити правову захищеність сторін від необґрунтованого тиску на їх визнання.

Окремі випадки звільнення від доказування в цивільному праві базуються на презумпціях. Презумпції визначаються як припущення про існування або відсутність певного факту, доки не буде доведено інше. Вони закріплюють обов'язки доказування за певними сторонами і мають важливе значення у випадках, коли доведення може бути ускладненим або непотрібним. Наприклад, у ст. 1166 Цивільного кодексу України закріплено презумпцію вини заподіювача шкоди. Це означає, що особа, яка завдала шкоди, вважається винною, поки не доведе відсутності своєї вини. Аналогічно діє презумпція вини особи, яка не виконала або виконала неналежним чином своє зобов'язання.

Презумпції звільняють сторону від обов'язку доказування фактів, що вважаються очевидними або загальновизнаними, однак не позбавляють її права наводити докази для обґрунтування наявності або відсутності певних фактів. Це дає сторонам певну правову перевагу, але залишає можливість для спростування презумпцій. Таким чином, презумпції у цивільному судочинстві дозволяють полегшити доказовий процес у випадках, коли обставини є ймовірними і базуються на загальновизнаних положеннях.

41. Подання доказів

Виходячи з положень ч. 1 ст. 81 ЦПК про те, що кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. Крім винятків, встановлених процесуальним законодавством, слід виснувати, що подання доказів є обов'язком учасників справи і, передусім, сторін. Частина 5 ст. 81 ЦПК закріплює саме таке твердження: докази подаються сторонами та іншими учасниками справи. До того ж, у разі посилання учасника справи на невчинення іншим учасником справи певних дій або відсутність певної події суд може зобов'язати такого іншого учасника справи надати відповідні докази вчинення цих дій або наявності певної події. У разі ненадання таких доказів суд може визнати обставину невчинення відповідних дій або відсутності події встановленою.

Подання доказів – це фактична передача їх у розпорядження суду, тому сторони та інші учасники справи подають докази у справі безпосередньо до суду. При цьому закон встановлює час подання доказів, який є різним для позивача та відповідача.

Позивач, особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, мають подати докази разом з поданням позовної заяви.

Відповідач, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, повинні подати суду докази разом з поданням відзиву на позовну заяву або письмових пояснень третьої особи.

Якщо доказ не може бути поданий у встановлений законом строк з об'єктивних причин, учасник справи повинен про це письмово повідомити суд та зазначити: доказ, який не може бути подано; причини, з яких доказ не може бути подано у зазначений строк, докази, які підтверджують, що особа здійснила всі залежні від неї дії, спрямовані на отримання вказаного доказу. У випадку визнання поважними причин неподання учасником справи доказів у встановлений законом строк суд може встановити додатковий строк для подання вказаних доказів.

У випадку прийняття судом відмови сторони від визнання обставин суд може встановити строк для подання доказів щодо таких обставин.

Якщо зі зміною предмета або підстав позову або поданням зустрічного позову змінилися обставини, що підлягають доказуванню, суд залежно від таких обставин встановлює строк подання додаткових доказів.

Докази, не подані у встановлений законом або судом строк, до розгляду судом не приймаються, крім випадку, коли особа, яка їх подає, обґрунтувала неможливість їх подання у вказаний строк з причин, що не залежали від неї.

Копії доказів (крім речових доказів), що подаються до суду, заздалегідь надсилаються або надаються особою, яка їх подає, іншим учасникам справи. Суд не бере до уваги відповідні докази у разі відсутності підтвердження надсилання (надання) їх копій іншим учасникам справи, крім випадку, якщо такі докази є у відповідного учасника справи або обсяг доказів є надмірним, або вони подані до суду в електронній формі, або є публічно доступними.

Докази, які не додані до позовної заяви чи до відзиву на неї, якщо інше не передбачено цим Кодексом, подаються через канцелярію суду, з використанням Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи або в судовому засіданні з клопотанням про їх приєднання до матеріалів справи.

У разі подання заяви про те, що доданий до справи або поданий до суду учасником справи для ознайомлення документ викликає сумнів з приводу його достовірності або є підробленим, особа, яка подала цей документ, може просити суд до закінчення підготовчого засідання виключити його з числа доказів і розглядати справу на підставі інших доказів.

===== 42. Висновок експерта та показання свідка

Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, поставлені експертові, складений у порядку, визначеному законодавством. Предметом висновку експерта може бути дослідження обставин, які входять до предмета доказування та вста-

новлення яких потребує наявних у експерта спеціальних знань. Предметом висновку експерта не можуть бути питання права.

Висновок експерта викладається у письмовій формі і приєднується до справи. У висновку експерта має бути зазначено: коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, а також, за наявності, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта), на якій підставі була проведена експертиза, хто був присутній при проведенні експертизи, питання, що були поставлені експертові, які матеріали експерт використав. Інші вимоги до висновку експерта можуть бути встановлені законодавством.

У висновку експерта має бути зазначено, що він попереджений (обізнаний) про відповідальність за завідомо неправдивий висновок, а у випадку призначення експертизи судом – також про відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

Якщо експерт під час підготовки висновку встановить обставини, що мають значення для справи, з приводу яких йому не були поставлені питання, він має право включити до висновку свої міркування про ці обставини.

Висновок експерта може бути підготовлений на замовлення учасника справи або на підставі ухвали суду про призначення експертизи.

Учасник справи має право подати до суду висновок експерта, складений на його замовлення. Проведення експертизи на замовлення учасників справи та складення висновків експерта відбувається у процесуальному порядку, визначеному правилами ст. 106 ЦПК та відповідно до чинного законодавства України про проведення судових експертиз. Дії судового експерта при проведенні експертиз врегульовані Законом України «Про судову експертизу», Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженій наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 року № 53/5, Інструкцією про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, затвердженій наказом Міністерства юстиції України від 12.12.2011 року № 3505/5, іншими нормативними актами.

Експерт, який склав висновок за зверненням учасника справи, має ті самі права і обов'язки, що й експерт, який здійснює експертизу на підставі ухвали суду.

У висновку експерта зазначається, що висновок підготовлено для подання до суду, та що експерт обізнаний про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок.

Висновок експерта, складений за результатами експертизи, під час якої був повністю або частково знищений об'єкт експертизи, який є доказом у справі, або змінено його властивості, не замінює сам доказ та не є підставою для звільнення від обов'язку доказування. Вказаний засіб доказування, складений за результатами проведеної експертизи, під час якої був повністю або частково знищений об'єкт експертизи або змінено його властивості, до розгляду судом не приймається, крім випадків, коли особа, яка його подає, доведе можливість проведення додаткової та повторної експертизи з питань, досліджених у висновку експерта.

За заявою учасника справи про наявність підстав для відводу експерта, який підготував висновок на замовлення іншої особи, такий висновок судом до розгляду не приймається, якщо суд визнає наявність таких підстав.

Суд має право за заявою учасників справи або з власної ініціативи викликати експерта для надання усних пояснень щодо його висновку.

Призначення експертизи судом регулюється правилами ст. 103 ЦПК.

Суд призначає експертизу у справі за сукупності таких умов:

1) для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо;

2) сторонами (стороною) не надані відповідні висновки експертів із цих самих питань або висновки експертів викликають сумніви щодо їх правильності.

У разі необхідності суд може призначити декілька експертиз, додаткову чи повторну експертизу.

Комісійна експертиза проводиться не менш як двома експертами одного напрямку знань. Якщо за результатами проведених досліджень

думки експертів збігаються, вони підписують єдиний висновок. Експерт, не згодний з висновком іншого експерта (експертів), дає окремий висновок з усіх питань або з питань, які викликали розбіжності.

Комплексна експертиза проводиться не менш як двома експертами різних галузей знань або різних напрямів у межах однієї галузі знань. У висновку експертів зазначається, які дослідження і в якому обсязі провів кожний експерт, які факти він встановив і яких висновків дійшов. Кожен експерт підписує ту частину висновку, яка містить опис здійснених ним досліджень, і несе за неї відповідальність. За результатами проведених досліджень, узагальнення та оцінки отриманих результатів експертами складається та підписується єдиний висновок, в якому формулюється загальний висновок щодо поставлених на вирішення експертизи питань або питань. У разі виникнення розбіжностей між експертами висновки оформлюються відповідно до ч. 2 ст. 111 ЦПК.

Якщо висновок експерта буде визнано неповним або неясним, судом може бути призначена додаткова експертиза, яка доручається тому самому або іншому експерту (експертам). Якщо висновок експерта буде визнано необґрунтованим або таким, що суперечить іншим матеріалам справи або викликає сумніви в його правильності, судом може бути призначена повторна експертиза, яка доручається іншому експертові (експертам).

При призначенні експертизи судом експерт або експертна установа обирається сторонами за взаємною згодою, а якщо такої згоди не досягнуто у встановлений судом строк, експерта чи експертну установу визначає суд. Суд з урахуванням обставин справи має право визначити експерта чи експертну установу самостійно. У разі необхідності може бути призначено декілька експертів для підготовки одного висновку (комісійна або комплексна експертиза).

Питання, з яких має бути проведена експертиза, що призначається судом, визначаються судом. Учасники справи мають право запропонувати суду питання, роз'яснення яких, на їхню думку, потребує висновку експерта. У разі відхилення або зміни питань, запропонованих учасниками справи, суд зобов'язаний мотивувати таке відхилення або зміну. Питання, які ставляться експерту, і його висновок

щодо них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта. У разі необхідності суд може заслухати експерта щодо формулювання питання, яке потребує з'ясування, та за його клопотанням дати відповідні роз'яснення щодо поставлених питань. Суд повідомляє учасників справи про вчинення зазначених дій, проте їх неявка не перешкоджає вчиненню цих дій. У разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення призначений судом експерт невідкладно подає суду клопотання щодо його уточнення або повідомляє суд про неможливість проведення ним експертизи за поставленими питаннями.

Призначений судом експерт невідкладно повинен повідомити суд про неможливість проведення ним експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів.

Про призначення експертизи суд постановляє ухвалу, в якій зазначає підстави проведення експертизи, питання, з яких експерт має надати суду висновок, особу (осіб), якій доручено проведення експертизи, перелік матеріалів, що надаються для дослідження, та інші дані, які мають значення для проведення експертизи.

Якщо суд доручає проведення експертизи кільком експертам чи експертним установам, суд в ухвалі призначає провідного експерта або експертну установу.

Ухвала про призначення експертизи направляється особам, яким доручено проведення експертизи, та учасникам справи. Об'єкти та матеріали, що підлягають дослідженню, направляються особі, якій доручено проведення експертизи (провідному експерту або експертній установі).

В ухвалі про призначення експертизи суд попереджає експерта про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок та за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

Цивільним процесуальним законодавством України також передбачені випадки обов'язковості призначення експертизи судом (ст. 105 ЦПК).

Призначення експертизи судом є обов'язковим у разі заявлення клопотання про призначення експертизи обома сторонами. Призна-

чення експертизи судом є обов'язковим також за клопотанням хоча б однієї із сторін, якщо у справі необхідно встановити:

- 1) характер і ступінь ушкодження здоров'я;
- 2) психічний стан особи;
- 3) вік особи, якщо про це немає відповідних документів і неможливо їх одержати.

Матеріали, необхідні для проведення експертизи, експерту надає суд, якщо експертиза призначена судом, або учасник справи, якщо експертиза проводиться за його замовленням. При призначенні експертизи суд з урахуванням думки учасників справи визначає, які саме матеріали необхідні для проведення експертизи. Суд може також за-слухати призначених судом експертів з цього питання. Копії матеріалів, що надаються експерту, можуть залишатися у матеріалах справи.

Експерт не має права з власної ініціативи збирати матеріали для проведення експертизи, розголошувати відомості, що стали йому відомі у зв'язку з проведенням експертизи, або повідомляти будь-кому, крім суду та учасника справи, на замовлення якого проводилася експертиза, про її результати.

Призначений судом експерт не має права спілкуватися з учасниками судового процесу поза межами судового засідання, крім випадків вчинення інших дій, безпосередньо пов'язаних із проведенням експертизи.

При визначенні матеріалів, що надаються експерту чи експертній установі, суд у необхідних випадках вирішує питання про витребування відповідних матеріалів за правилами, передбаченими цим Кодексом для витребування доказів.

У разі скасування судом ухвали про призначення експертизи, призначений судом експерт зобов'язаний негайно повернути суду матеріали та інші документи, що використовувалися для проведення експертизи.

Експертиза проводиться у судовому засіданні або поза межами суду, якщо це потрібно у зв'язку з характером досліджень, або якщо об'єкт досліджень неможливо доставити до суду, або якщо експертиза проводиться за замовленням учасника справи.

У разі якщо суд призначив проведення експертизи експертній установі, керівник такої установи доручає проведення експертизи одному або декільком експертам. Ці експерти надають висновок від свого імені і несуть за нього особисту відповідальність.

Експерт повинен забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо експертне дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей:

1) призначений судом експерт має одержати на його проведення відповідний дозвіл суду, який оформляється ухвалою;

2) залучений учасником справи експерт має повідомити відповідного учасника справи про наслідки проведення експертного дослідження, передбачені цим Кодексом, та одержати письмовий дозвіл на його проведення.

У разі ухилення учасника справи від подання експертам необхідних матеріалів, документів або від іншої участі в експертизі, якщо без цього провести експертизу неможливо, суд залежно від того, хто із цих осіб ухиляється, а також яке для них ця експертиза має значення, може визнати факт, для з'ясування якого експертиза була призначена, або відмовити у його визнанні.

Висновок експерта для суду не має заздалегідь встановленої сили і оцінюється судом разом із іншими доказами за правилами, встановленими ст. 89 ЦПК. Відхилення судом висновку експерта повинно бути мотивоване в судовому рішенні.

Дослідження висновку експерта провадиться за правилами ст. 239 ЦПК. Висновок експерта за клопотанням учасника справи оголошується в судовому засіданні.

Для роз'яснення і доповнення висновку експерту можуть бути поставлені питання. Першою питання ставить експертові особа, за заявою якої призначено експертизу, та її представник, а потім інші особи, які беруть участь у справі. Якщо експертизу призначено за клопотанням обох сторін, першим питання ставить експертові позивач і його представник.

Суд має право з'ясовувати суть відповіді експерта на питання учасників справи, а також ставити питання експерту після закінчення

його допиту учасниками справи. Викладені письмово і підписані експертом роз'яснення і доповнення висновку приєднуються до справи.

Показання свідка – це повідомлення про відомі йому обставини, які мають значення для справи. Не є доказом показання свідка, який не може назвати джерела своєї обізнаності щодо певної обставини.

Якщо показання свідка ґрунтуються на повідомленнях інших осіб, то ці особи повинні бути також допитані. За відсутності можливості допитати особу, яка надала первинне повідомлення, показання з чужих слів не може бути допустимим доказом факту чи обставин, на доведення яких вони надані, якщо показання не підтверджується іншими доказами, визнаними допустимими відповідно до вимог закону

Виклик свідка здійснюється за заявою учасника справи.

У заяві про виклик свідка зазначаються його ім'я, місце проживання (перебування) або місце роботи, обставини, які він може підтвердити.

Заява про виклик свідка має бути подана до або під час підготовчого судового засідання, а якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, – до початку першого судового засідання у справі.

Сторони, треті особи та їхні представники за їхньою згодою, в тому числі за власною ініціативою, можуть бути допитані як свідки про відомі їм обставини, що мають значення для справи. Крім того, правилами ст. 93 ЦПК встановлено можливість письмового опитування учасників справи як свідків. Учасник справи має право поставити в першій заяві по суті справи, що ним подається до суду, не більше десяти запитань іншому учаснику справи про обставини, що мають значення для справи.

В ухвалі про відкриття провадження у справі або в іншій ухвалі, якою суд вирішує питання про виклик свідка, суд попереджає свідка про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання чи відмову від давання показань на вимогу суду.

Порядок допиту свідків визначається ст.230 ЦПК. Кожний свідок допитується окремо. Свідки, які ще не дали показань, не можуть перебувати в залі судового засідання під час розгляду справи. Перед допитом свідка головуєчий встановлює його особу, вік, рід занять,

місце проживання і стосунки зі сторонами та іншими учасниками справи, роз'яснює його права і з'ясовує, чи не відмовляється свідок із встановлених законом підстав від давання показань. Підстави для звільнення від обов'язку свідчити у цивільній справі передбачені ст. 70, 71 ЦПК, правила якої дозволяють висувати про існування обов'язкового та факультативного імунітету свідків у цивільному судочинстві.

Зміст обов'язкового імунітету свідків складають випадки, що передбачають наявність заборони свідчити як свідки визначеним у законі особам поза їх розсудом чи волевиявленням. Так, відповідно до правил ст. 70 ЦПК, не можуть бути допитані як свідки:

1) недієздатні фізичні особи, а також особи, які перебувають на обліку чи на лікуванні у психіатричному лікувальному закладі і не здатні через свої фізичні або психічні вади правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання;

2) особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з наданням професійної правничої допомоги або послуг медіації під час проведення позасудового врегулювання спору, – про такі відомості;}

3) священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих;

4) судді та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, або про інформацію, що стала відома судді під час врегулювання спору за його участю;

5) інші особи, які не можуть бути допитані як свідки згідно із законом чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, без їхньої згоди.

Особи, які мають дипломатичний імунітет, не можуть бути допитані як свідки без їхньої згоди, а представники дипломатичних представництв – без згоди дипломатичного представника.

Випадки факультативного імунітету зумовлені можливістю відмовитися від давання показань за розсудом чи бажанням певної фізичної особи. Правилами ст. 71 ЦПК передбачено, що фізична особа має право відмовитися давати показання щодо себе, членів сім'ї

чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб), які можуть тягнути юридичну відповідальність для нього або таких членів сім'ї чи близьких родичів.

Особа, яка відмовляється давати показання, зобов'язана повідомити причини відмови.

Відмова від давання показань приймається судом шляхом постановлення ухвали.

Якщо перешкод для допиту свідка не встановлено, головуючий під розписку попереджає свідка про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання і відмову від давання показань та приводить його до присяги: «Я, (ім'я, по батькові, прізвище), присягаю говорити правду, нічого не приховуючи і не спотворюючи». Текст присяги підписується свідком. Підписаний свідком текст присяги та розписка приєднуються до справи.

Допит свідка розпочинається з пропозиції суду розповісти все, що йому особисто відомо у справі, після чого першою ставить питання особа, за заявою якої викликано свідка, а потім інші учасники справи в черговості, передбаченій п.3 ч. 5 ст. 227 ЦК.

Головуючий у судовому засіданні та інші судді можуть ставити свідкові питання в будь-який час його допиту. Головуючий у судовому засіданні та інші судді мають право з'ясовувати суть відповіді свідка на питання учасників справи, а також ставити питання свідку після закінчення його допиту учасниками справи. Головуючий має право за заявою учасників справи знімати питання, поставлені свідку, якщо вони за змістом ображають честь чи гідність особи, є навідними або не стосуються предмета розгляду.

Кожний допитаний свідок залишається в залі судового засідання до закінчення розгляду справи. Суд може дозволити допитаним свідкам залишити залу засідання суду до закінчення розгляду справи за згодою сторін.

Свідок може бути допитаний повторно в тому самому або наступному засіданні за його власною заявою, заявою сторін та інших учас-

ників справи або з ініціативи суду. Під час дослідження інших доказів свідкам можуть ставити питання сторони, інші учасники справи, суд.

Суд може одночасно допитати свідків для з'ясування причин розходжень у їхніх показаннях.

Свідок, який не може прибути у судове засідання внаслідок хвороби, старості, інвалідності або з інших поважних причин, допитується судом у місці його проживання (перебування).

Свідок, даючи показання, може користуватися записами лише в тих випадках, якщо його показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими даними, які важко зберегти в пам'яті. Ці записи подаються судові та учасникам справи і можуть бути приєднані до справи за ухвалою суду.

Процесуальні особливості порядку допиту малолітніх і неповнолітніх свідків передбачені ст. 232 ЦПК.

У разі відкладення розгляду справи показання свідків, зібрані за судовими дорученнями в порядку забезпечення доказів під час допиту їх за місцем проживання, або показання, дані ними у судовому засіданні, в якому було ухвалено скасоване рішення, повинні бути оголошені і досліджені в судовому засіданні, в якому ухвалено рішення, якщо участь цих свідків у новому судовому засіданні є неможливою. Учасники справи мають право висловити своє ставлення до цих показань і дати щодо них свої пояснення.

43. Висновок експерта в галузі права у цивільному процесі

Учасники справи мають право подати до суду висновок експерта у галузі права щодо:

- 1) застосування аналогії закону чи аналогії права;
- 2) змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі.

Висновок експерта у галузі права не може містити оцінки доказів, вказівок про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу,

про переваги одних доказів над іншими, про те, яке рішення має бути прийнято за результатами розгляду справи (ст. 114 ЦПК).

Таким чином, висновок експерта з питань права не можна вважати різновидом висновку експерта в розумінні правил § 6 гл. 5 розд. 1 ЦПК та Закону України «Про судову експертизу». Головною відзначальною рисою висновку експерта з питань права є те, що він не спрямований на встановлення чи дослідження обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, а, відповідно, використовується винятково з підстав, передбачених ч. 1 ст. 114 ЦПК.

Так, наприклад, у цивільній справі за позовом про порядок визначення участі у вихованні дитини бабусею та дідусем, що розглядалася Нікопольським міськрайонним судом Дніпропетровської області, суд відмовив у задоволенні клопотання позивачів Особи 1 та Особи 2 про залучення до участі у справі експерта з питань права Особи 3 та, у подальшому, долучення і оголошення його висновку. Такий свій висновок суд обґрунтував тим, що в даному спорі відсутні питання стосовно аналогії права чи закону, а також стосовно проблематики застосування норм іноземного законодавства (Ухвала Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 29 листопада 2021 р. у справі № 182/5543/21// режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101429197>).

Висновок експерта у галузі права не є доказом, має допоміжний (консультативний) характер і не є обов'язковим для суду.

Суд може посилатися в рішенні на висновок експерта у галузі права як на джерело відомостей, які в ньому містяться, та має зробити самостійні висновки щодо відповідних питань.

Як експерт з питань права може залучатися особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права. Рішення про допуск до участі в справі експерта з питань права та долучення його висновку до матеріалів справи ухвалюється судом. У протилежному випадку використовувати в судовому провадженні інформацію, отриману як інформацію від експерта з питань права, неможливо, адже для висновку експерта з питань права не діють правила ч. 3 ст. 102 ЦПК. Так, в ухвалі КЦС ВС від 26 лютого 2021 р. у справі № 757/7499/17-ц, вирішуючи питання, чи є заявлена особа експертом

у галузі права у цій справі, Верховний Суд дійшов висновку, що такі твердження банку є помилковими, оскільки аналіз ч.1 ст.73 ЦПК України дає підстави для висновку, що особа набуває статус експерта у галузі права у разі ухвалення судом рішення про допуск її до участі у справі у такому процесуальному статусі, а також долучення його висновку до матеріалів справи. Верховний Суд не вирішував питання про залучення особи до участі у справі як експерта у галузі права, відповідне судове рішення суд касаційної інстанції не ухвалював, як і не вирішував питання про долучення до матеріалів справи висновку, складеного на запит адвоката (Ухвала ККС ВС від 26.02.2021 у справі № 757/7499/17-ц).

Експерт з питань права зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом, відповідати на поставлені судом питання, надавати роз'яснення. За відсутності заперечень учасників справи експерт з питань права може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Експерт з питань права має право знати мету свого виклику до суду, відмовитися від участі у судовому процесі, якщо він не володіє відповідними знаннями, а також право на оплату послуг та на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду.

44. Письмові та речові докази

Письмовими доказами є документи (крім електронних документів), які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору. Отже, головною особливістю письмових доказів у справі є те, що вони свідчать про існування або відсутність обставин, що мають значення у справі, своїм змістом.

Письмові докази подаються в оригіналі або в належним чином засвідченій копії, якщо інше не передбачено правилами ЦПК. Якщо для вирішення спору має значення лише частина документа, подається засвідчений витяг з нього.

Учасники справи мають право подавати письмові докази в електронних копіях, на які накладено кваліфікований електронний підпис

відповідно до вимог законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги». Електронна копія письмового доказу не вважається електронним доказом.

Копії документів вважаються засвідченими належним чином, якщо їх засвідчено в порядку, встановленому чинним законодавством.

Учасник справи, який подає письмові докази в копіях (електронних копіях), повинен зазначити про наявність у нього або іншої особи оригіналу письмового доказу.

Учасник справи підтверджує відповідність копії письмового доказу оригіналу, який знаходиться у нього, своїм підписом із зазначенням дати такого засвідчення.

Якщо подано копію (електронну копію) письмового доказу, суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи може вимагати у відповідної особи оригінал письмового доказу. Якщо оригінал письмового доказу не подано, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (електронної копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги.

Документи, отримані за допомогою факсимільного чи інших аналогічних засобів зв'язку, приймаються судом до розгляду як письмові докази у випадках і в порядку, які встановлені законом або договором.

Іноземний офіційний документ, що підлягає дипломатичній або консульській легалізації, може бути письмовим доказом, якщо він легалізований у встановленому порядку. Іноземні офіційні документи визнаються письмовими доказами без їх легалізації у випадках, передбачених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Оригінали письмових доказів до набрання судовим рішенням законної сили повертаються судом за клопотанням осіб, які їх подали, якщо це можливо без шкоди для розгляду справи. У справі залишається засвідчена суддею копія письмового доказу.

Правила дослідження письмових доказів визначаються ст. 235 ЦПК. Письмові докази, у тому числі протоколи їх огляду, складені за судовим дорученням або в порядку забезпечення доказів, за кло-

потанням учасника справи оголошуються в судовому засіданні або пред'являються йому, а в разі необхідності – також свідкам, експертам, спеціалістам чи перекладачам для ознайомлення.

Учасники справи можуть давати свої пояснення з приводу цих доказів або протоколу їх огляду. Учасниками справи з приводу зазначених доказів можуть ставитися питання свідкам, а також експертам, спеціалістам.

Зміст особистих паперів, листів, записів телефонних розмов, телеграм та інших видів кореспонденції фізичних осіб може бути досліджений у відкритому судовому засіданні або оголошений за клопотанням учасника справи лише за згодою осіб, визначених ЦПК.

Речовими доказами є предмети матеріального світу, які своїм існуванням, своїми якостями, властивостями, місцезнаходженням, іншими ознаками дають змогу встановити обставини, що мають значення для справи. До набрання рішенням законної сили вони зберігаються в матеріалах справи або за окремим описом здаються до камери схову речових доказів суду. Речові докази, що не можуть бути доставлені до суду, зберігаються за їх місцезнаходженням за ухвалою суду; вони повинні бути докладно описані та опечатані, а в разі необхідності – сфотографовані.

Суд вживає заходів для забезпечення зберігання речових доказів у незмінному стані.

Речові докази після огляду та дослідження їх судом повертаються особам, від яких вони були одержані, якщо такі особи заявили про це клопотання і якщо його задоволення можливе без шкоди для розгляду справи. Вказані докази, що є об'єктами, які вилучені з цивільного обороту або обмежено оборотоздатні, передаються відповідним підприємствам, установам або організаціям. За клопотанням державних експертних установ такі речові докази можуть бути передані їм для використання в експертній та науковій роботі у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Речові докази повертаються особам, від яких вони були одержані, або передаються особам, за якими суд визнав право на ці речі, після набрання рішенням суду законної сили.

Порядок дослідження речових доказів врегульовано ст. 237 ЦПК.

Речові та електронні докази оглядаються судом або досліджуються ним іншим способом, а також пред'являються для ознайомлення особам, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках – також експертам, спеціалістам і свідкам. Особи, яким пред'явлено для ознайомлення речові та електронні докази, можуть звернути увагу суду на ті чи інші обставини, пов'язані з оглядом. Ці заяви заносяться до протоколу судового засідання.

Протоколи огляду речових та електронних доказів, складені в порядку забезпечення доказів, виконання судового доручення або за результатами огляду доказів на місці, за клопотанням учасника справи оголошуються в судовому засіданні. Учасники справи можуть дати свої пояснення з приводу цих протоколів.

Учасники справи можуть ставити питання з приводу речових та електронних доказів свідкам, а також експертам, спеціалістам, які їх оглядали.

Електронні письмові документи досліджуються в порядку, передбаченому для дослідження письмових доказів.

Під час відтворення звукозапису, демонстрації відеозапису, що мають приватний характер, а також під час їх дослідження застосовуються правила цього Кодексу щодо оголошення і дослідження змісту особистого листування і телеграфних повідомлень.

Відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису проводяться в судовому засіданні або в іншому приміщенні, спеціально підготовленому для цього, з відображенням у протоколі судового засідання особливостей оголошуваних матеріалів і зазначенням часу демонстрації. Після цього суд заслуховує пояснення учасників справи.

У разі потреби відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису можуть бути повторені повністю або у певній частині.

===== 45. Електронні докази в цивільному процесі

Електронні докази у цивільному процесі відповідно до ч. 2 ст. 76 є різновидом засобів доказування. Електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обстави-

ни, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет).

Відносини, пов'язані з електронним документообігом та використанням електронних документів, регулюються Конституцією України, Цивільним кодексом України, законами України «Про інформацію», «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», «Про державну таємницю», «Про електронні комунікації», «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», «Про обов'язковий примірник документів», «Про Національний архівний фонд та архівні установи», «Про електронні документи та електронний документообіг», а також іншими нормативно-правовими актами.

Електронний документ – документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Склад та порядок розміщення обов'язкових реквізитів електронних документів визначається законодавством.

Електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму. Візуальною формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для приймання його змісту людиною (ст. 5 Закону України «Про «Про електронні документи та електронний документообіг»»).

Стаття 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» наголошує, що юридична сила електронного документа не може бути заперечена виключно через те, що він має електронну форму.

Допустимість електронного документа як доказу не може заперечуватися виключно на підставі того, що він має електронну форму.

Електронний документ не може бути застосовано як оригінал:

- 1) свідоцтва про право на спадщину;
- 2) документа, який відповідно до законодавства може бути створений лише в одному оригінальному примірнику, крім випадків існування централізованого сховища оригіналів електронних документів;
- 3) в інших випадках, передбачених законом.

Автором електронного документа є фізична або юридична особа, яка створила електронний документ.

Електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, на яку накладено кваліфікований електронний підпис відповідно до вимог законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги».

Оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги».

У разі надсилання електронного документа кільком адресатам або його зберігання на кількох електронних носіях інформації кожний з електронних примірників вважається оригіналом електронного документа.

Якщо автором створюються ідентичні за документарною інформацією та реквізитами електронний документ та документ на папері, кожен з документів є оригіналом і має однакову юридичну силу.

Відповідно, у випадках, коли електронний документ створюється на комп'ютері чи ноутбучі, а потім зберігається на іншому носії (флеш-накопичувач, картка, диск), то збережений примірник згідно з наведеними положеннями Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» визнається судом оригіналом електронного документа.

Оригінал електронного документа повинен давати змогу довести його цілісність та справжність у порядку, визначеному законодавством; у визначених законодавством випадках може бути пред'явлений у візуальній формі відображення, в тому числі у паперовій копії.

Електронна копія електронного документа засвідчується у порядку, встановленому законом.

Копією документа на папері для електронного документа є візуальне подання електронного документа на папері, яке засвідчене в порядку, встановленому законодавством.

Електронний підпис – це електронні дані, що додаються до інших електронних даних або логічно з ними пов’язуються і використовуються підписувачем як підпис. При цьому як електронні дані законом розглядається будь-яка інформація в електронній формі. Кваліфікованим електронним підписом є удосконалений електронний підпис, що створюється з використанням засобу кваліфікованого електронного підпису і базується на кваліфікованому сертифікаті електронного підпису. Кваліфікований сертифікат електронного підпису – це такий сертифікат електронного підпису, що видається кваліфікованим надавачем електронних довірчих послуг і відповідає вимогам, встановленим ч. 2 ст. 23 Закону «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги».

Засоби кваліфікованого електронного підпису чи печатки за допомогою відповідних технічних та процедурних засобів повинні забезпечувати: надійний рівень конфіденційності особистих ключів під час їх генерації, зберігання та створення кваліфікованого електронного підпису чи печатки; належний рівень унікальності пари ключів, які вони генерують; надійний рівень неможливості обчислення значення особистого ключа на основі відкритої інформації та надійний захист кваліфікованого електронного підпису чи печатки від підроблення шляхом використання наявних на даний момент технологій; можливість надійного захисту підписувачем чи створювачем (уповноваженим представником створювача) електронної печатки особистого ключа від використання іншими особами.

Засоби кваліфікованого електронного підпису чи печатки не повинні змінювати електронні дані, з якими пов’язаний такий підпис чи печатка, або перешкоджати доступу підписувача чи створювача (уповноваженого представника створювача) електронної печатки до таких електронних даних перед накладанням на них кваліфікованого електронного підпису чи печатки.

Генерацію та/або управління парою ключів від імені підписувача чи створювача електронної печатки може здійснювати виключно кваліфікований надавач електронних довірчих послуг.

Органи з оцінки відповідності, акредитовані на проведення сертифікації засобів кваліфікованого електронного підпису чи печатки, формують, підтримують в актуальному стані та публікують на своїх офіційних веб-сайтах переліки сертифікованих ними засобів кваліфікованого електронного підпису чи печатки, а також надають центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг, переліки сертифікованих ними засобів кваліфікованого електронного підпису чи печатки.

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг, формує, підтримує в актуальному стані та публікує на своєму офіційному веб-сайті перелік всіх засобів кваліфікованого електронного підпису чи печатки, сертифікованих органами з оцінки відповідності, акредитованими на проведення сертифікації засобів кваліфікованого електронного підпису чи печатки.

Законом може бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу.

Учасники справи мають право подавати електронні докази в паперових копіях, посвідчених у порядку, передбаченому законом. Паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом.

Учасник справи, який подає копію електронного доказу, повинен зазначити про наявність у нього або іншої особи оригіналу електронного доказу.

Якщо подано копію (паперову копію) електронного доказу, суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи може вимагати у відповідної особи оригінал електронного доказу. Якщо оригінал електронного доказу не подано, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (паперової копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги.

Отже, подання електронного доказу в паперовій копії є можливим і такий доказ не вважається недопустимим. Суд може не взяти до уваги копію (паперову копію) електронного доказу, якщо оригінал електронного доказу не був поданий, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (паперової копії) оригіналу.

Оригінали або копії електронних доказів зберігаються у суді в матеріалах справи.

За клопотанням особи, яка надала суду оригінал електронного доказу на матеріальному носії, суд повертає такий матеріальний носій, на якому міститься оригінал доказу, цій особі після дослідження вказаного електронного доказу, якщо це можливо без шкоди для розгляду справи, або після набрання судовим рішенням законної сили. У матеріалах справи залишається засвідчена суддею копія електронного доказу або витяг з нього.

Порядок дослідження електронних доказів визначається правилами ст. 237, 238 ЦПК.

Електронні докази оглядаються судом або досліджуються ним іншим способом, а також пред'являються для ознайомлення особам, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках – також експертам, спеціалістам і свідкам. Особи, яким пред'явлено для ознайомлення електронні докази, можуть звернути увагу суду на ті чи інші обставини, пов'язані з оглядом. Ці заяви заносяться до протоколу судового засідання.

Протоколи огляду електронних доказів, складені в порядку забезпечення доказів, виконання судового доручення або за результатами огляду доказів на місці, за клопотанням учасника справи оголошуються в судовому засіданні. Учасники справи можуть дати свої пояснення з приводу цих протоколів.

Учасники справи можуть ставити питання з приводу електронних доказів свідкам, а також експертам, спеціалістам, які їх оглядали.

Електронні письмові документи досліджуються в порядку, передбаченому для дослідження письмових доказів. Практично це означає, що особисте електронне листування фізичних осіб може бути досліджене у відкритому судовому засіданні або оголошені за клопотанням учасника справи лише за згодою осіб, визначених Цивільним кодексом України.

Не є порушенням норм процесуального права не дослідження оригіналу електронного доказу за наявності в матеріалах справи паперових копій цих доказів та за відсутності обґрунтованих сумнівів у їх відповідності оригіналу (Постанова ВС від 28 квітня 2021 року у справі № 234/7160/20, від 18 червня 2021 року у справі № 234/8079/20).

==== 46. Позов та його елементи. Підстави та порядок забезпечення позову

Позов – це матеріально-правова вимога позивача до відповідача, звернена через суд, про захист прав, свобод чи інтересів, яка здійснюється в певній, визначеній законом, процесуальній формі.

Для того, щоб позов міг виконати роль засобу порушення судової діяльності, він повинен містити певні складові частини (елементи). Елементи позову визначають зміст судової діяльності, індивідуалізують позови. За елементами проводиться класифікація позовів на види, встановлюються межі судового розгляду і предмет доказування. Елементи позову мають важливе значення для організації захисту відповідача проти позову, для вирішення питання про прийняття позову до судового провадження. Вони визначають суть вимоги, на яку суд повинен дати відповідь у своєму рішенні.

Кожний позов складається з трьох елементів: предмета, підстави, змісту.

Предметом позову є матеріально-правова вимога позивача до відповідача, відносно якої суд має ухвалити рішення. Ця вимога повинна мати правовий характер, тобто бути врегульованою нормами матеріального права, а також віднесена законом до юрисдикції загальних судів.

Правильне визначення предмета позову має важливе практичне значення, оскільки предмет позову визначає суть вимоги, на яку суд повинен дати відповідь у рішенні. За предметом позову визначається юрисдикція суду по розгляду даної справи, проводиться класифікація на окремі категорії справ.

Матеріально-правова вимога позивача повинна опиратися на підставу позову. Підставою позову визнають обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги. Цими обставинами можуть бути лише юридичні факти, тобто такі факти, які тягнуть за собою певні правові наслідки: виникнення, зміну чи припинення правовідносин. Тому до підстави позову не можуть входити обставини, що виступають доказами по справі. З ними закон не пов'язує виникнення, зміну або припинення прав чи обов'язків. Вони лише підтверджують наявність чи відсутність юридичних фактів, які входять у підставу позову.

У підставу позову може входити як один, так і декілька юридичних фактів. Однак для обґрунтування вимоги позивач повинен наводити завжди повний комплекс фактів. Відсутність одного з них може зробити вимогу необґрунтованою.

Слід зазначити, що в теорії цивільного процесуального права немає єдиної думки щодо складових частин (елементів) позову. Одні процесуалісти вважають, що немає необхідності виділяти зміст позову як окремий елемент, оскільки він охоплюється предметом і підставою, інші – заперечують проти цієї точки зору і обґрунтовують необхідність виділення такого елементу.

Уявляється, що виділення змісту позову як його елементу є необхідним, оскільки в позові повинні відобразитися дві вимоги позивача: вимога до суду про вжиття способів захисту цивільних прав та інтересів і вимога позивача до відповідача. Тому під змістом позову необхідно розуміти спосіб судового захисту, за яким позивач звертається до суду. Відповідні способи захисту, з якими позивач може звертатися до суду, визначені у ч. 2 ст. 16 ЦК. Проте цей перелік не є вичерпним, оскільки суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках. Отже, вимога позивача, відповідно до способів захисту цивільних прав та інтересів судом, про присудження, визнання чи перетворення певних правовідносин і є змістом кожного позову.

Виділення змісту позову як вимоги позивача, зверненої до суду, про здійснення певних дій має важливе практичне значення. Зміст

позову допомагає визначити юрисдикцію суду щодо розгляду даної справи, а також встановити межі розгляду справи в судовому засіданні і ухвалити законне та обґрунтоване рішення.

Позови можна класифікувати на види, беручи до уваги різні критерії. Найбільш поширеною є класифікація позовів на види за матеріально-правовим і процесуально-правовим критеріями.

Враховуючи матеріально-правовий критерій, позови поділяються на види залежно від характеру спірних правовідносин. Позови можуть виникати із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових та інших правовідносин. Кожний із цих видів позовів можна підрозділяти залежно від інститутів чи окремих норм галузей права.

Залежно від характеру спірних правовідносин суд встановлює предметну юрисдикцію спору, його підсудність, визначає суб'єктний склад спору, предмет доказування, належність і допустимість доказів тощо.

За процесуально-правовим критерієм, а саме за способом захисту цивільних прав та інтересів позови поділяються на три види: про присудження, про визнання і про перетворення.

Позови про присудження – найбільш поширений вид позовів, коли позивач вимагає примусового здійснення обов'язку боржника-відповідача. Кожний процес виникає у зв'язку з тим, що суб'єктивне право позивача порушено, внаслідок чого виникає необхідність звернутися до суду за захистом свого права. Позови про присудження пред'являються, як правило, в тих випадках, коли право позивача вже порушено і необхідно здійснити певні дії для його поновлення. Типовими прикладами позовів про присудження є позови про стягнення аліментів, про виселення із житлових приміщень, про стягнення боргових сум на підставі договору позики тощо. Характерною особливістю позовів про присудження є те, що після їх розгляду і ухвалення за ними рішення, якщо вони добровільно не виконуються, ці рішення можуть бути виконані в примусовому порядку.

Позови про визнання – це такі позови, коли позивач просить суд підтвердити наявність чи відсутність між ним і відповідачем певних правовідносин. Позови про визнання пред'являються в тих випадках,

коли порушення права позивача, як правило, немає, однак між сторонами виникли сумніви щодо існування чи дійсності між ними відносин, які мають правові наслідки. Звертаючись до суду з позовом про визнання, позивач не ставить собі за мету матеріальне присудження, його мета полягає в усуненні сумнівів відносно існування правовідносин.

Залежно від мети, яку має позивач, позови про визнання поділяються на позитивні й негативні. Позови, які спрямовані на підтвердження наявності певних правовідносин між позивачем і відповідачем (наприклад, визнати право власності на будинок), визнаються позитивними. Якщо ж позивач просить суд підтвердити відсутність певних правовідносин між ним і відповідачем (наприклад, визнати правочин недійсним), такий позов визнається негативним.

Характерною особливістю позовів про визнання є те, що рішення по цих позовах не потребують примусового виконання, а захист права здійснюється безпосередньо рішенням суду.

Перетворювальні позови – це такі, коли позивач просить суд перетворити існуючі між ним і відповідачем правовідносини. Якщо позови про присудження й про визнання лише констатують наявність правового зв'язку між позивачем і відповідачем, то перетворювальний позов привносить у правову дійсність дещо нове.

Залежно від мети, яку ставить позивач, звертаючись до суду, перетворювальні позови підрозділяються на: а) позови, спрямовані на зміну правовідносин. Прикладом такого позову може бути позов про виділення частини із спільного майна на підставі ст. 364 ЦК. Позивач у цьому випадку вимагає такого рішення, яке б змінило існуючі правовідносини; б) позови, спрямовані на припинення правовідносин. Характерним прикладом є позови про розірвання шлюбу, коли позивач просить суд припинити існуючі між ним і відповідачем правовідносини.

Забезпечення позову є процесуальним інститутом, що спрямований на гарантування реальної виконуваності рішення суду в разі задоволення позовних вимог сторони. Його застосування є дуже актуальним у деяких спорах майнового характеру. Водночас, застосову-

ючи засоби забезпечення позову, суд повинен враховувати інтереси обох сторін у справі, дотримуючись відповідного балансу інтересів.

Згідно із ст. 149 ЦПК України забезпечення позову допускається як до пред'явлення позову, так і на будь-якій стадії розгляду справи, якщо невжиття таких заходів може істотно ускладнити чи унеможливити виконання рішення суду або ефективний захист, або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача, за захистом яких він звернувся або має намір звернутися до суду, а також з інших підстав, визначених законом.

Згідно із ст. 152 ЦПК України заява про забезпечення позову подається:

1) до подання позовної заяви – за правилами підсудності, встановленими цим Кодексом для відповідного позову, або до суду за місцезнаходженням предмета спору – якщо суд, до підсудності якого відноситься справа, визначити неможливо;

2) одночасно з пред'явленням позову – до суду, до якого подається позовна заява, за правилами підсудності, встановленими цим Кодексом;

3) після відкриття провадження у справі – до суду, у провадженні якого перебуває справа.

Заява про арешт морського судна подається за місцезнаходженням порту реєстрації судна або за місцезнаходженням морського порту, в якому судно знаходиться або до якого прямує, незалежно від того, чи має такий суд юрисдикцію щодо розгляду по суті справи щодо морської вимоги, яка є підставою для арешту.

Заява про забезпечення позову у справі, яка передана на розгляд міжнародного комерційного арбітражу, третейського суду, подається до апеляційного суду за місцезнаходженням арбітражу, третейського суду, місцезнаходженням відповідача або його майна за вибором заявника.

У разі подання заяви про забезпечення позову до подання позовної заяви заявник повинен пред'явити позов протягом десяти днів, якщо інші строки не встановлено законом, а у разі подання заяви про арешт морського судна – тридцяти днів з дня постановлення ухвали про забезпечення позову.

47. Види забезпечення позову

Згідно із ст. 150 ЦПК України позов забезпечується:

- 1) накладенням арешту на майно та (або) грошові кошти, що належать або підлягають передачі або сплаті відповідачеві і знаходяться у нього чи в інших осіб;
- 2) накладенням арешту на активи, які є предметом спору, чи інші активи відповідача, які відповідають їх вартості, у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави;
- 3) заборорою вчиняти певні дії;
- 4) встановленням обов'язку вчинити певні дії, у разі якщо спір виник із сімейних правовідносин;
- 5) заборорою іншим особам вчиняти дії щодо предмета спору або здійснювати платежі, або передавати майно відповідачеві чи виконувати щодо нього інші зобов'язання;
- 6) зупиненням продажу арештованого майна, якщо подано позов про визнання права власності на це майно і про зняття з нього арешту;
- 7) зупиненням стягнення на підставі виконавчого документа, який оскаржується боржником у судовому порядку;
- 8) зупиненням митного оформлення товарів чи предметів;
- 9) арештом морського судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги;
- 10) іншими заходами у випадках, передбачених законами, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Суд може застосувати кілька видів забезпечення позову.

Заходи забезпечення позову, крім арешту морського судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги, мають бути співмірними із заявленими позивачем вимогами.

Не допускається забезпечення позову шляхом накладення арешту на заробітну плату, пенсію та стипендію, допомогу по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, яка виплачується у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю (включаючи догляд за хворою дитиною), вагітністю та пологами, по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, на допомогу, яка

виплачується касами взаємодопомоги, благодійними організаціями, а також на вихідну допомогу, допомогу по безробіттю, на кошти, що знаходяться на кореспондентських рахунках банку, на майно (активи) або грошові кошти неплатоспроможного банку, банку, щодо якого прийнято рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку з підстав, визначених статтею 77 Закону України «Про банки і банківську діяльність» (крім ліквідації банку за рішенням його власників), а також на майно (активи) або грошові кошти Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Ця вимога не поширюється на позови про стягнення аліментів, про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, про відшкодування збитків, заподіяних кримінальним правопорушенням.

Не допускається забезпечення позову шляхом накладення арешту на майно, запаси матеріальних цінностей державних резервів, передбачені Законом України «Про державні резерви», а також вжиття інших заходів забезпечення позову, що перешкоджають використанню матеріальних цінностей державних резервів за призначенням, встановленим законом.

Не допускається забезпечення позову шляхом накладення арешту на корпоративні права, капітал (у тому числі статутний капітал), акції та активи щодо банку, щодо якого розпочато і не завершено процедуру продажу пакета акцій відповідно до Закону України «Про особливості продажу пакетів акцій, що належать державі у статутному капіталі банків» (у тому числі з моменту прийняття Кабінетом Міністрів України рішення про початок підготовки пакета акцій банку до продажу до моменту переходу права власності на такий пакет акцій до покупця за відповідним договором купівлі-продажу пакета акцій банку), у разі якщо провадження у відповідній справі відкрито за позовом (заявою) однієї та/або кількох осіб, що були акціонерами, власниками істотної участі та/або кінцевими бенефіціарними власниками такого банку до переходу акцій банку у власність держави (та/або їхніх представників/законних представників), а так само у разі, якщо з відповідною заявою про арешт зазначеного майна звертається одна та/або кілька осіб, що були акціонерами, власниками істотної участі та/або кінцевими бенефіціарними власниками такого банку

до переходу акцій банку у власність держави (та/або їхні представники/законні представники).

Не може бути накладено арешт на предмети, що швидко псуються.

Не допускається забезпечення позову шляхом зупинення тимчасової адміністрації або ліквідації банку, заборони або встановлення обов'язку вчиняти певні дії, обов'язку утримуватися від вчинення певних дій Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, його посадовим особам, у тому числі уповноваженим особам Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, при здійсненні тимчасової адміністрації чи ліквідації банку, а також зупинення дії рішень Кабінету Міністрів України про участь держави у виведенні неплатоспроможного банку з ринку, індивідуальних актів Міністерства фінансів України, прийнятих на виконання таких рішень Кабінету Міністрів України, індивідуальних актів Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, прийнятих у процесі виведення неплатоспроможного банку з ринку, а також шляхом встановлення для Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, їх посадових та службових осіб заборони або обов'язку вчиняти дії, обов'язку утримуватися від вчинення певних дій, що впливають з таких рішень/актів.

Не допускається забезпечення позову шляхом зупинення дії рішень (нормативно-правових актів чи індивідуальних актів) Національного банку України, нормативно-правових актів Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, а також встановлення для Національного банку України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, їх посадових та службових осіб заборони або обов'язку вчиняти певні дії, обов'язку утримуватися від вчинення певних дій.

Не допускається забезпечення позову шляхом заборони відповідачу вчиняти певні дії, обов'язку утримуватися від вчинення певних дій за позовами власників або кредиторів неплатоспроможного банку, банку, щодо якого прийнято рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку з підстав, визначених статтею 77 Закону України «Про банки і банківську діяльність» (крім ліквідації банку

за рішенням його власників), до таких банків або Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Майно (активи) або грошові кошти клієнта неплатоспроможного банку або банку, щодо якого прийнято рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку з підстав, визначених статтею 77 Закону України «Про банки і банківську діяльність» (крім ліквідації банку за рішенням його власників), на які судом накладено арешт до дня віднесення банку до категорії неплатоспроможних або дня прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку з підстав, визначених статтею 77 Закону України «Про банки і банківську діяльність» (крім ліквідації банку за рішенням його власників), можуть бути передані приймаючому або перехідному банку у встановленому законодавством про систему гарантування вкладів фізичних осіб порядку з письмовим повідомленням Фондом гарантування вкладів фізичних осіб особи, в інтересах якої накладено арешт. При цьому передані майно (активи) або грошові кошти залишаються обтяженими відповідно до ухвали суду про накладення арешту.

Не допускається вжиття заходів забезпечення позову, які за змістом є тотожними задоволенню заявлених позовних вимог, якщо при цьому спір не вирішується по суті.

Зазначене обмеження не поширюється на забезпечення позову шляхом зупинення рішень, актів керівника або роботодавця про застосування негативних заходів впливу до позивача (звільнення, примушування до звільнення, притягнення до дисциплінарної відповідальності, переведення, атестація, зміна умов праці, відмова в призначенні на вищу посаду, відмова в наданні відпустки, відсторонення від роботи чи посади, будь-яка інша форма дискримінації позивача тощо) у зв'язку з повідомленням ним або його близькими особами про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції».

Не допускається вжиття заходів забезпечення позову, які полягають в (або мають наслідком) припиненні, відкладенні, зупиненні чи іншому втручанні у проведення конкурсу, аукціону, торгів, тенде-

ра чи інших публічних конкурсних процедур, що проводяться від імені держави (державного органу), територіальної громади (органу місцевого самоврядування) або за участю призначеного державним органом суб'єкта у складі комісії, що проводить конкурс, аукціон, торги, тендер чи іншу публічну конкурсну процедуру.

Арешт на майнові права у вигляді майнових прав у внутрішній системі обліку особи, яка провадить клірингову діяльність, накладається в порядку, встановленому статтею 64 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки».

Не допускається забезпечення позову шляхом накладення арешту на кошти, що знаходяться в Національному банку України або інших банках, у тому числі іноземних, на рахунках, відкритих Центральному депозитарію цінних паперів та/або кліринговим установам для забезпечення здійснення грошових розрахунків, а також на рахунках, відкритих Центральному депозитарію цінних паперів для забезпечення виплати доходів за цінними паперами, при погашенні боргових цінних паперів чи при здійсненні емітентом інших корпоративних операцій, що передбачають виплату коштів.

Не допускається забезпечення позову шляхом зупинення дії рішень про примусове відчуження майна під час дії воєнного стану, прийнятих відповідно до Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану».

Тимчасово, під час дії воєнного стану та протягом двох років після його припинення чи скасування, не допускається вжиття заходів забезпечення позову, передбачених цим Кодексом, якщо відповідачем (боржником) є або має бути визначене господарське товариство, яке відповідає сукупно таким критеріям:

- є оператором критичної інфраструктури;

- частки (акції, паї) господарського товариства були примусово відчужені під час дії воєнного стану;

- державі у статутному капіталі господарського товариства прямо або опосередковано належить більше 50 відсотків часток (акцій, паїв).

Не допускається забезпечення позову шляхом зупинення дії рішень (індивідуальних актів) Міністерства фінансів України, Кабі-

нету Міністрів України, Національного банку України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, прийнятих на виконання Закону України «Про особливості продажу пакетів акцій, що належать державі у статутному капіталі банків», а також встановлення для Міністерства фінансів України, Кабінету Міністрів України, Національного банку України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, їхніх посадових та службових осіб/членів заборони або обов'язку вчиняти певні дії, обов'язку утримуватися від вчинення певних дій, що впливають з таких рішень (індивідуальних актів).

===== 48. Захист інтересів відповідача від пред'явленого позову

Цивільне процесуальне законодавство гарантує відповідачу право на захист від пред'явленого позову. Це право впливає з принципів процесуальної рівноправності сторін, диспозитивності, змагальності. Захист відповідача проти пред'явленого до нього позову може здійснюватися різними засобами, передбаченими законом. До них належать: відзив, заперечення і зустрічний позов.

Відзив – це процесуальний документ, у якому відповідач викладає заперечення проти позову (ст. 178 ЦПК). Подання відзиву є правом відповідача. Тому у разі ненадання відповідачем відзиву у встановлений судом строк без поважних причин суд вирішує справу за наявними матеріалами.

Відзив подається в строк, встановлений судом, який не може бути меншим п'ятнадцяти днів з дня вручення ухвали про відкриття провадження у справі. Суд має встановити такий строк подання відзиву, який дозволить відповідачу підготувати його та відповідні докази, іншим учасникам справи – отримати відзив не пізніше першого підготовчого засідання у справі. Варто звернути увагу, що у спрощеному позовному провадженні відзив подається протягом п'ятнадцяти днів із дня вручення ухвали про відкриття провадження у справі (ст. 278 ЦПК).

Відзив повинен містити:

- найменування (ім'я) позивача і номер справи;
- повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові для фізичних осіб) відповідача, його місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштовий індекс, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України (для юридичних осіб, зареєстрованих за законодавством України), реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта для фізичних осіб – громадян України, номери засобів зв'язку, офіційну електронну адресу та адресу електронної пошти, за наявності;
- у разі повного або часткового визнання позовних вимог – вимоги, які визнаються відповідачем;
- обставини, які визнаються відповідачем, а також правову оцінку обставин, надану позивачем, з якою відповідач погоджується;
- заперечення (за наявності) щодо наведених позивачем обставин та правових підстав позову, з якими відповідач не погоджується, із посиленням на відповідні докази та норми права;
- перелік документів та інших доказів, що додаються до відзиву, та зазначення документів і доказів, які не можуть бути подані разом із відзивом, із зазначенням причин їх неподання;
- заперечення (за наявності) щодо заявленого позивачем розміру судових витрат, які позивач поніс та очікує понести до закінчення розгляду справи по суті;
- попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які відповідач поніс і які очікує понести в зв'язку із розглядом справи.

Відзив підписується відповідачем або його представником. До відзиву, підписаного представником відповідача, додається довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника відповідача.

До відзиву також додаються: докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються заперечення відповідача, якщо такі докази не надані позивачем, а також документи, що підтверджують наді-

слання (надання) відзиву, доданих до нього доказів іншим учасникам справи.

Копія відзиву та доданих до нього документів іншим учасникам справи повинна бути надіслана (надана) одночасно з надісланням (наданням) відзиву до суду. Так, у строк, встановлений судом в ухвалі про відкриття провадження у справі, відповідач має право надіслати:

1) суду – відзив на позовну заяву і всі письмові та електронні докази (які можливо доставити до суду), висновки експертів і заяви свідків, що підтверджують заперечення проти позову;

2) позивачу, іншим відповідачам, а також третім особам – копію відзиву та доданих до нього документів.

Заперечення – це процесуальний документ, у якому відповідач викладає свої пояснення, міркування і аргументи щодо наведених позивачем у відповіді на відзив пояснень, міркувань і аргументів і мотиви їх визнання або відхилення (ст. 180 ЦПК).

Заперечення підписується відповідачем або його представником. До заперечення застосовуються правила, встановлені частинами третьою – п'ятою статті 178 ЦПК.

Заперечення подається в строк, встановлений судом. Суд має встановити такий строк подання заперечення, який дозволить іншим учасникам справи отримати заперечення завчасно до початку розгляду справи по суті.

Зустрічний позов – це матеріально-правова вимога відповідача до позивача, яка приймається до спільного розгляду з первісним позовом, якщо обидва позови взаємопов'язані і спільний їх розгляд є доцільним, зокрема, коли вони виникають з одних правовідносин або коли задоволення зустрічного позову може виключити повністю або частково задоволення первісного позову (ст. 193 ЦПК).

Відповідач має право пред'явити зустрічний позов у строк для подання відзиву. Вимоги за зустрічним позовом ухвалою суду об'єднуються в одне провадження з первісним позовом. Якщо зустрічний позов подається у справі, яка розглядається за правилами спрощеного позовного провадження, суд постановляє ухвалу про перехід до розгляду справи за правилами загального позовного провадження.

Зустрічна позовна заява подається з додержанням загальних правил пред'явлення позову, передбачених статтями 175 і 177 ЦПК. До зустрічної позовної заяви, поданої з порушенням встановлених у законодавстві вимог, застосовуються положення статті 185 ЦПК.

Якщо зустрічна позовна заява подана з порушенням строків або спільний розгляд із первісним позовом не можливий, то ухвалою суду вона повертається заявнику. Копія зустрічної позовної заяви долучається до матеріалів справи.

===== 49. Зміна позову. Відмова від позову, визнання позову та мирова угода

У процесі розгляду і вирішення цивільних справ сторони наділяються широкими процесуальними правами і можуть вільно ними розпоряджатися. Відповідно до ст. 49 ЦПК сторони користуються рівними процесуальними правами. Проте ці процесуальні права не є однаковими.

Так, позивач має право:

- відмовитися від позову (всіх або частини позовних вимог) на будь-якій стадії судового процесу;
- збільшити або зменшити розмір позовних вимог до закінчення підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження;
- змінити предмет або підстави позову шляхом подання письмової заяви до закінчення підготовчого засідання, якщо справа розглядається за правилами загального позовного провадження, або не пізніше ніж за п'ять днів до початку першого судового засідання у справі, що розглядається за правилами спрощеного позовного провадження.

У разі подання заяви про збільшення або зменшення розміру позовних вимог, а також про зміну предмету або підстав позову позивачем до суду мають бути подані докази направлення копії такої заяви та доданих до неї документів іншим учасникам справи, а у разі непо-

дання таких доказів суд не приймає до розгляду та повертає заявнику відповідну заяву, про що зазначає у рішенні суду.

Відповідач має право:

- визнати позов (всі або частину позовних вимог) на будь-якій стадії судового процесу;
- подати зустрічний позов у строки, встановлені ЦПК.

Сторони можуть примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу. Результат домовленості сторін може бути оформлений мировою угодою.

Усі вищезазначені дії сторін є проявом принципу диспозитивності в цивільному судочинстві. Водночас усі процесуальні права сторін реалізуються під контролем суду.

Відмова від позову – це одностороннє волевиявлення позивача, спрямоване на відмову від судового захисту своєї вимоги і на закриття порушеного позивачем процесу.

Визнання позову відповідачем – це одностороннє волевиявлення відповідача, спрямоване на припинення спору з позивачем.

У відповідності до ст. 206 ЦПК позивач може відмовитися від позову, а відповідач – визнати позов на будь-якій стадії провадження у справі, зазначивши про це в заяві по суті справи або в окремій письмовій заяві.

До ухвалення судового рішення у зв'язку з відмовою позивача від позову або визнанням позову відповідачем суд роз'яснює сторонам наслідки відповідних процесуальних дій, перевіряє, чи не обмежений представник відповідної сторони у повноваженнях на їх вчинення. Крім того, суд не приймає відмови від позову, зменшення розміру позовних вимог, визнання позову відповідачем у справі, в якій особу представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє.

У разі відмови позивача від позову суд постановляє ухвалу про закриття провадження у справі.

А у разі визнання відповідачем позову суд за наявності для того законних підстав ухвалює рішення про задоволення позову. Якщо визнання відповідачем позову суперечить закону або порушує права, свободи чи інтереси інших осіб, суд постановляє ухвалу про відмову

у прийнятті визнання відповідачем позову і продовжує судовий розгляд.

Мирова угода – це укладена сторонами і затверджена судом угода, в силу якої позивач і відповідач шляхом взаємних поступок ліквідують цивільно-правовий спір, який виник між ними.

Відповідно до ст. 207 ЦПК мирова угода укладається сторонами з метою врегулювання спору на підставі взаємних поступок і має стосуватися лише прав та обов'язків сторін. У мировій угоді сторони можуть вийти за межі предмета спору за умови, що мирова угода не порушує прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб.

Сторони можуть укласти мирову угоду і повідомити про це суд, зробивши спільну письмову заяву, на будь-якій стадії судового процесу.

До ухвалення судового рішення у зв'язку з укладенням сторонами мирової угоди суд роз'яснює сторонам наслідки такого рішення, перевіряє, чи не обмежені представники сторін вчинити відповідні дії.

Укладена сторонами мирова угода затверджується ухвалою суду, в резолютивній частині якої зазначаються умови угоди. Затверджуючи мирову угоду, суд цією ж ухвалою одночасно закриває провадження у справі.

Суд постановляє ухвалу про відмову у затвердженні мирової угоди і продовжує судовий розгляд, якщо: умови мирової угоди суперечать закону чи порушують права чи охоронювані законом інтереси інших осіб, є невиконуваними; або одну із сторін мирової угоди представляє її законний представник, дії якого суперечать інтересам особи, яку він представляє.

Виконання мирової угоди здійснюється особами, які її уклали, в порядку і в строки, передбачені цією угодою. Ухвала про затвердження мирової угоди є виконавчим документом та має відповідати вимогам до виконавчого документа, встановленим законом України «Про виконавче провадження».

У разі невиконання затвердженої судом мирової угоди ухвала суду про затвердження мирової угоди може бути подана для її примусового виконання в порядку, передбаченому законодавством для виконання судових рішень.

==== 50. Письмові заяви учасників справи

Письмові заяви учасників справи – це процесуальні документи, які складаються учасниками справи та (або) їх представниками й через подання яких до суду вказані суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин реалізують свої процесуальні права та обов'язки.

ЦПК України виокремлює **два типи** письмових заяв учасників справи:

- 1) заяви по суті справи;
- 2) заяви з процесуальних питань.

У **заявах по суті справи** учасники справ позовного провадження викладають письмово свої вимоги, заперечення, аргументи, пояснення та міркування щодо предмета спору.

Заявами по суті справи є:

- позовна заява;
- відзив на позовну заяву (відзив);
- відповідь на відзив;
- заперечення;
- пояснення третьої особи щодо позову або відзиву.

На відміну від заяв по суті справи, де викладається позиція сторін щодо предмета спору, у **заявах з процесуальних питань** учасники справи викладають свої вимоги, заперечення, аргументи, пояснення, міркування виключно щодо процесуальних питань.

До заяв з процесуальних питань ЦПК України відносить:

- заяви;
- клопотання;
- заперечення проти заяв та клопотань.

==== 51. Позовна заява та її реквізити. Правові наслідки подання позовної заяви, яка не відповідає вимогам закону

Право на судовий захист здійснюється шляхом подання заяви до суду. У справах позовного провадження подаються позовні заяви, у справах окремого та наказного провадження – заяви.

Із позовною заявою до суду звертаються тоді, коли виникає спір про право цивільне. Таким чином, позовна заява – це установлена законом форма звернення до суду за судовим захистом та за вирішенням спору про право цивільне.

Цивільне процесуальне законодавство встановило вимоги щодо форми та змісту позовної заяви, а також порядку її подання (ст. 175, 177 ЦПК), оскільки тільки при додержанні цих вимог позовна заява може виконати роль процесуального засобу порушення судової діяльності, спрямованої на захист суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб. Так, відповідно до ч. 3 ст. 175 ЦПК позовна заява подається до суду у письмовій формі і повинна містити:

- найменування суду першої інстанції, до якого подається заява;
- повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові – для фізичних осіб) сторін та інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштовий індекс, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України (для юридичних осіб, зареєстрованих за законодавством України), а також реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта для фізичних осіб – громадян України (якщо такі відомості позивачу відомі), відомі номери засобів зв'язку, офіційної електронної адреси та адреси електронної пошти;
- зазначення ціни позову, якщо позов підлягає грошовій оцінці; обґрунтований розрахунок сум, що стягуються чи оспоруються;
- зміст позовних вимог: спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні; якщо позов подано до кількох відповідачів – зміст позовних вимог щодо кожного з них;
- виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення доказів, що підтверджують вказані обставини;
- відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору, якщо такі проводилися, в тому числі, якщо законом визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору;

- відомості про вжиття заходів забезпечення доказів або позову до подання позовної заяви, якщо такі здійснювалися;

- перелік документів та інших доказів, що додаються до заяви; зазначення доказів, які не можуть бути подані разом із позовною заявою (за наявності); зазначення щодо наявності у позивача або іншої особи оригіналів письмових або електронних доказів, копії яких додано до заяви;

- попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які позивач поніс і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи (звертаємо увагу, що відповідно до ч. 1 ст. 133 судові витрати складаються з судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи);

- підтвердження позивача про те, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього ж відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав.

У позовній заяві можуть бути вказані й інші відомості, необхідні для правильного вирішення спору.

Позовна заява підписується позивачем, або його представником, або іншою особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи. Якщо позовна заява підписана представником позивача, то до неї додається довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника позивача. У разі пред'явлення позову особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, в заяві повинні бути зазначені підстави такого звернення.

До позовної заяви обов'язково додаються документи, що підтверджують сплату судового збору у порядку і розмірі, встановленому в законі України «Про судовий збір», або документи, що підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону.

Крім того, цивільне процесуальне законодавство зобов'язує позивача додати до позовної заяви її копії та копії всіх документів, що додаються до неї, відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб.

А у разі подання до суду позовної заяви та документів, що додаються до неї в електронній формі, тобто через систему «Електронний

суд» позивач зобов'язаний додати до позовної заяви доказ надсилання листом з описом вкладення іншим учасникам справи копій поданих до суду документів. Таке правило реалізовується за умови відсутності у учасника справи електронного кабінету в системі «Електронний суд». За його наявності надається можливість надіслання документів в електронній формі.

Правила щодо подання копій документів не поширюються на позови, що виникають з трудових правовідносин, а також про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок кримінального правопорушення чи каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду.

У разі необхідності до позовної заяви додаються клопотання та заяви позивача про звільнення (відстрочення, зменшення) від сплати судового збору, про призначення експертизи, витребування доказів тощо.

Позивач зобов'язаний додати до позовної заяви всі наявні в нього докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги (якщо подаються письмові чи електронні докази позивач може додати до позовної заяви копії відповідних доказів).

До заяви про визнання акта чи договору недійсним додається також копія (або оригінал) оспорюваного акта чи договору або засвідчений витяг з нього, а у разі відсутності акта чи договору у позивача – клопотання про його витребування.

Цивільне процесуальне законодавство передбачає наслідки недодержання вимог щодо форми та змісту позовної заяви.

Відповідно до ч. 1 ст. 185 ЦПК суддя, встановивши, що позовну заяву подано без додержання вимог, викладених у статтях 175 і 177 ЦПК, протягом п'яти днів з дня надходження до суду позовної заяви постановляє ухвалу про залишення позовної заяви без руху. У разі надходження до суду справи, що підлягає вирішенню в порядку цивільного судочинства, після закриття провадження Верховним Судом чи судом апеляційної інстанції в порядку господарського чи адміністративного судочинства, суд перевіряє наявність підстав для зали-

шення позовної заяви без руху відповідно до вимог цивільного процесуального закону, чинного на дату подання позовної заяви.

В ухвалі про залишення позовної заяви без руху зазначаються недоліки позовної заяви, спосіб і строк їх усунення, який не може перевищувати десяти днів з дня вручення ухвали про залишення позовної заяви без руху. Якщо ухвала про залишення позовної заяви без руху постановляється з підстави несплати судового збору у встановленому законом розмірі, суд в такій ухвалі повинен зазначити точну суму судового збору, яку необхідно сплатити (доплатити).

Крім того, у відповідності до ч. 9 ст. 185 ЦПК України заяви, скарги, клопотання, за подання яких передбачено сплату судового збору, залишаються судом без руху також у випадку, якщо на момент відкриття провадження за відповідною заявою, скаргою, клопотанням суд виявить, що відповідна сума судового збору не зарахована до спеціального фонду державного бюджету. Правила цієї частини не застосовуються до заяв про забезпечення доказів або позову.

===== 52. Підстави та наслідки повернення позовної заяви позивачеві

Суддя, встановивши, що позовну заяву подано без додержання вимог до форми та змісту позовної заяви (ст. 175, 177 ЦПК), постановляє ухвалу про залишення позовної заяви без руху (ч. 1 ст. 185 ЦПК). В ухвалі про залишення позовної заяви без руху зазначаються недоліки позовної заяви, спосіб і строк їх усунення, який не може перевищувати десяти днів з дня вручення ухвали про залишення позовної заяви без руху. Якщо позивач відповідно до ухвали суду у встановлений строк виконає вимоги, визначені в ухвалі суду та усуне недоліки щодо форми та змісту позовної заяви, сплатить суму судового збору, позовна заява вважається поданою в день первісного її подання до суду. Якщо позивач не усунув недоліки позовної заяви у строк, встановлений судом, заява вважається неподаною і повертається позивачеві.

Крім цього, заява повертається у випадках, коли:

- заяву подано особою, яка не має процесуальної дієздатності, не підписано або підписано особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не вказано;
- порушено правила об'єднання позовних вимог (крім випадків, в яких є підстави для застосування положень статті 188 ЦПК);
- до постановлення ухвали про відкриття провадження у справі від позивача надійшла заява про врегулювання спору або заява про відкликання позовної заяви;
- відсутні підстави для звернення прокурора до суду в інтересах держави або для звернення до суду особи, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи;
- подана заява про розірвання шлюбу під час вагітності дружини або до досягнення дитиною одного року без дотримання вимог, встановлених Сімейним кодексом України;
- позивачем подано до цього самого суду інший позов (позови) до цього самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та однакових підстав і щодо такого позову (позовів) на час вирішення питання про відкриття провадження у справі, що розглядається, не постановлена ухвала про відкриття або відмову у відкритті провадження у справі, повернення позовної заяви або залишення позову без розгляду;
- до заяви не додано доказів вжиття заходів досудового врегулювання спору у випадку, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом.

Суддя повертає позовну заяву і додані до неї документи не пізніше п'яти днів з дня її надходження або з дня закінчення строку на усунення недоліків.

Про повернення позовної заяви суд постановляє ухвалу. Ухвалу про повернення позовної заяви може бути оскаржено. Копія позовної заяви залишається в суді.

У разі скасування ухвали про повернення позовної заяви та направлення справи для продовження розгляду суд не має права повторно повертати позовну заяву.

Повернення позовної заяви не перешкоджає повторному зверненню із заявою до суду, якщо перестануть існувати обставини, що стали підставою для повернення заяви.

У разі повернення позовної заяви з тієї підстави, що позивачем подано до цього самого суду інший позов (позови) до цього самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та однакових підстав і щодо такого позову (позовів) на час вирішення питання про відкриття провадження у справі, що розглядається, не постановлена ухвала про відкриття або відмову у відкритті провадження у справі, повернення позовної заяви або залишення позову без розгляду, судовий збір, сплачений за подання позову, не повертається.

===== 53. Заяви по суті справи

Заяви по суті справи є різновидом письмових заяв у яких учасники процесу викладають свої вимоги, заперечення, аргументи, пояснення та міркування щодо предмета спору.

Відповідно до ч. 2 ст. 174 ЦПК України існує *п'ять видів* заяв по суті справи:

- позовна заява;
- відзив на позовну заяву (відзив);
- відповідь на відзив;
- заперечення;
- пояснення третьої особи щодо позову або відзиву.

Закон визначає, що подання заяв по суті справи є правом учасників справи, однак суд може зобов'язати державний орган чи орган місцевого самоврядування подати відповідну заяву по суті справи (крім позовної заяви).

Позовна заява – це процесуальний документ у якому позивач викладає свої вимоги щодо предмета спору та їх обґрунтування.

Позовна заява подається до суду в письмовій формі і підписується позивачем або його представником, або іншою особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи. Цивільне процесуальне законодавство передбачає низку вимог сто-

совно форми та змісту, яким має відповідати позовна заява для того, щоб суд відкрив провадження у справі. Зазначені вимоги містяться у статтях 175 та 177 ЦПК України.

Відзив на позовну заяву (відзив) – це процесуальний документ у якому відповідач викладає заперечення проти позову.

Відповідно до ст. 178 ЦПК України відзив складається і підписується відповідачем або його представником та повинен містити:

- 1) найменування (ім'я) позивача і номер справи;
- 2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) відповідача, його місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштовий індекс, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України (для юридичних осіб, зареєстрованих за законодавством України), реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта (для фізичних осіб – громадян України), номери засобів зв'язку, адресу електронної пошти (за наявності), відомості про наявність або відсутність електронного кабінету;
- 3) у разі повного або часткового визнання позовних вимог – вимоги, які визнаються відповідачем;
- 4) обставини, які визнаються відповідачем, а також правову оцінку обставин, надану позивачем, з якою відповідач погоджується;
- 5) заперечення (за наявності) щодо наведених позивачем обставин та правових підстав позову, з якими відповідач не погоджується, із посиленням на відповідні докази та норми права;
- 6) перелік документів та інших доказів, що додаються до відзиву, та зазначення документів і доказів, які не можуть бути подані разом із відзивом, із зазначенням причин їх неподання;
- 7) заперечення (за наявності) щодо заявленого позивачем розміру судових витрат, які позивач поніс та очікує понести до закінчення розгляду справи по суті;
- 8) попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які відповідач поніс і які очікує понести в зв'язку із розглядом справи.

У випадку, якщо відзив підписується представником відповідача, до нього обов'язково додається довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження такого представника.

Відзив подається в строк, встановлений судом, який не може бути меншим п'ятнадцяти днів з дня вручення ухвали про відкриття провадження у справі. Суд має встановити такий строк подання відзиву, який дозволить відповідачу підготувати його та відповідні докази, а іншим учасникам справи – отримати відзив не пізніше першого підготовчого засідання у справі.

Позовна заява та відзив є первинними заявами по суті справи, які подаються сторонами. Разом з поданням цих документів до суду сторони зобов'язані подати й усі наявні у них докази, які обґрунтовують їх вимоги та заперечення щодо предмета спору (ст. 83 ЦПК України).

Відповідь на відзив – це письмова заява, у якій позивач викладає свої пояснення, міркування і аргументи щодо наведених відповідачем у відзиві заперечень і мотиви їх визнання або відхилення.

Заперечення – це письмова заява, яка містить пояснення, міркування і аргументи відповідача щодо наведених позивачем у відповіді на відзив пояснень, міркувань і аргументів і мотиви їх визнання або відхилення.

Пояснення третьої особи щодо позову або відзиву – це письмова заява, що складається третьою особою, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору та містить аргументи і міркування на підтримку або заперечення проти позову.

При складанні та поданні відповіді на відзив, заперечення та пояснення третьої особи висуваються вимоги, які є аналогічними тим, що передбачені для відзиву на позовну заяву (ч. 3–5 ст. 178 ЦПК України).

Відповідь на відзив, заперечення та пояснення третьої особи щодо позову або відзиву подається в строк, встановлений судом. При цьому суд має встановити такий строк подання вказаних документів, який дозволить сторонам підготувати свої міркування, аргументи та відповідні докази, надіслати їх іншим учасникам, а іншим учасникам справи – отримати документи завчасно до початку розгляду справи по суті та підготувати відповідь на них.

Важливою вимогою законодавства щодо порядку подання заяв по суті справи є обов'язок учасників справи перед поданням заяви до суду надіслати (надати) іншим учасникам справи її копію. Такий порядок поширюється на всі письмові заяви по суті справи, окрім позовної заяви (ч. 5 ст. 178 ЦПК України). Копія позовної заяви надсилається судом разом із копією ухвали про відкриття провадження у справі.

Разом із цим, варто зауважити, що у разі подання до суду в електронній формі заяви по суті справи, зустрічного позову, заяви про збільшення або зменшення позовних вимог, заяви про зміну предмета або підстав позову, заяви про залучення третьої особи, апеляційної скарги, касаційної скарги та документів, що до них додаються, учасник справи зобов'язаний надати доказ надсилання таких матеріалів іншим учасникам справи. Такі документи в електронній формі направляються з використанням Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи або її окремої підсистеми (модуля), що забезпечує обмін документами, шляхом надсилання до електронного кабінету іншого учасника справи, а у разі відсутності в іншого учасника справи електронного кабінету чи відсутності відомостей про наявність в іншого учасника справи електронного кабінету – у паперовій формі листом з описом вкладення. Якщо інший учасник справи відповідно до ч. 6 ст. 14 ЦПК України зобов'язаний зареєструвати електронний кабінет, але не зареєстрував його, учасник справи, який подає документи до суду в електронній формі з використанням електронного кабінету, звільняється від обов'язку надсилання копій документів такому учаснику справи (ч. 7 ст. 43 ЦПК України).

===== 54. Заяви з процесуальних питань

Заяви з процесуальних питань є різновидом письмових заяв учасників справи у яких останні викладають свої вимоги, заперечення, аргументи, пояснення, міркування щодо процесуальних питань.

Цивільне процесуальне законодавство виокремлює *три види* заяв з процесуальних питань:

- заяви;
- клопотання;
- заперечення проти заяв та клопотань.

На відміну від заяв по суті справи, які подаються до суду виключно у письмовій формі, заяви з процесуальних питань можуть подаватись як в усній так і в письмовій формі. Разом із тим в окремих випадках такі заяви можуть подаватися виключно у письмовій формі, наприклад, заява про забезпечення позову.

ЦПК України у ст. 183 встановлює загальні вимоги до заяв з процесуальних питань. Зокрема, будь-яка письмова заява, клопотання, заперечення повинні містити:

1) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) особи, яка подає заяву чи клопотання або заперечення проти них, її місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України (для юридичних осіб, зареєстрованих за законодавством України), відомості про наявність або відсутність електронного кабінету;

2) найменування суду, до якого вона подається;

3) номер справи, прізвище та ініціали судді (суддів), якщо заява (клопотання, заперечення) подається після постановлення ухвали про відкриття провадження у справі;

4) зміст питання, яке має бути розглянуто судом, та прохання заявника;

5) підстави заяви (клопотання, заперечення);

6) перелік документів та інших доказів, що додаються до заяви (клопотання, заперечення);

7) інші відомості, що вимагаються цим Кодексом.

Письмові заява, клопотання чи заперечення підписуються заявником чи його представником.

До заяви, скарги, клопотання чи заперечення, які подаються на стадії виконання судового рішення, в тому числі в процесі здійснення судового контролю за виконанням судових рішень, додаються докази їх надіслання (надання) іншим учасникам справи (провадження).

Згідно ч. 3 ст. 183 ЦПК України учасник справи при зверненні із письмовою заявою з процесуального питання має право додати до неї проект ухвали, постановити яку він просить суд.

У випадку, якщо суд, встановить, що письмову заяву (клопотання, заперечення) подано без додержання вимог закону, він повертає її заявнику без розгляду. Крім цього суд повертає заяву (клопотання, заперечення) її заявнику без розгляду також у разі, якщо вона подана особою, яка відповідно до ч. 6 ст. 14 ЦПК України зобов'язана зареєструвати електронний кабінет, але не зареєструвала його.

===== 55. Підстави та наслідки відмови у відкритті провадження по справі

Цивільний процес по справі може виникнути лише у тому випадку, якщо заінтересована особа, яка звертається до суду, наділена правом звернення до суду по конкретній цивільній справі і якщо це право здійснюється в порядку, передбаченому законом. Таким чином, відкриття провадження у справі можливе лише при додержанні певних вимог, встановлених законом. Суддя повинен відмовити у відкритті провадження у справі за відсутності хоча б однієї з передумов права на звернення до суду за судовим захистом або недодержання порядку подання заяви.

Стаття 186 ЦПК передбачає правові підстави для відмови у відкритті провадження у справі. Так, суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо:

- заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства (відмовляючи у відкритті провадження з цієї підстави, суд повинен роз'яснити заявнику, до юрисдикції якого суду віднесено розгляд справи в ухвалі про відмову у відкритті провадження);

– є таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили, за тими самими вимогами;

– у провадженні цього чи іншого суду є справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;

– є рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим;

– є рішення суду іноземної держави, визнане в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;

– настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено юридичну особу, які звернулися із позовною заявою або до яких пред'явлено позов, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва.

Перелік підстав відмови у прийнятті заяви, закріплений у ст. 186 ЦПК, є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає. Відмова у прийнятті заяви з інших підстав, не передбачених законом, неприпустима і повинна розцінюватись як відмова у здійсненні правосуддя.

Про відмову у відкритті провадження у справі постановляється ухвала не пізніше п'яти днів з дня надходження заяви. Така ухвала надсилається заявникові не пізніше наступного дня після її постановлення в порядку, встановленому статтею 272 ЦПК.

До ухвали про відмову у відкритті провадження у справі, що надсилається заявникові, додаються позовні матеріали. Копія позовної заяви залишається в суді.

Ухвалу про відмову у відкритті провадження у справі може бути оскаржено. У разі скасування цієї ухвали позовна заява вважається поданою в день первісного звернення до суду. Набрання цією ухвалою законної сили перешкоджає зверненню до суду тих самих сторін відносно того самого предмету спору та з тих самих підстав.

56. Судові доручення: порядок видачі та виконання

При розгляді судом цивільної справи можуть виникати процесуальні ускладнення, пов'язані із необхідністю вчинення процесуальних дій за межами території юрисдикції суду, який розглядає дану справу. На законодавчому рівні це отримало назву «судові доручення», зміст та процедуру виконання яких закріплено у ст.ст. 87 та 88 ЦПК України. В даному зв'язку слід відмітити, що предметом даного питання є порядок видачі і виконання доручень національного суду аналогічному органу судової влади України на її території. Виконання судових доручень іноземного суду українським судом є предметом правового регулювання інших норм національного цивільного процесуального права (Розділ XI ЦПК України).

Статті 87 та 88 ЦПК України передбачають можливість надання таких доручень іншому судові при: а) розгляді цивільної справи та б) розгляді заяви про забезпечення доказів. Обидва випадки можуть реалізовуватись за необхідності збирання доказів за межами територіальної юрисдикції суду, який розглядає справу. При цьому вчинення певних дій (наприклад, допит свідка) доручається відповідному судові, враховуючи зручність та оперативність такого вчинення. А. С. Штефан вірно вказує на те, що «окрім знаходження доказів за межами територіальної підсудності суду, який розглядає справу або заяву про забезпечення доказів, процесуальний закон не містить інших підстав, за яких може даватися судове доручення щодо збирання доказів. Клопотання заінтересованого учасника справи не є обов'язковим для ініціювання цієї процедури, суд може прийняти таке рішення і з власної ініціативи».¹

¹ Штефан А. С. Судові доручення щодо збирання доказів у цивільному процесі. *Проблеми юридичної відповідальності за порушення прав у сфері інтелектуальної власності*. Секція 2: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Інтернет-міст КИЇВ –ДНІПРО», Управління проектами. Ефективне використання результатів наукових досліджень та об'єктів інтелектуальної власності. (17.04.2020, м. Київ): сл. збірник / НДІ інтелектуальної власності НАПрН України. К. 2020. С. 329 URL: https://www.researchgate.net/publication/377234669_Sudove_dorucenna_sodo_zbiranna_dokaziv_u_civilnomu_sudocinstvi

Судовими дорученнями, таким чином, є делегування повноважень по збору доказів, спрямованих та адресованих від суду, що розглядає справу, – іншому судові в межах України.

Процесуальне оформлення судового доручення щодо збирання доказів відбувається шляхом постановлення ухвали. В цьому процесуальному документі у стислому вигляді викладається суть справи, яка розглядається. Разом з цим, зазначаються особи, які беруть у ній участь та обставини, котрі підлягають з'ясуванню. Зміст ухвали повинен містити інформацію про докази, які повинен зібрати суд, якому адресоване доручення та, крім цього, перелік питань, поставлених учасниками справи та судом свідкові. Зазначена ухвала судом, якому вона адресована, виконується негайно.

Цим же судом постановляється ухвала про виконання або неможливість виконання з об'єктивних причин судового доручення. Разом з протоколом про вчинення процесуальних дій і всіма зібраними на виконання судового доручення матеріалами така ухвала надсилається до суду. Яких розглядає справу та направив ухвалу про судові доручення.

Зміст ч.3 ст.88 ЦПК України свідчить, що судові доручення може виконуватись як без проведення судового засідання, так і з проведенням останнього. Про час, місце і дату вчинення процесуальних дій судом повідомляються учасники справи органом правосуддя, який виконує доручення. В той же час неявка цих осіб не є перешкодою для виконання судового доручення.

57. Розгляд справи по суті як стадія цивільного процесу

Розгляд справи по суті є основною, центральною стадією цивільного процесу. На цій стадії розвитку цивільно-процесуальної діяльності суд виконує завдання цивільного судочинства, що були поставлені перед ним і полягають у справедливому, неупередженому та своєчасному розгляді і вирішенні цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи ін-

тересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (ст. 2 ЦПК).

Згідно із ст. 211 ЦПК розгляд справи відбувається в судовому засіданні. Про місце, дату і час судового засідання суд повідомляє учасників справи. Кожен учасник справи має право заявити клопотання про розгляд справи за його відсутності. Якщо таке клопотання заявили всі учасники справи, судовий розгляд справи здійснюється на підставі наявних у суду матеріалів.

Судове засідання проводиться у спеціально обладнаному приміщенні – залі судових засідань. Окремі процесуальні дії в разі необхідності можуть вчинятися за межами приміщення суду.

При одноособовому розгляді справи суддя, який розглядає справу, є головуючим у судовому засіданні. При колегіальному розгляді справи головуючим у судовому засіданні є суддя-доповідач, визначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою під час розподілу справи.

Головуючий відповідно до завдання цивільного судочинства керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності і порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками судового процесу їх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи, усуваючи із судового розгляду все, що не має істотного значення для вирішення справи.

У разі виникнення заперечень у будь-кого з учасників справи, а також свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів щодо дій головуючого ці заперечення заносяться до протоколу судового засідання і про їх прийняття чи відхилення суд постановляє ухвалу.

Головуючий вживає необхідних заходів для забезпечення в судовому засіданні належного порядку.

Головуючий також розглядає скарги на дії чи бездіяльність судового розпорядника стосовно виконання покладених на нього обов'язків, про що постановляє ухвалу.

Судове засідання з розгляду та вирішення цивільних справ складається з таких частин: відкриття розгляду справи по суті, з'ясування

обставин справи та дослідження доказів, судові дебати, ухвалення рішення.

Відкриття розгляду справи по суті. У призначений для розгляду справи час головуєчий відкриває судове засідання та оголошує, яка справа розглядатиметься.

Секретар судового засідання доповідає суду хто з учасників судового процесу з'явився в судове засідання, хто з учасників судового процесу бере участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, чи повідомлено тих учасників судового процесу, хто не з'явився, про дату, час і місце судового засідання у порядку, передбаченому цивільним процесуальним законодавством.

З оголошенням головуєчим судового засідання відкритим розпочинається розгляд справи по суті.

Головуючий встановлює особи тих, хто бере участь у судовому засіданні, а також перевіряє повноваження представників; роз'яснює перекладачу його права та обов'язки і попереджає перекладача під розписку про кримінальну відповідальність за завідомо неправильний переклад і за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Перекладач приводиться головуєчим до присяги наступного змісту: «Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю сумлінно виконувати обов'язки перекладача, використовуючи всі свої професійні можливості». Текст присяги підписується перекладачем. Підписаний перекладачем текст присяги та розписка приєднуються до справи.

Головуючий також роз'яснює експертові його права та обов'язки і попереджає експерта під розписку про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок і за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Потім приводить експерта до присяги такого змісту: «Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю сумлінно виконувати обов'язки експерта, використовуючи всі свої професійні можливості». Текст присяги підписується експертом. Дія присяги поширюється і на ті випадки, коли висновок був складений до її проголошення. Підписаний експертом текст присяги та розписка приєднуються до справи. Якщо експертиза призначається під час судового розгляду, права, обов'язки експертів і їхня відпо-

відальність роз'яснюються головуючим відразу після залучення їх до участі в цивільному процесі. Експертам, які працюють у державних експертних установах, роз'яснення прав і обов'язків експерта та приведення його до присяги здійснюються керівником експертної установи під час призначення особи на посаду та присвоєння кваліфікації судового експерта. Підписаний текст присяги та розписка про ознайомлення з правами і обов'язками експерта та про кримінальну відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, за завідомо неправдивий висновок приєднуються до особової справи. Засвідчені печаткою експертної установи копії цих документів подаються на вимогу суду.

Також роз'яснюються права та обов'язки спеціалістові.

Свідки видаляються із зали судового засідання у відведені для цього приміщення без можливості ознайомлення з ходом судового засідання.

Судовий розпорядник вживає заходів щодо того, щоб свідки, які допитані судом, не спілкувалися з тими, яких суд ще не допитав.

Головуючий оголошує склад суду, а також прізвища експерта, перекладача, спеціаліста, секретаря судового засідання і роз'яснює учасникам справи право заявляти відводи. Крім того, він з'ясовує обізнаність учасників справи з їхніми правами та обов'язками та роз'яснює їх у разі необхідності, крім випадків, коли учасника справи представляє адвокат.

Головуючий з'ясовує, чи мають учасники справи заяви чи клопотання, пов'язані з розглядом справи, які не були заявлені з поважних причин у підготовчому провадженні або в інший строк, визначений судом, та вирішує їх після заслуховування думки інших присутніх у судовому засіданні учасників справи.

Суд залишає без розгляду заяви та клопотання, які без поважних причин не були заявлені в підготовчому провадженні або в інший строк, визначений судом.

Неявка у судові засідання будь-якого учасника справи за умови, що його належним чином повідомлено про дату, час і місце цього засідання, не перешкоджає розгляду справи по суті, крім випадків, визначених ЦПК.

З'ясування обставин справи та дослідження доказів.

Суд заслуховує вступне слово позивача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, відповідача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, а також інших учасників справи.

У вступному слові учасники справи в усній формі стисло викладають зміст та підстави своїх вимог і заперечень щодо предмета позову, надають необхідні пояснення щодо них.

Якщо разом зі стороною, третьою особою у справі беруть участь їх представники, суд після сторони, третьої особи заслуховує їх представників. За клопотанням сторони, третьої особи виступати зі вступним словом може тільки представник.

Якщо в справі заявлено кілька вимог, суд може зобов'язати сторони та інших учасників справи дати окремо пояснення щодо кожної з них.

Учасники справи з дозволу головуючого можуть ставити питання один одному. Питання ставляться у такій черговості:

1) позивачу та (або) особі, яка звернулася до суду в інтересах іншої особи – відповідач, третя особа, яка бере участь на стороні відповідача, інші учасники справи;

2) відповідачу – позивач та (або) особа, яка звернулася до суду в інтересах іншої особи, третя особа, яка бере участь у справі на стороні позивача, інші учасники справи;

3) іншим учасникам справи – позивач та (або) особа, яка звернулася до суду в інтересах іншої особи, третя особа, яка бере участь на стороні позивача, відповідач, третя особа, яка бере участь на стороні відповідача, інші учасники справи.

Головуючий з власної ініціативи або за усним клопотанням учасника справи може зняти питання, що не стосуються предмета спору, поставити питання учаснику судового процесу.

Якщо учасники судового процесу висловлюються нечітко або з їхніх слів не можна дійти висновку про те, визнають вони обставини чи заперечують проти них, суд може зажадати від цих осіб конкретної відповіді – «так» чи «ні».

Суд, заслухавши вступне слово учасників справи, з'ясовує обставини, на які учасники справи посилаються як на підставу своїх

вимог і заперечень, та досліджує в порядку, визначеному в підготовчому засіданні у справі, докази, якими вони обґрунтовуються. З урахуванням змісту спірних правовідносин, обставин справи та зібраних у справі доказів суд під час розгляду справи по суті може змінити порядок з'ясування обставин справи та порядок дослідження доказів, про що зазначається у протоколі судового засідання. Суд під час розгляду справи повинен безпосередньо дослідити докази у справі: ознайомитися з письмовими та електронними доказами, висновками експертів, поясненнями учасників справи, викладеними в заявах по суті справи, показаннями свідків, оглянути речові докази.

Після з'ясування всіх обставин справи та перевірки їх доказами головуєчий надає сторонам та іншим учасникам справи можливість дати додаткові пояснення, які можуть доповнити матеріали справи.

У зв'язку з додатковими поясненнями учасника справи суд може ставити питання іншим учасникам судового процесу.

Вислухавши додаткові пояснення і вирішивши заявлені при цьому клопотання учасників справи, суд постановляє ухвалу про закінчення з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами і переходить до судових дебатов.

Судові дебати.

У судових дебатах виступають з промовами (заключним словом) учасники справи. У цих промовах можна посилатися лише на обставини і докази, досліджені в судовому засіданні. Кожному учаснику справи надається однаковий час для виступу з промовою в судових дебатах.

У судових дебатах першим надається слово позивачеві та його представникові. Треті особи без самостійних вимог виступають у судових дебатах після особи, на стороні якої вони беруть участь. Третя особа, яка заявила самостійні позовні вимоги щодо предмета спору, та її представник у судових дебатах виступають після сторін.

За клопотанням сторін і третіх осіб у судових дебатах можуть виступати лише їхні представники. Суд може зобов'язати учасника справи визначити, чи буде виступати з промовою тільки такий учасник чи тільки його представник.

Органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, виступають у судових дебатах першими. За ними виступають особи, в інтересах яких відкрито провадження у справі.

Тривалість судових дебатів визначається головуючим з урахуванням думки учасників справи виходячи з розумного часу для викладення промов. Головуючий може зупинити промовця лише тоді, коли він виходить за межі справи, що розглядається судом, або повторюється, або істотно виходить за визначені судом межі часу для викладення промов у судових дебатах. З дозволу суду промовці можуть обмінюватися репліками. Право останньої репліки завжди належить відповідачеві та його представників.

Якщо під час судових дебатів виникає необхідність з'ясування нових обставин, що мають значення для справи, або дослідження нових доказів, суд постановляє ухвалу про повернення до з'ясування обставин у справі. Після закінчення з'ясування обставин у справі та перевірки їх доказами судові дебати проводяться в загальному порядку.

Ухвалення рішення.

Після судових дебатів суд виходить до нарадчої кімнати (спеціально обладнаного для ухвалення судових рішень приміщення) для ухвалення рішення, оголосивши орієнтовний час його проголошення.

Якщо під час ухвалення рішення виникає потреба з'ясувати будь-яку обставину шляхом повторного допиту свідків або вчинення певної процесуальної дії, суд, не приймаючи рішення, постановляє ухвалу про поновлення судового розгляду.

Після закінчення поновленого розгляду справи суд залежно від його результатів відкриває судові дебати з приводу додатково досліджених обставин і виходить до нарадчої кімнати для ухвалення рішення або, якщо вчинення необхідних процесуальних дій у даному судовому засіданні виявилось неможливим, оголошує перерву.

Під час ухвалення судового рішення ніхто не має права перебувати в нарадчій кімнаті, крім складу суду, який розглядає справу.

Під час перебування в нарадчій кімнаті суддя не має права розглядати інші судові справи.

Судді не мають права розголошувати хід обговорення та ухвалення рішення у нарадчій кімнаті.

===== 58. Участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції

Поряд з загальною можливістю брати участь у розгляді справи безпосередньо в залі судового засідання, цивільне процесуальне законодавство надає можливість учасникам справи брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Порядок участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції регламентується ст. 212 ЦПК України, згідно якої учасники справи мають право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду за умови наявності у суді відповідної технічної можливості, про яку суд зазначає в ухвалі про відкриття провадження у справі, крім випадків, коли явка цього учасника справи в судове засідання визнана судом обов'язковою.

Для участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції зацікавлений учасник не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання подає до суду, який розглядає справу, заяву про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції. Копія вказаної заяви в той самий строк має бути надіслана іншим учасникам справи.

За результатами розгляду заяви суд постановляє ухвалу про участь учасника справи у судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Таким чином, участь особи у судовому засіданні в режимі відеоконференції **допускається за наявності таких умов:**

- у суду, який розглядає справу є відповідна технічна можливість;
- учасник звернувся з відповідною заявою у встановлений законом строк, надіславши копію такої заяви іншим учасникам справи;
- явка учасника в судове засідання в приміщення суду не визнана судом обов'язковою.

Аналіз положень цивільного процесуального законодавства дозволяє виокремити **дві форми** участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції:

- 1) відеоконференція в приміщенні суду;
- 2) відеоконференція поза приміщенням суду.

У *першому випадку* відеоконференція організовується між судом, що розглядає справу та судом, який забезпечує проведення відеоконференції.

Учасник справи, при зверненні до суду з клопотанням про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції в приміщенні суду, обов'язково має зазначити суд, в якому необхідно забезпечити її проведення. Суд також може постановити ухвалу про участь учасника справи у судовому засіданні в режимі відеоконференції в приміщенні суду, визначеному самим судом.

Копія ухвали про участь особи у судовому засіданні в режимі відеоконференції в приміщенні суду негайно надсилається до суду, який зобов'язаний організувати її виконання, та особі, яка братиме участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Суд, який забезпечує проведення відеоконференції, перевіряє явку і встановлює особи тих, хто з'явився, а також перевіряє повноваження представників.

При цьому слід відзначити, що такі учасники як свідок, перекладач, спеціаліст, експерт можуть брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції виключно в приміщенні суду. Таке положення законодавства зумовлено наявністю обов'язкової процедури приведення вказаних осіб до присяги.

У *другому випадку* відеоконференція відбувається поза межами приміщення суду з використанням учасником власних технічних засобів.

Особливістю цієї форми відеоконференції є те, що на відміну від першого випадку, де встановлення особи – учасника здійснюється судом, який забезпечує проведення відеоконференції, відеоконференція поза приміщенням суду передбачає встановлення особи через використання засобів електронної ідентифікації, що мають високий рівень довіри, відповідно до вимог законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», у порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему

та (або) положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів).

Крім цього ризики технічної неможливості участі в відеоконференції поза межами приміщення суду, переривання зв'язку тощо несе учасник справи, який подав відповідну заяву.

Використовувані судом і учасниками судового процесу технічні засоби і технології мають забезпечувати належну якість зображення та звуку, а також інформаційну безпеку. Учасникам судового процесу має бути забезпечена можливість чути та бачити хід судового засідання, ставити запитання і отримувати відповіді, здійснювати інші процесуальні права та обов'язки.

Відеоконференція, в якій беруть участь учасники судового процесу, їх представники, фіксується судом, який розглядає справу, за допомогою технічних засобів відео- та звукозапису. Відео- та звукозапис відеоконференції долучаються до матеріалів справи в порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та (або) положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів)

===== 59. Підстави і наслідки відкладення розгляду справи та оголошення перерви

За загальним правилом цивільного судочинства судові засідання із розгляду цивільних справ повинно закінчуватися ухваленням судового рішення, в якому суд повинен дати відповідь на заявлені вимоги позивача і заперечення відповідача. Однак у практиці розгляду і вирішення цивільних справ виникає чимало випадків, коли при розгляді справи по суті виявляються такі обставини, які відповідно до вимог закону не дають можливості суду ухвалити по справі рішення, а тягнуть за собою різні ускладнення процесу. Одними із таких ускладнень можуть бути відкладення розгляду справи та перерва в її розгляді.

Метою відкладення розгляду справи або перерви в її розгляді є забезпечення умов для розгляду і вирішення її по суті. Підставами таких процесуальних дій можуть служити обставини, що перешко-

джають розгляду справи в даному судовому засіданні, однак вони можуть бути усунені судом або особами, які беруть участь у справі, до наступного судового засідання.

Підстави відкладення розгляду справи визначені цивільним процесуальним законом (ст. 223 ЦПК), і їх перелік є вичерпним. Аналіз процесуальних норм, які передбачають підстави відкладення розгляду справи, дозволяє зробити висновок про те, що ці підстави можуть мати обов'язковий чи факультативний характер. Суд відкладає розгляд справи в судовому засіданні в межах встановленого ЦПК строку з таких підстав:

- неявка в судові засідання учасника справи, щодо якого відсутні відомості про вручення йому повідомлення про дату, час і місце судового засідання;
- перша неявка в судові засідання учасника справи, якого повідомлено про дату, час і місце судового засідання, якщо він повідомив про причини неявки, які судом визнано поважними;
- виникнення технічних проблем, що унеможливлюють участь особи у судовому засіданні в режимі відеоконференції, крім випадків, коли відповідно до ЦПК судові засідання може відбутися без участі такої особи;
- необхідність витребування нових доказів, у випадку коли учасник справи обґрунтував неможливість заявлення відповідного клопотання в межах підготовчого провадження;
- якщо суд визнає потрібним, щоб сторона, яка подала заяву про розгляд справи за її відсутності, дала особисті пояснення. Викликати позивача або відповідача для особистих пояснень можна і тоді, коли в справі беруть участь їх представники.

Дана норма є похідною від ст. 240 ЦПК, яка є спеціальною.

Крім відкладення розгляду справи, суд може оголосити перерву в судовому засіданні. Так, ч. 2 ст. 240 ЦПК передбачає, що якщо спір, розгляд якого по суті розпочато, не може бути вирішено в даному судовому засіданні, судом може бути оголошено перерву в межах встановлених ЦПК строків розгляду справи, тривалість якої визнається відповідно до обставин, що її викликали, з наступною вказівкою про це в рішенні або ухвалі.

У разі відкладення розгляду справи або оголошення перери в судовому засіданні постановляється ухвала, яка оскарженню не підлягає.

Про відкладення розгляду справи або перерву в судовому засіданні, місце, дату і час нового судового засідання або продовження судового засідання суд повідомляє під розписку учасників справи, свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів, які були присутніми в судовому засіданні. Учасники справи, свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі, які не прибули або яких суд вперше залучає до участі в судовому процесі, повідомляються про судові засідання в порядку, встановленому ЦПК.

У разі відкладення розгляду справи суд повинен допитати свідків, які прибули. Тільки у виняткових випадках за ухвалою суду свідки не допитуються і викликаються знову.

Якщо розгляд справи було відкладено, суд продовжує провадження у справі зі стадії, на якій розгляд справи було відкладено. У випадку відкладення розгляду справи під час її розгляду по суті суд може почати розгляд справи по суті спочатку.

Якщо в судовому засіданні було оголошено перерву, провадження у справі після її закінчення продовжується зі стадії, на якій було оголошено перерву.

60. Підстави і наслідки зупинення провадження в справі

Зупинення провадження у справі є процесуальною дією суду, яка зумовлюється обставинами, що перешкоджають розгляду справи по суті, але не можуть бути усунуті ні судом, ні сторонами. Зупинення провадження в справі можливе тільки у випадках, прямо вказаних у законі.

Процесуальне законодавство передбачає два види зупинення провадження у справі: обов'язкове – за наявності однієї з підстав, передбачених законом, і факультативне – за розсудом суду, але також за наявності підстав, зазначених у законі. Перелік підстав для зупинення

провадження у справі є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає.

У відповідності до ст. 251 ЦПК суд зобов'язаний зупинити провадження у справі у разі:

- смерті або оголошення фізичної особи померлою, яка була стороною у справі, якщо спірні правовідносини допускають правонаступництво;

- перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції;

- призначення або заміни законного представника у випадках, передбачених статтею 63 ЦПК;

- надання сторонам у справі про розірвання шлюбу строку для примирення;

- звернення обох сторін з клопотанням про зупинення провадження у справі у зв'язку з проведенням медіації;

- прийняття рішення про врегулювання спору за участю судді;

- об'єктивної неможливості розгляду цієї справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку конституційного провадження, адміністративного, цивільного, господарського чи кримінального судочинства, – до набрання законної сили судовим рішенням в іншій справі; суд не може посилається на об'єктивну неможливість розгляду справи у випадку, коли зібрані докази дозволяють встановити та оцінити обставини (факти), які є предметом судового розгляду.

За наявності відповідних підстав суд зобов'язаний постановити мотивовану ухвалу про зупинення провадження у справі із зазначенням підстави для такого зупинення.

В ЦПК передбачаються і факультативні підстави зупинення провадження у справі, тобто такі, за наявності яких суд за своїм розсудом може, але не зобов'язаний зупинити провадження у справі. Іншими словами, зупинення провадження у справі за наявності підстав, передбачених ч. 1 ст. 252 ЦПК, здійснюватиметься суддею з урахуванням необхідності та доцільності.

Відповідно до ч. 1 ст. 252 ЦПК суд може за заявою учасника справи, а також з власної ініціативи зупинити провадження у справі у випадках:

- перебування учасника справи на альтернативній (невійськовій) службі не за місцем проживання або на строковій військовій службі;
- захворювання учасника справи, підтвердженого медичною довідкою, що виключає можливість явки до суду протягом тривалого часу;
- перебування учасника справи у довгостроковому службовому відрядженні;
- розшуку відповідача в разі неможливості розгляду справи за його відсутності;
- призначення судом експертизи;
- направлення судового доручення щодо збирання доказів у порядку, встановленому ст. 87 ЦПК;
- звернення із судовим дорученням про надання правової допомоги, вручення виклику до суду чи інших документів до іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави;
- прийняття ухвали про тимчасове вилучення доказів державним виконавцем для дослідження судом;
- перегляду судового рішення у подібних правовідносинах (у іншій справі) у касаційному порядку палатою, об'єднаною палатою, Великою Палатою Верховного Суду.

Варто зауважити, що перші три обставини не будуть підставами для зупинення провадження, якщо відсутня сторона веде справу через свого представника.

Крім того, не допускається зупинення провадження у справі про стягнення аліментів з підстави наявності спору про батьківство (материнство), визначення місця проживання дитини, про участь одного з батьків або родичів у вихованні дитини, спілкуванні з дитиною.

У випадку зупинення провадження вчинення будь-яких процесуальних дій, за винятком забезпечення доказів, зупиняється, також зупиняється перебіг всіх процесуальних строків.

Після усунення обставин, що викликали зупинення провадження у справі, провадження у справі поновлюється. Поновлення проваджен-

ня у справі відбувається за 1) клопотанням учасників справи або 2) за ініціативою суду не пізніше десяти днів з дня отримання судом повідомлення про усунення обставин, що були підставою для зупинення. Про поновлення провадження у справі суд постановляє ухвалу.

61. Закриття провадження в справі та залишення заяви без розгляду

Закриття провадження у справі – це форма закінчення цивільної справи без винесення судового рішення, наслідком якої, за загальним правилом, є неможливість повторного звернення до суду з тим же позовом. Закриття провадження у справі застосовується у випадках, коли суд незаконно прийняв справу до судового провадження або коли продовження процесу стає неможливим або недоцільним.

Суд своєю ухвалою закриває провадження у справі, якщо:

- справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства;
- відсутній предмет спору;
- набрали законної сили рішення суду або ухвала суду про закриття провадження у справі, ухвалені або постановлені з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили за тими самими вимогами;
- позивач відмовився від позову і відмова прийнята судом;
- сторони уклали мирову угоду і вона затверджена судом;
- суд встановить обставини, які є підставою для відмови у відкритті провадження у справі відповідно до пунктів 4, 5 частини першої статті 186 ЦПК;
- настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено юридичну особу, які були однією із сторін у справі, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва;
- після відкриття провадження у справі між сторонами укладено угоду про передачу спору на вирішення до третейського суду, якщо тільки суд не визнає, що така угода є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана (ст. 255 ЦПК).

Перелік підстав для закриття провадження у справі є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає.

Про закриття провадження у справі суд постановляє ухвалу, а також вирішує питання про розподіл між сторонами судових витрат, повернення судового збору з державного бюджету.

Ухвала суду про закриття провадження у справі може бути оскаржена.

Якщо провадження у справі закривається з тієї підстави, що справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства, суд повинен повідомити заявникові, до юрисдикції якого суду віднесено розгляд такої справи.

Але у разі надходження до суду справи, що підлягає вирішенню в порядку цивільного судочинства, після закриття провадження Верховним Судом чи судом апеляційної інстанції в порядку господарського чи адміністративного судочинства, провадження у справі не може бути закрито з підстави, що справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства.

У разі закриття провадження у справі повторне звернення до суду з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав не допускається. Наявність ухвали про закриття провадження у зв'язку з прийняттям відмови позивача від позову не позбавляє відповідача в цій справі права на звернення до суду за вирішенням цього спору.

Залишення заяви без розгляду – це форма закінчення цивільних справ без винесення судового рішення, наслідком якої є можливість повторного звернення до суду з тотожним позовом.

Підстави залишення заяви без розгляду, зазначені в ст. 257 ЦПК:

- позов подано особою, яка не має цивільної процесуальної дієздатності;
- позовну заяву від імені заінтересованої особи подано особою, яка не має повноважень на ведення справи;
- належним чином повідомлений позивач повторно не з'явився у підготовче засідання чи в судове засідання або не повідомив про причини неявки, крім випадку, якщо від нього надійшла заява про

розгляд справи за його відсутності і його нез'явлення не перешкоджає розгляду справи;

- у провадженні цього чи іншого суду є справа із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;

- позивач до початку розгляду справи по суті подав заяву про залишення позову без розгляду;

- між сторонами укладено угоду про передачу спору на вирішення до третейського суду, і від відповідача не пізніше початку розгляду справи по суті, але до подання ним першої заяви щодо суті спору надійшли заперечення проти вирішення спору в суді, якщо тільки суд не визнає, що така угода є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана;

- дієздатна особа, в інтересах якої у встановлених законом випадках відкрито провадження у справі за заявою іншої особи, не підтримує заявлених вимог і від неї надійшла відповідна заява;

- провадження у справі відкрито за заявою, поданою без додержання вимог, викладених у статтях 175 і 177 ЦПК, та не було сплачено судовий збір і позивач не усунув цих недоліків у встановлений судом строк;

- позивач без поважних причин не подав витребувані судом докази, необхідні для вирішення спору;

- позивач у визначений судом строк не вніс кошти для забезпечення судових витрат відповідача і відповідач подав заяву про залишення позову без розгляду;

- після відкриття провадження судом встановлено, що позивачем подано до цього самого суду інший позов (позови) до цього самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з однакових підстав і щодо такого позову (позовів) на час вирішення питання про відкриття провадження у справі, що розглядається, не постановлена ухвала про відкриття або відмову у відкритті провадження у справі, повернення позовної заяви або залишення позову без розгляду;

- між сторонами укладено угоду про передачу спору на вирішення суду іншої держави, якщо право укласти таку угоду передбачене законом або міжнародним договором України, за винятком випадків, якщо суд визнає, що така угода суперечить закону або міжнародному

договору України, є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана.

Особа, позов якої залишено без розгляду, після усунення умов, що були підставою для залишення заяви без розгляду, має право звернутися до суду повторно.

В ухвалі про залишення позову без розгляду можуть бути вирішені питання про розподіл між сторонами судових витрат, про повернення судового збору з державного бюджету.

===== 62. Заочний розгляд справи. Перегляд і оскарження заочного рішення

Заочним розглядом справи визнається порядок розгляду та вирішення цивільної справи у разі неявки в судове засідання відповідача, який належним чином повідомлений і від якого не надійшло заяви про розгляд справи за його відсутності або якщо повідомлені ним причини визнані неповажними, а позивач не заперечує проти такого вирішення справи.

Заочний розгляд справи не є окремим видом провадження, а є специфічною процедурою у рамках позовного провадження (як загального так і спрощеного), проведення якої можливе за наявності сукупності умов, що визначені у ст. 280 ЦПК, якими є: 1) відповідач належним чином повідомлений про дату, час і місце судового засідання; 2) відповідач не з'явився в судове засідання без поважних причин або без повідомлення причин; 3) відповідач не подав відзив; 4) позивач не заперечує проти такого вирішення справи. У разі участі у справі кількох відповідачів заочний розгляд справи можливий у випадку неявки в судове засідання всіх відповідачів.

Розгляд справи і ухвалення рішення проводяться за правилами загального чи спрощеного позовного провадження з особливостями, встановленими нормами що регулюють заочний розгляд справи. Про заочний розгляд справи суд постановляє ухвалу (ст.281 ЦПК) Особливостями заочного розгляду справи є: 1) обмежений прояв принципу змагальності, що полягає у тому, що суд в основному досліджує

докази, надані сторонами при відкритті провадження у справі та під час підготовчого провадження, а на стадії розгляду справи по суті усні пояснення надає тільки позивач і тільки він бере участь в дослідженні доказів; 2) при заочному розгляді справи позивач обмежений у праві змінити предмет або підставу позову, збільшити розмір позовних вимог, бо використання таких прав тягне порушення прав відповідача, тому у разі зміни позивачем предмета або підстави позову, зміни розміру позовних вимог суд відкладає судовий розгляд для повідомлення про це відповідача (ч.3 ст.280 ЦПК); 3) за результатами заочного розгляду ухвалюється заочне рішення, що має особливий порядок оскарження для відповідача шляхом подачі заяви про перегляд заочного рішення судом, що його ухвалив.

За формою і змістом заочне рішення повинно відповідати вимогам, встановленим ст.ст. 263 і 265 ЦПК, і, крім цього, у ньому має бути зазначено строк і порядок подання заяви про його перегляд. Відповідачам, які не з'явилися в судові засідання, направляється копія заочного рішення в порядку, передбаченому ст.272 ЦПК.

Цивільне процесуальне законодавство передбачає різні порядки оскарження заочного рішення для позивача та відповідача. Через те, що заочне рішення ухвалюється за відсутності відповідача, для останнього встановлено спрощений порядок перегляду такого рішення за його письмовою заявою, що здійснюється судом, який ухвалив таке рішення (ч.1 ст. 284 ЦПК). Заяву про перегляд заочного рішення може бути подано протягом тридцяти днів з дня його проголошення. Учасник справи, якому повне заочне рішення суду не було вручене у день його проголошення, має право на поновлення пропущеного строку на подання заяви про його перегляд – якщо така заява подана протягом двадцяти днів з дня вручення йому повного заочного рішення суду. Строк на подання заяви про перегляд заочного рішення може бути також поновлений в разі пропуску з інших поважних причин (ч.2,3,4 ст. 284 ЦПК).

Заява про перегляд заочного рішення повинна бути подана у письмовій формі. У заяві про перегляд заочного рішення повинні бути зазначено: 1) найменування суду, який ухвалив заочне рішення; 2) ім'я (найменування) відповідача або його представника, які подають за-

яву, їх місце проживання чи місцезнаходження, номер засобів зв'язку відомості про наявність або відсутність електронного кабінету; 3) обставини, що свідчать про поважність причин неявки в судове засідання та (або) неповідомлення їх суду, а також причин неподання відзиву, і докази про це; 4) посилання на докази, якими відповідач обґрунтовує свої заперечення проти вимог позивача; 5) клопотання про перегляд заочного рішення; 6) перелік доданих до заяви матеріалів. Заява про перегляд заочного рішення підписується особою, яка її подає. До заяви про перегляд заочного рішення додаються її копії за кількістю учасників справи та копії всіх доданих до неї матеріалів, крім випадків, якщо така заява подається в електронній формі через електронний кабінет. У разі подання заяви в електронній формі через електронний кабінет до неї додаються докази надсилання її копії та копій доданих матеріалів іншим учасникам справи з урахуванням положень ст.43 ЦПК. До заяви про перегляд заочного рішення, поданої представником відповідача, додається довіреність або інший документ, який підтверджує його повноваження. До заяви про перегляд заочного рішення додається документ про сплату судового збору. До заяви про перегляд заочного рішення додаються докази, на які посилається заявник. До неналежно оформленої заяви про перегляд заочного рішення, а також до заяви, поданої особою, яка відповідно до ч. 6 ст. 14 ЦПК зобов'язана зареєструвати електронний кабінет, але не зареєструвала його, застосовуються положення ст.185 ЦПК. (ст. 285 ЦПК).

Прийнявши належно оформлену заяву про перегляд заочного рішення, суд невідкладно надсилає її копію та копії доданих до неї матеріалів іншим учасникам справи. Одночасно суд повідомляє учасникам справи про дату, час і місце розгляду заяви. Заява про перегляд заочного рішення повинна бути розглянута протягом п'ятнадцяти днів з дня її надходження (ст. 286 ЦПК). Заява про перегляд заочного рішення розглядається в судовому засіданні. Неявка осіб, належним чином повідомлених про дату, час і місце засідання, не перешкоджає розгляду заяви. Головуючий відкриває судове засідання і з'ясовує, хто з учасників справи з'явився, встановлює їх особу, перевіряє повноваження представників, після чого

повідомляє зміст заяви і з'ясовує думку сторін та інших учасників справи щодо вимог про перегляд заочного рішення. У результаті розгляду заяви про перегляд заочного рішення суд може своєю ухвалою: 1) залишити заяву без задоволення; 2) скасувати заочне рішення і призначити справу до розгляду за правилами загального чи спрощеного позовного провадження.

Заочне рішення підлягає скасуванню, якщо судом буде встановлено, що відповідач не з'явився в судові засідання та (або) не повідомив про причини неявки, а також не подав відзив на позовну заяву з поважних причин, і докази, на які він посилається, мають істотне значення для правильного вирішення справи (ч.1 ст. 288 ЦПК).

У разі залишення заяви про перегляд заочного рішення без задоволення заочне рішення може бути оскаржене в загальному порядку, встановленому цим ЦПК. У цьому разі строк на апеляційне оскарження рішення починає відраховуватися з дати постановлення ухвали про залишення заяви про перегляд заочного рішення без задоволення. Оскарження заочного рішення відповідачем є поступовим, а право апеляційного оскарження з'являється у нього лише після залишення заяви про перегляд заочного рішення без задоволення, з чого випливає, що апеляційний суд не має права розглядати апеляційну скаргу відповідача на заочне рішення до розгляду судом, що ухвалив заочне рішення, заяви про перегляд заочного рішення. Оскарження заочного рішення позивачем здійснюється за загальними правилами апеляційного оскарження судових рішень. Заочне рішення набирає законної сили, якщо протягом строків, встановлених ЦПК, не подані заява про перегляд заочного рішення або апеляційна скарга, або якщо рішення залишено в силі за результатами апеляційного розгляду справи. ЦПК передбачає можливість повторного ухвалення заочного рішення, що може мати місце у випадках, коли після скасування заочного рішення і призначення справи до розгляду в загальному чи спрощеному порядку відповідач знову не з'являється у судові засідання та наявні всі умови для заочного розгляду справи. У випадку повторного заочного розгляду повторне заочне рішення позивач та відповідач можуть оскаржити лише в загальному порядку, встановленому ЦПК.

63. Процедура видачі судового наказу. Розгляд заяви про скасування судового наказу

Наказне провадження є окремим видом провадження цивільного судочинства, що має спрощений характер, в якому здійснюється захист прав стягувача, право вимоги якого до боржника щодо стягнення заборгованості підтверджене безспірними письмовими документами. Особливостями наказного провадження є те, що, по-перше, у даному виді провадження може стягуватися виключно грошова заборгованість; по-друге, судовий наказ може бути виданий лише за виключним переліком вимог, що прямо передбачені законодавством; по-третє, у цьому виді провадження мають бути наявні безспірні письмові докази, що з великою ймовірністю підтверджують, що право вимоги належить заявникові; по-четверте, наказне провадження проводиться без виклику заявника та боржника та проведення судового засідання; по-п'яте, за результатами розгляду справи в порядку наказного провадження видається судовий наказ; по-шосте, учасниками справи у справах наказного провадження є заявник (стягувач) та боржник.

Законодавство містить вичерпний перелік вимог, за якими може бути видано судовий наказ (ч. 1 ст. 161 ЦПК). Зокрема, судовий наказ може бути видано, якщо:

1) заявлено вимогу про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати та середнього заробітку за час затримки розрахунку;

2) заявлено вимогу про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника;

3) заявлено вимогу про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, електронних комунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення з урахуванням індексу інфляції та 3 відсотків річних, нарахованих заявником на суму заборгованості;

4) заявлено вимогу про стягнення аліментів у розмірі на одну дитину – однієї чверті, на двох дітей – однієї третини, на трьох і більше дітей – половини заробітку (доходу) платника аліментів, але

не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспоруванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб;

5) заявлено вимогу про стягнення аліментів на дитину у твердій грошовій сумі в розмірі 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспоруванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб;

6) заявлено вимогу про повернення вартості товару неналежної якості, якщо є рішення суду, яке набрало законної сили, про встановлення факту продажу товару неналежної якості, ухвалене на користь невизначеного кола споживачів;

7) заявлено вимогу до юридичної особи або фізичної особи – підприємця про стягнення заборгованості за договором (іншим, ніж про надання житлово-комунальних послуг, електронних комунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення), укладеним у письмовій (в тому числі електронній) формі, якщо сума вимоги не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Перелік вимог, за якими може бути видано судовий наказ є вичерпним. Наказне та позовне провадження за чинним законодавством сформульовані як альтернативні, тобто особа має право звернутися до суду з вимогами, за якими може бути виданий судовий наказ, в наказному або спрощеному позовному провадженні на свій вибір (ч. 2 ст. 161 ЦПК).

Структурно наказне провадження складається з таких етапів, як: подання заяви про видачу судового наказу (ст. ст. 163, 164 ЦПК); видача судового наказу (ст. 165, 167); надіслання боржникові копії судового наказу (ст. 169 ЦПК); видача судового наказу стягувачеві (ст. 172 ЦПК) або скасування судового наказу (ст. ст. 170, 171 ЦПК).

Заява про видачу судового наказу подається до суду першої інстанції з дотриманням загальних правил підсудності у письмовій формі. У заяві зазначається: 1) найменування суду, до якого подається заява; 2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) заявника і боржника,

їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України заявника та боржника, реєстраційний номер облікової картки платника податків заявника та боржника (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта заявника та боржника (для фізичних осіб – громадян України), а також інші дані, якщо вони відомі заявнику, які ідентифікують боржника, відомості про наявність або відсутність електронного кабінету; 3) ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) представника заявника, якщо заява подається представником, його місце проживання або місцезнаходження; 4) вимоги заявника і обставини, на яких вони ґрунтуються; 5) перелік доказів, якими заявник обґрунтовує обставини, на яких ґрунтуються його вимоги (ч. 2 ст. 163 ЦПК).

До заяви про видачу судового наказу додаються: 1) документ, що підтверджує сплату судового збору; 2) документ, що підтверджує повноваження представника, якщо заява підписана представником заявника; 3) копія договору, укладеного в письмовій (в тому числі електронній) формі, за яким пред'явлено вимоги про стягнення грошової заборгованості; 4) інші документи або їх копії, що підтверджують обставини, якими заявник обґрунтовує свої вимоги. Якщо заяву подано в електронній формі до боржника, який має зареєстровану офіційну електронну адресу, заявник у подальшому повинен подавати будь-які процесуальні та інші документи, пов'язані з розглядом його заяви виключно в електронній формі. Заявник має право відкликати заяву про видачу судового наказу до її розгляду судом (ч.ч. 3–5 ст. 163 ЦПК).

Суд розглядає заяву про видачу судового наказу протягом п'яти днів з дня її надходження, а якщо боржником у заяві про видачу судового наказу вказана фізична особа, яка не має статусу підприємця, – протягом п'яти днів з дня отримання судом у передбаченому ЦПК порядку інформації про зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання (перебування) фізичної особи – боржника. Розгляд заяви про видачу судового наказу проводиться без судового засідання і повідомлення заявника і боржника. За результатами роз-

гляду такої заяви суд має два повноваження: 1) видати судовий наказ або 2) постановити ухвалу про відмову у його видачі.

Суд відмовляє у видачі судового наказу з підстав, передбачених у ч. 1 ст. 165 ЦПК, причому відмова у видачі судового наказу в одних випадках не тягне за собою неможливість повторного звернення до суду із зазначеною заявою (наприклад, якщо заява подана з порушенням вимог, що встановлюються до форми і змісту заяви, або собою, що не має процесуальної дієздатності тощо), а в інших випадках – унеможливорює повторне звернення з тотожною заявою (наприклад, якщо заявлено вимогу, яка не належить до вимог, за якими може бути видано судовий наказ, якщо судом вже виданий наказ за тотожною вимогою тощо) (ч. 1 ст. 165, ст. 166 ЦПК). Про відмову у видачі судового наказу суддя постановляє ухвалу не пізніше десяти днів з дня надходження до суду заяви про видачу судового наказу, яка підлягає апеляційному оскарженню окремо від рішення суду (п. 1 ч. 1 ст. 353 ЦПК).

У разі відповідності заяви про видачу судового наказу вимогам, встановленим ЦПК, суд видає судовий наказ по суті заявлених вимог без проведення судового засідання і виклику стягувача та боржника.

Судовий наказ є особливою формою судового рішення, що видається судом за результатами розгляду вимог, передбачених статтею 161 ЦПК. У судовому наказі зазначаються: 1) дата видачі наказу; 2) найменування суду, прізвище та ініціали судді, який видав судовий наказ; 3) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові для фізичних осіб) стягувача і боржника, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), ідентифікаційний код юридичної особи в ЄДРПО України стягувача та боржника, реєстраційний номер облікової картки платника податків стягувача та боржника (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта стягувача та боржника для фізичних осіб – громадян України, а також інші дані, якщо вони відомі суду, які ідентифікують стягувача та боржника; 4) посилання на закон, на підставі якого підлягають задоволенню заявлені вимоги; 5) сума грошових коштів, які підлягають стягненню; 6) сума судових витрат, що сплачена заявником і підлягає стяг-

ненню на його користь з боржника; 7) повідомлення про те, що під час розгляду вимог у порядку наказного провадження та видачі судового наказу суд не розглядає обґрунтованість заявлених стягувачем вимог по суті; 8) відомості про порядок та строки подання заяви про скасування судового наказу; 9) дата набрання судовим наказом законної сили; 10) строк пред'явлення судового наказу до виконання; 11) дата видачі судового наказу стягувачу. Відомості, зазначені у пунктах 9–11 вносяться до судового наказу у день його видачі стягувачу для пред'явлення до виконання. Судовий наказ складається і підписується суддею у двох примірниках, один з яких залишається у суді, а другий видається під розписку або надсилається стягувачу до його електронного кабінету, а в разі відсутності електронного кабінету – рекомендованим листом із повідомленням про вручення чи цінним листом з описом вкладеного після набрання ним законної сили. (ст. 168 ЦПК).

Після видачі судового наказу суд не пізніше наступного дня надсилає його копію (текст), що містить інформацію про веб-адресу такого рішення у Єдиному державному реєстрі судових рішень, боржникові до його електронного кабінету, а в разі відсутності електронного кабінету – рекомендованим листом із повідомленням про вручення чи цінним листом з описом вкладеного (ст. 169 ЦПК).

Боржник має право протягом п'ятнадцяти днів з дня вручення копії судового наказу подати письмову заяву про його скасування до суду, який його видав, крім випадків видачі судового наказу відповідно до п.п. 4, 5 ч. 1 ст. 161 ЦПК. У разі видачі судового наказу відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 161 ЦПК боржник має право звернутися до суду з позовом про зменшення розміру аліментів. У разі видачі судового наказу відповідно до п. п. 4, 5 ч. 1 ст. 161 ЦПК, судовий наказ може бути переглянуто за нововиявленими обставинами.

Заява про скасування судового наказу повинна містити: 1) найменування суду, до якого подається заява; 2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) заявника і боржника, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі під-

приємств і організацій України заявника та боржника, реєстраційний номер облікової картки платника податків заявника та боржника (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта заявника та боржника (для фізичних осіб – громадян України), відомості про наявність або відсутність електронного кабінету; 3) ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) представника боржника, якщо заява подається представником, його місце проживання або місцезнаходження; 4) наказ, що оспорується; 5) зазначення про повну або часткову необґрунтованість вимог стягувача. До заяви додаються: 1) документ, що підтверджує сплату судового збору; 2) документ, що підтверджує повноваження представника боржника, якщо заява подається таким представником; 3) клопотання про поновлення пропущеного строку, якщо заява подається після спливу строку, передбаченого частиною першою цієї статті.

Розгляд заяви про скасування судового наказу проводиться без проведення судового засідання та повідомлення заявника та боржника. За результатами такої заяви суд може: а) постановити ухвалу про повернення її без розгляду, якщо заява неналежно оформлена (ч. 6 ст. 170 ЦПК); б) постановити ухвалу про повернення заяви у разі, якщо вона подана після закінчення строку, встановленого для подання такої заяви, якщо суд за заявою особи, яка її подала, не знайде підстав для поновлення строку для подання цієї заяви (ч. 2 ст. 171 ЦПК); в) постановити ухвалу про скасування судового наказу та роз'яснити заявнику його право звернутися до суду із тими самими вимогами в порядку спрощеного позовного провадження (ч. 3 ст. 171 ЦПК).

У разі ненадходження до суду заяви від боржника про скасування судового наказу протягом п'яти днів після закінчення строку на її подання судовий наказ набирає законної сили. Суд протягом п'яти днів з дня набрання судовим наказом законної сили надсилає його копію (текст), що містить інформацію про веб-адресу такого судового наказу в Єдиному державному реєстрі судових рішень та Єдиному державному реєстрі виконавчих документів, стягувачу на його офіційну електронну адресу або рекомендованим чи цінним листом у разі відсутності офіційної електронної адреси (ст. 172 ЦПК). Судовий

наказ оскарженню в апеляційному порядку не підлягає (ч. 3 ст. 167 ЦПК).

==== 64. Розгляд цивільних справ у порядку спрощеного провадження

Спрощене позовне провадження не є самостійним видом провадження, а представляє собою спрощену конструкцію загального позовного провадження, як певної процедури розгляду та вирішення цивільних справ зі спорів про право, у випадках передбачених ЦПК.

Відповідно до ч.1 ст. 274 ЦПК виключно у порядку спрощеного позовного провадження розглядаються справи: 1) малозначні справи; 2) що виникають з трудових відносин; 3) про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд. Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 161 ЦПК виключно у наказному або в спрощеному позовному провадженні розглядаються справи: 1) заявлено вимогу про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати та середнього заробітку за час затримки розрахунку; 2) заявлено вимогу про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника; 3) заявлено вимогу про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення з урахуванням індексу інфляції та 3 відсотків річних, нарахованих заявником на суму заборгованості; 4) заявлено вимогу про стягнення аліментів у розмірі на одну дитину – однієї чверті, на двох дітей – однієї третини, на трьох і більше дітей – половини заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспоруванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб; 5) заявлено вимогу про

стягнення аліментів на дитину у твердій грошовій сумі в розмірі 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспоруванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб; 6) заявлено вимогу про повернення вартості товару неналежної якості, якщо є рішення суду, яке набрало законної сили, про встановлення факту продажу товару неналежної якості, ухвалене на користь невизначеного кола споживачів; 7) заявлено вимогу до юридичної особи або фізичної особи – підприємця про стягнення заборгованості за договором (іншим, ніж про надання житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення), укладеним у письмовій (в тому числі електронній) формі, якщо сума вимоги не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

У порядку спрощеного позовного провадження може бути розглянута будь-яка інша справа, віднесена до юрисдикції суду, за винятком справ, зазначених в ЦПК. При вирішенні питання про розгляд справи в порядку спрощеного або загального позовного провадження суд враховує: 1) ціну позову; 2) значення справи для сторін; 3) обраний позивачем спосіб захисту;

4) категорію та складність справи; 5) обсяг та характер доказів у справі, в тому числі чи потрібно у справі призначити експертизу, викликати свідків тощо; 6) кількість сторін та інших учасників справи; 7) чи становить розгляд справи значний суспільний інтерес; 8) думку сторін щодо необхідності розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження.

В порядку спрощеного позовного провадження не можуть бути розглянуті справи у спорах: 1) що виникають з сімейних відносин, крім спорів про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, розірвання шлюбу та поділ майна подружжя; 2) щодо спадкування; 3) щодо приватизації державного житлового фонду; 4) щодо визнання необґрунтованими активів та їх витребування; 5) в яких ціна позову перевищує двісті п'ятдесят розмірів прожиткового мінімуму

для працездатних осіб; 6) інші вимоги, об'єднані з вимогами у спорах, вказаних у пунктах 1–5 .

Суд відмовляє у розгляді справи за правилами спрощеного позовного провадження або постановляє ухвалу про розгляд справи за правилами загального позовного провадження, якщо після прийняття судом до розгляду заяви позивача належним чином подано зустрічний позов або позов третьої особи із самостійними вимогами, або за первинним позовом відбулося збільшення розміру позовних вимог або зміна предмета позову, і відповідна справа не може бути розглянута за правилами спрощеного позовного провадження.

Суд розглядає справи у порядку спрощеного позовного провадження протягом розумного строку, але не більше шістдесяти днів з дня відкриття провадження у справі.

Клопотання позивача про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження подається у письмовій формі одночасно з поданням позовної заяви або може міститися у ній. Таке клопотання має стосуватися розгляду в порядку спрощеного позовного провадження всієї справи і не може стосуватися лише певної частини позовних вимог, інакше суд не приймає його до розгляду, про що зазначає в ухвалі про відкриття провадження у справі. Питання про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження суд вирішує в ухвалі про відкриття провадження у справі. За наслідками розгляду відповідного клопотання позивача суд з урахуванням конкретних обставин справи може: 1) задовольнити клопотання та визначити строк відповідачу для подання заяви із запереченнями щодо розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження; або 2) відмовити в задоволенні клопотання та розглянути справу за правилами загального позовного провадження. Якщо суд за результатами розгляду клопотання позивача дійде висновку про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження, він зазначає про це в ухвалі про відкриття провадження у справі.

Якщо відповідач в установленний судом строк подасть заяву із запереченнями проти розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження, суд залежно від обґрунтованості заперечень відповідача постановляє ухвалу про: 1) залишення заяви відповідача без

задоволення; 2) розгляд справи за правилами загального позовного провадження та заміну засідання для розгляду справи по суті підготовчим засіданням. Якщо відповідач не подасть у встановлений судом строк такі заперечення, він має право ініціювати перехід до розгляду справи за правилами загального позовного провадження лише у випадку, якщо доведе, що пропустив строк з поважних причин.

Якщо суд вирішив розглянути справу в порядку спрощеного позовного провадження, але в подальшому постановив ухвалу про розгляд справи за правилами загального позовного провадження, розгляд справи починається зі стадії відкриття провадження у справі. У такому випадку повернення до розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження не допускається.

Якщо відповідно до ЦПК справа підлягає розгляду тільки в порядку спрощеного провадження суд в ухвалі про відкриття провадження у справі зазначає про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження.

Відзив подається протягом п'ятнадцяти днів із дня вручення ухвали про відкриття провадження у справі. Позивач має право подати до суду відповідь на відзив, а відповідач – заперечення протягом строків, встановлених судом в ухвалі про відкриття провадження у справі. Треті особи мають право подати пояснення щодо позову в строк, встановлений судом в ухвалі про відкриття провадження у справі, а щодо відзиву – протягом десяти днів із дня його отримання.

Розгляд справи у порядку спрощеного позовного провадження здійснюється судом за правилами, встановленими ЦПК для розгляду справи в порядку загального позовного провадження, з особливостями, визначеними у ЦПК. Так, розгляд справи по суті в порядку спрощеного провадження починається з відкриття першого судового засідання або через тридцять днів з дня відкриття провадження у справі, якщо судові засідання не проводяться.

Якщо для розгляду справи у порядку спрощеного позовного провадження відповідно до ЦПК судові засідання не проводяться, процесуальні дії, строк вчинення яких відповідно до ЦПК обмежений першим судовим засіданням у справі, можуть вчинятися протягом

тридцяти днів з дня відкриття провадження у справі. Підготовче засідання при розгляді справи у порядку спрощеного провадження не проводиться. Перше судове засідання у справі проводиться не пізніше тридцяти днів з дня відкриття провадження у справі. За клопотанням сторони суд може відкласти розгляд справи з метою надання додаткового часу для подання відповіді на відзив та (або) заперечення, якщо вони не подані до першого судового засідання з поважних причин. Суд розглядає справу в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення сторін за наявними у справі матеріалами, за відсутності клопотання будь-якої зі сторін про інше. За клопотанням однієї із сторін або з власної ініціативи суду розгляд справи проводиться в судовому засіданні з повідомленням (викликом) сторін. Суд може відмовити в задоволенні клопотання сторони про розгляд справи в судовому засіданні з повідомленням сторін за одночасного існування таких умов: 1) предметом позову є стягнення грошової суми, розмір якої не перевищує тридцяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; 2) характер спірних правовідносин та предмет доказування у справі не вимагають проведення судового засідання з повідомленням сторін для повного та всебічного встановлення обставин справи. Клопотання про розгляд справи у судовому засіданні з повідомленням сторін відповідач має подати в строк для подання відзиву, а позивач – разом з позовом або не пізніше п'яти днів з дня отримання відзиву.

При розгляді справи у порядку спрощеного провадження суд досліджує докази і письмові пояснення, викладені у заявах по суті справи, а у випадку розгляду справи з повідомленням (викликом) учасників справи – також заслуховує їх усні пояснення та показання свідків. Судові дебати не проводяться.

===== 65. Окреме провадження в структурі цивільного судочинства

Одним з видів проваджень в структурі цивільного судочинства є окреме провадження.

Відповідно до ч.1 ст. 293 ЦПК окреме провадження – це вид не-позовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Згідно із ч.2 ст. 293 ЦПК до справ окремого провадження віднесені справи про:

1) обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;

1') обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх;

2) надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;

3) визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою;

4) усиновлення;

5) встановлення фактів, що мають юридичне значення;

6) відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі;

7) передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність;

8) визнання спадщини відумерлою;

9) надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку;

10) примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу;

11) розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб;

12) розкриття професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках.

У порядку окремого провадження розглядаються також справи про:

– надання права на шлюб;

– розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі;

- про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя;
- інші справи у випадках, встановлених законом (ч.3 ст.293 ЦПК);
- видачу і продовження обмежувального припису(ст.ст.350–1–350–8 ЦПК)

Закріплений у ЦПК перелік справ окремого провадження є умовно відкритим, оскільки інші справи можуть розглядатися в окремому провадженні тільки, якщо це прямо передбачено законом.

В теорії цивільного процесуального права справи окремого провадження класифікуються за певними критеріями. Так, за об'єктом судового захисту справи окремого провадження поділяються на:

- 1) справи, у яких об'єктом захисту є законні інтереси, які неопосередковані суб'єктивним правом;
- 2) справи, у яких об'єктом захисту є неоспорювані суб'єктивні права.

За способом судового захисту справи окремого провадження класифікуються на справи про:

- 1) зміну правового статусу фізичної особи;
- 2) встановлення фактів, що мають юридичне значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав;
- 3) визнання або відновлення неоспорюваних суб'єктивних прав;
- 4) застосування встановлених законом примусових заходів щодо захисту прав та законних інтересів¹.

Головною особливістю справ окремого провадження є відсутність у цих справах спору про право. Якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах (ч.6 ст.294 ЦПК). Відсутність спору про право, відповідно, має наслідком і відсутність в таких справах особи/осіб з протилежним інтересом.

¹ Світлична, Г. О. Система справ окремого провадження та їх класифікація [Текст] / Г. О. Світлична // Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук.-практ. конф., 31 трав. 2008 р. – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2008. – С. 132–136.

Учасниками справи в окремому провадженні є заявники та інші заінтересовані особи (ч.3 ст. 42 ЦПК), а також представники. Заявником визнається особа, на захист прав та інтересів якої відкрите провадження у справі, заінтересованими особами – суб'єкти, реалізація якими їх прав чи виконання обов'язків залежить від ухваленого за вимогою заявника рішення. Коло заявників встановлено в нормах ЦПК, це вирізняє справи окремого провадження від справ позовного провадження, в якому кожна особа має право в порядку встановленим кодексом звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. В певних категоріях справ, а саме: у справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку, примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу передбачена обов'язкова участь адвоката особи, стосовно якої розглядається справи, і у разі якщо особа не залучила адвоката, суд залучає його через орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правничої допомоги (ч. 5 ст. 293). Обсяг прав та обов'язків заявників та заінтересованих осіб визначається статтею 43 ЦПК Права та обов'язки учасників справи та ч.8 ст. 49 ЦПК.

Способом звернення до суду є заява. Вимоги до форми заяви в ЦПК не встановлені, тому доцільно визначати їх за аналогією зі ст. 175 ЦПК, проте в залежності від категорії справи передбачені спеціальні вимоги до змісту заяви, що подається до суду.

Для певної категорії справ окремого провадження встановлений колегіальний розгляд справи у складі одного судді та двох присяжних (ч.4 ст.293ЦПК). При ухваленні судом рішення судові витрати не відшкодовуються, оскільки немає протилежної сторони, яка б порушила право заявника, через що він був змушений завернутися до суду, проте по певним категоріям справ передбачені пільги щодо сплати судового збору.

Справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених ЦПК, за винятком положень щодо змагальності, меж судового розгляду та інших особливостей розгляду, встановлених законом. Таким чином, на відміну від позо-

вного провадження суд з метою з'ясування обставин справи може за власною ініціативою витребувати необхідні докази, які з будь-яких причин не надали учасники справи. Під час розгляду справ окремого провадження суд зобов'язаний вживати заходів щодо всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи.

Оскільки спір про право в справах окремого провадження відсутній, то, відповідно, такі справи не можуть бути передані на розгляд третейського суду і не можуть бути закриті у зв'язку з укладенням мирової угоди.

Слід звернути увагу, що розгляд судом справ про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи, підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав можливо лише в тому випадку, якщо підтвердження таких фактів або прав не віднесено до компетенції іншого органу і встановити такі факти в інший спосіб, ніж в судовому порядку неможливо. Оскільки суд не може собою підмінювати інший юрисдикційний орган, до повноважень якого відноситься підтвердження наявності або відсутності таких фактів або прав. Так, наприклад, не можуть розглядатися судами заяви про встановлення фактів належності до осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, до ветеранів чи інвалідів війни, проходження військової служби, перебування на фронті, у партизанських загонах, одержання поранень і контузій при виконанні обов'язків військової служби, про встановлення причин і ступеня втрати працездатності, групи інвалідності та часу її настання, про закінчення учбового закладу і одержання відповідної освіти, одержання урядових нагород, оскільки наявні відповідні юрисдикційні органи з визначеними повноваженнями. А вже відмова такого органу в установленні необхідного факту чи права може бути оскаржена заінтересованою особою до суду в порядку позовного провадження.

==== 66. Судові рішення. Поняття та види

Згідно ст. 258 ЦПК України судовими рішеннями є: ухвали, рішення, постанови, судові накази. Процедурні питання, пов'язані

з рухом справи в суді першої інстанції, клопотання та заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду, а також в інших випадках, передбачених цим Кодексом, вирішуються судом шляхом постановлення ухвал. Розгляд справи по суті судом першої інстанції закінчується ухваленням рішення суду, а перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку – прийняттям постанови. У випадках, передбачених цим Кодексом, судовий розгляд закінчується постановленням ухвали чи видачею судового наказу.

Зміст ст. 258 ЦПК України наводить на висновок, що в цьому Кодексі термін «судові рішення» є родовим (узагальнюючим) поняттям, що використовується стосовно всіх правозастосовних актів суду цивільної юрисдикції. Наразі, видами судових рішень (видовими поняттями) є: ухвала, рішення, постанова, судовий наказ.

Ухвала – правозастосовний акт, який постановляється судом відносно процесуальних питань, пов'язаних з виникненням, розвитком і закінченням цивільної справи.

Рішення – правозастосовний акт, яким суд вирішує цивільну справу по суті на основі встановлених під час її розгляду фактичних обставин справи та відповідних до них правовідносин.

Постанова – правозастосовний акт, який приймається судом за наслідком перегляду цивільної справи в апеляційному або касаційному порядку.

Судовий наказ – правозастосовний акт, який видається судом за результатами розгляду заяви про стягнення грошових вимог, передбачених ЦПК України.

В межах наведеної понятійності слід відрізнити терміни «судові рішення» та «рішення», хоча вони і можуть сприйматися як синоніми. Проте, їх не можна ототожнювати, адже термін «судові рішення» є більш ширшим, узагальнюючим процесуальним поняттям по відношенню до терміну «рішення», яке є більш спеціальним, вузьким й виступає різновидом «судового рішення».

Судовому рішення, як узагальнюючому поняттю усіх судових актів, властиві наступні ознаки: 1) приймається судом, як органом

державної влади в процесі здійснення правосуддя з цивільних справ; 2) є правозастосовним актом, оскільки при його прийнятті суд застосовує норми процесуального права або матеріального й процесуального права; 3) приймається для забезпечення справедливого, неупередженого, своєчасного розгляду і вирішення цивільної справи; 4) є процесуальним документом, що постановляється судом у визначеній ЦПК України процесуальній формі.

Отже, судові рішення – це правозастосовні акти суду, прийнятий у відповідній процесуальній формі, якими під час здійсненні правосуддя з цивільних справ вирішуються процесуальні питання, пов'язані з рухом справи, закінчується розгляд справи по суті, перегляд справи в апеляційному й касаційному порядку, судовий розгляд в наказному провадженні та інших процедурах цивільного процесу.

Статтею 259 ЦПК України визначений процесуальний порядок ухвалення судових рішень.

Так, суди ухвалюють рішення, постанови іменем України негайно після закінчення судового розгляду. Рішення та постанови приймаються, складаються і підписуються в нарадчій кімнаті складом суду, який розглянув справу. Якщо в одному провадженні об'єднані кілька взаємопов'язаних самостійних вимог, суд може ухвалити щодо будь-якої вимоги часткове рішення та продовжити провадження в частині невіршених вимог. Якщо за вимогами, об'єднаними в одне провадження, відповідачем є одна особа, ухвалення часткового рішення не допускається у разі обґрунтованих заперечень з боку відповідача. Ухвали суду, які оформлюються окремим документом, постановляються в нарадчій кімнаті, інші ухвали суд може постановити, не виходячи до нарадчої кімнати. Ухвали суду, постановлені окремим документом, підписуються суддею (суддями) і приєднуються до справи. Ухвали, постановлені судом, не виходячи до нарадчої кімнати, заносяться до протоколу судового засідання. У виняткових випадках залежно від складності справи складання повного рішення (постанови) суду може бути відкладено на строк не більш як десять днів, а якщо справа розглянута у порядку спрощеного провадження – не більш як п'ять днів з дня закінчення розгляду справи. Складання

повного тексту ухвали, залежно від складності справи, може бути відкладено на строк не більш як п'ять днів з дня оголошення вступної та резолютивної частин ухвали. Судове рішення, що містить вступну та резолютивну частини, має бути підписане всім складом суду і приєднане до справи. Виправлення в рішеннях і ухвалях повинні бути застережені перед підписом судді. Усі судові рішення викладаються письмово у паперовій та електронній формах.

67. Вимоги, яким повинно відповідати рішення суду. Законна сила судового рішення

Рішення суду, як правозастосовний акт, яким суд вирішує цивільну справу по суті має відповідати вимогам законності, обґрунтованості, повноти, визначеності, ясності, точності, процесуальної форми.

Законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права із дотриманням норм процесуального права. Рішення суду має відповідати завданню цивільного судочинства, а суд при його ухваленні має врахувати висновки Верховного Суду щодо застосування норм права до спірних правовідносин (частини 2, 3, 4 ст. 263 ЦПК України). Відповідність рішення нормам матеріального права передбачає, що суд: 1) застосував закон, який підлягає застосуванню; 2) не застосував закон, який не підлягає застосуванню; 3) правильно розтлумачив закон (ч. 2 ст. 376 ЦПК України); 4) застосував норми правового акта вищої юридичної сили у разі невідповідності їх нормам правового акта нижчої юридичної сили (ч. 7 ст. 10 ЦПК України); 5) застосував міжнародний договір, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, у разі невідповідності йому правового акта України (ч. 8 ст. 10 ЦПК України); 6) застосував до спірних відносин, що не врегульовані законом, закон, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такої – вийшов із загальних засад законодавства (аналогія права) (ч. 9 ст. 10 ЦПК України).

Відповідність рішення суду нормам процесуального права передбачає дотримання процесуального порядку (процедури) його ухвален-

ня. Це зумовлює, зокрема, відсутність: 1) порушень норм процесуального права, що призвели до неправильного вирішення справи; 2) випадків, визначених у ч. 3 ст. 376 ЦПК України, які є обов'язковою підставою для скасування судового рішення (справу розглянуто неповноважним складом суду; суд прийняв судові рішення про права, свободи, інтереси та (або) обов'язки осіб, що не були залучені до участі у справі; судові рішення не підписано будь-ким із суддів або підписано не тими суддями, які зазначені у рішенні тощо).

Обґрунтованим є рішення, ухвалене на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні (ч. 5 ст. 263, ч. 1 ст. 376 ЦПК). При ухваленні обґрунтованого рішення суд, *по-перше*, повинен повно та всебічно встановити обставини, які мають значення для справи. До таких обставин належать юридичні факти матеріально-правового характеру, що підлягають встановленню для правильного вирішення цивільної справи по суті, а також визначення прав і обов'язків сторін. Встановленню підлягають також юридичні факти процесуально-правового характеру, на які сторони посилаються при обґрунтуванні своїх вимог та заперечень. *По-друге*, обставин, що мають значення для розгляду справи, мають бути доведені, тобто підтверджені лише тими доказами, які одержані та досліджені у визначеному законом порядку, а також правильно оцінені. *По-третє*, обґрунтованість рішення суду передбачає відповідність висновків суду, обставинам справи, правам і обов'язкам сторін, що зумовлює всебічне, повне і об'єктивне з'ясування їх судом.

Рішення суду повинне бути повним, тобто в ньому: 1) мають бути вирішені всі заявлені позовні вимоги з приводу яких сторони подавали докази і давали пояснення; 2) зазначений точний розмір грошової суми, присудженої до стягнення, або майно, яке підлягає передачі, або дії, що треба виконати; 3) вирішені питання про негайне виконання рішення суду; 4) визначений порядок розподілу судових витрат (ст. 270 ЦПК України).

Визначеність, як вимога до рішення суду, передбачає, що в ньому вирішені питання про наявність або відсутність прав і обов'язків

сторін, а також інших учасників справи, сформульований висновок суду щодо заявлених вимог.

Рішення суду повинно відповідати вимозі ясності, тобто бути зрозумілим і не ускладнювати його виконання. Це передбачає, що суду у рішенні необхідно вказати правильну та повну назву сторін й інших учасників справи, чітко сформулювати свої висновки щодо їх прав та обов'язків.

До вимог, яким має відповідати судове рішення відноситься його точність, що передбачає правильність арифметичних підрахунків та безпомилкове викладення його змісту.

Дотримання процесуальної форми, є однією з вимог, що пред'являються до рішення суду, як процесуального документа. Воно має відповідати визначеній ЦПК України формі і змісту. Так, усі рішення викладаються письмово у паперовій та електронній формах. На судові рішення, викладене в електронній формі, накладається кваліфікований електронний підпис судді (у разі колегіального розгляду – кваліфіковані електронні підписи всіх суддів, що входять до складу колегії) (ч. 8 ст. 259 ЦПК України). Згідно ст. 265 ЦПК України рішення суду складається з вступної, описової, мотивувальної і резолютивної частини. Рішення суду підписується всім складом суду у день його складення і додається до справи.

Законна сила судового рішення – це правова дія судового рішення, сутність якої полягає у його незмінності й виключності.

Незмінність судового рішення означає неможливість перегляду та спростовування в апеляційному порядку рішення, яке набрало законної сили, для сторін та інших учасників справи, тобто неможливість апеляційного його оскарження. У ст. 358 ЦПК України передбачено, що суд апеляційної інстанції відмовляє у відкритті апеляційного провадження у справі, якщо скаржником у строк, визначений судом, не подано заяву про поновлення строку на апеляційне оскарження або наведені підстави для поновлення строку на апеляційне оскарження визнані судом неповажними. Незалежно від поважності причин пропуску строку на апеляційне оскарження суд апеляційної інстанції відмовляє у відкритті апеляційного провадження у разі, якщо апеляційна скарга подана після спливу одного року з дня складення

повного тексту судового рішення, крім випадків: 1) подання апеляційної скарги особою, не повідомленою про розгляд справи або не залученою до участі в ній, якщо суд ухвалив рішення про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки; 2) пропуску строку на апеляційне оскарження внаслідок виникнення обставин непереборної сили.

Виключність судового рішення означає неможливість після набрання рішенням законної сили для учасників справи, та їх правонаступників заявляти в суді ті ж позовні вимоги, з тих же підстав, а також оспорювати в іншому процесі встановлені судом факти і правовідносини. Згідно п. 2 ст. 186 ЦПК України суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо є таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили, за тими самими вимогами.

Рішення суду набирає законної сили після закінчення тридцятиденного, а на ухвалу – п'ятнадцятиденного строку з дня його проголошення для подання апеляційної скарги всіма учасниками справи, якщо апеляційну скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після повернення апеляційної скарги, відмови у відкритті чи закриття апеляційного провадження або прийняття постанови суду апеляційної інстанції за наслідками апеляційного перегляду (статті 273, 354 ЦПК України).

Законна сила судового рішення має свої об'єктивні та суб'єктивні межі, а також просторові й темпоральні. З точки зору об'єктивних меж законна сила судового рішення означає дію судового рішення з приводу тих правовідносин, прав і обов'язків, які були предметом рішення суду, а також тих юридичних фактів, які були його підставою. Отже, об'єктивні межі законної сили судового рішення визначаються його предметом. З точки зору суб'єктивних меж законна сила судового рішення поширюється на сторони та інших учасників справи, а також їх правонаступників. Відповідні суб'єкти не вправі звернутися до суду з тотожним позов. На осіб, які є юридично заінтересованими у справі, але не набули процесуального статусу учасника справи, законна сила судового рішення не поширюється. Тому відповідні суб'єкти вправі

оспорювати ті ж самі факти і правовідносини в порядку іншого процесу. Поряд з об'єктивними й суб'єктивними межами дії законної сили судового рішення варто виділяти просторові та темпоральні його межі. Так, просторові межі дії законної сили судового рішення визначаються територією на яку вона поширює свою дію. Наразі, темпоральні межі визначаються моментом у часі коли дія законної сили судового рішення починається та припиняється.

Від незмінності й виключності, як елементів змісту законної сили судового рішення слід відрізнити його наслідки, а саме: здійсненність, преюдиціальність, загальнообов'язковість. Під здійсненністю слід розуміти можливість примусового виконання судового рішення незалежно від волі особи, яка зобов'язана виконати певну дію щодо цього рішення. Преюдиціальність – це неможливість для учасників справи, та їх правонаступників оспорювати, а для суду – досліджувати в іншому процесі факти і правовідносини, встановлені рішенням суду, яке набрало законної сили. (частини 4, 5, 6 ст. 82 ЦПК України). Судове рішення, що набрали законної сили, згідно ст. 18 ЦПК України, обов'язкові для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України, а у випадках, встановлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, – і за її межами. Державні органи і службові особи зобов'язані здійснювати необхідні дії щодо оформлення і реєстрації прав, визначених рішенням суду, а також сприяти його виконанню.

68. Усунення недоліків рішення судом, який його ухвалив

При ухваленні рішення судом можуть бути допущені порушення вимог точності, повноти, ясності. На цей випадок в процесуальному законодавстві передбачений спеціальний механізм усунення недоліків рішення судом, що його ухвалив, який здійснюється шляхом виправлення описок та арифметичних помилок, постановлення додаткового

рішення, надання роз'яснення судового рішення (статті 269, 270, 271 ЦПК України). Щодо порушення судом вимог законності та (або) обґрунтованості, то вони можуть бути усунуті лише судом вищестоящої інстанції (п. 5 ч. 2 ст. 356, ч. 1 ст. 367, ч. 1 ст. 400 ЦПК України).

У випадку допущення судом у рішенні або ухвалі описки чи арифметичної помилки (недотримана вимога точності) суд з власної ініціативи або за заявою учасників справи вправі їх виправити. Відповідна заява розглядається протягом десяти днів після її надходження. Питання про внесення виправлень вирішується без повідомлення учасників справи або за ініціативою суду в судовому засіданні за їх участю. Неявка учасників справи не перешкоджає розгляду питання про внесення виправлень. Виправлення описок чи арифметичних помилок здійснюється судом шляхом постановлення ухвали, яка надсилається всім особам, яким видавалося чи надсилалося судове рішення, що містить описки чи арифметичні помилки (ст. 269 ЦПК України). Ухвала суду про внесення виправлень (про відмову внесення виправлень) у рішення може бути оскаржена до суду апеляційної інстанції (ч. 1 ст. 353 ЦПК України).

У випадку прийняття неповного рішення, суд вправі усунути цей недолік шляхом ухвалення додаткового рішення. Відповідний процесуальний механізм передбачений у ст. 270 ЦПК України і допустимий у випадку, якщо: 1) стосовно певної позовної вимоги, з приводу якої сторони подавали докази і давали пояснення, не ухвалено рішення; 2) суд, вирішивши питання про право, не зазначив точної грошової суми, присудженої до стягнення, або майно, яке підлягає передачі, або дії, що треба виконати; 3) судом не вирішено питання про судові витрати; 4) суд не допустив негайного виконання рішення у випадках, встановлених ст. 430 ЦПК України. Крім того, у разі неможливості вирішення питання щодо розподілу судових витрат під час ухваленні судового рішення за результатами розгляду справи по суті, суд уповноважений вирішити це питання в додатковому рішенні (статті 246, 259 ЦПК України).

Додаткове рішення ухвалюється судом за власною ініціативою або за заявою учасника справи до закінчення строку на виконання рішення. Суд ухвалює додаткове рішення протягом десяти днів із дня

надходження заяви учасника справи в тому самому порядку і в тому самому складі суду, що й основне судове рішення. У разі необхідності суд може призначити судові засідання, викликавши сторони або інших учасників справи. Їх неприбуття не перешкоджає розгляду заяви. Додаткове рішення або ухвала про відмову в його прийнятті може бути оскаржено до суду апеляційної інстанції (ч. 5 ст. 270, ч. 1 ст. 353 ЦПК України).

У разі недотримання судом вимоги ясності судового рішення, процесуальним законодавством передбачений порядок усунення цього недоліку шляхом постановлення судом ухвали про його роз'яснення. Згідно ст. 271 ЦПК України, за заявою учасників справи, державного виконавця, приватного виконавця суд роз'яснює судові рішення, яке набрало законної сили, не змінюючи змісту судового рішення. Подання такої заяви допускається, якщо судові рішення ще не виконане або не закінчився строк, протягом якого рішення може бути пред'явлене до примусового виконання. Недотримання заінтересованими особами зазначених строків має наслідком залишення такої заяви без розгляду. Розгляд заяви про роз'яснення судового рішення проводиться у порядку, в якому воно було ухвалено, протягом десяти днів з дня надходження цієї заяви (без виклику заінтересованих осіб). У разі необхідності суд може призначити судові засідання, викликавши учасників справи, державного чи приватного виконавця. Їх неприбуття не перешкоджає розгляду заяви про роз'яснення рішення. Ухвала про роз'яснення або відмову у роз'ясненні судового рішення може бути оскаржена в апеляційному порядку (ст. 270, ч. 1 ст. 353 ЦПК України).

===== 69. Ухвали суду першої інстанції, їх види

В ч. 2 ст. 258 ЦПК України визначено, що процедурні питання, пов'язані з рухом справи, клопотання та заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду, а також в інших випадках, передбачених цим Кодексом, вирішуються судом шляхом постановлення ухвал.

Постановляючи ухвалу, суд застосовує норми цивільного процесуального права. Тобто ухвала суду є правозастосовним актом. На відміну від рішень суду, в ухвалі суду не застосовуються норми матеріального права (за деякими виключеннями, наприклад, ухвала суду про закриття провадження у справі та затвердження мирової угоди) й не вирішується справа по суті. Іншими словами, якщо рішення суду є актом індивідуального правового регулювання матеріальних правовідносин, ухвала суду є правозастосовним актом виключно процесуального значення і на матеріальні правовідносини сторін безпосередньо не впливає.

Ухвала суду є специфічним актом правосуддя, в якому проявляється владна воля суду як органу судової влади відносно різних питань, що виникають в процесі здійснення правосуддя по конкретній цивільній справі. Цим забезпечується цілісність і єдність цивільного судочинства.

Як акту правосуддя ухвалі суду першої інстанції властиві наступні ознаки: а) її постановлення повинно бути передбачено законом; б) постановляється лише судом; в) постановляється виключно за наявності обставин, передбачених цивільним процесуальним законодавством; г) постановляється в передбаченій законом процесуальній формі; д) містить передбачені ЦПК України реквізити.

Отже, хвала суду першої інстанції – це правозастосовний акт, який постановляється судом при здійсненні правосуддя відносно процесуальних питань, пов'язаних з виникненням, розвитком і закінченням цивільної справи в суді першої інстанції.

Відповідно до загальних вимог ухвала суду має відповідати ст. 260 ЦПК України, а також окремим вимогам, що встановлюються в нормах цього Кодексу.

За своїм змістом ухвала суду, як процесуальний документ складається з: 1) вступної частини із зазначенням: дати і місця її постановлення; найменування суду, прізвища та ініціалів судді (суддів); імен (найменувань) учасників справи; 2) описової частини із зазначенням суті клопотання та імені (найменування) особи, яка його заявила, чи іншого питання, що вирішується ухвалою; 3) мотивувальної частини із зазначенням мотивів, з яких суд дійшов висновків, і закону,

яким керувався суд, постановляючи ухвалу; 4) резолютивної частини із зазначенням висновків суду, строку і порядку набрання ухвалою законної сили та її оскарження. Як процесуальний документ, ухвала суду викладаються письмово у паперовій та електронній формах.

Ухвали суду першої інстанції можна класифікувати за наступними критеріями.

1. Залежно від суб'єктного складу, ухвали суду поділяють на ті, що постановляються суддею одноособово або судом колегіально. Згідно ч. 1 ст. 34 ЦПК України цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються одноособово суддею, який є головуючим і діє від імені суду. Щодо ухвал, постановлених судом першої інстанції колегіально, то вони приймаються при розгляді цивільної справи колегією у складі одного судді і двох присяжних, які при здійсненні правосуддя користуються всіма правами судді (ч. 2 ст. 34 ЦПК України). Це справи окремого провадження про: обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; усиновлення; надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу (ч. 4 ст. 293 ЦПК України).

2. За змістом і впливом на розвиток цивільного процесу ухвали суду поділяються на підготовчі, такі, що перешкоджають виникненню і руху процесу, заключні і окремі.

Підготовчі – ухвали суду, якими вирішуються питання, що пов'язані з виникненням і розвитком процесу (про відкриття провадження у справі, об'єднання і роз'єднання позовів, заочний розгляд справи тощо). До цієї групи можуть бути віднесені й ухвали суду, які постановляються в процесі судового розгляду за клопотанням учасників справи (забезпечення доказів, забезпечення позову, зустрічне забезпечення, залучення співвідповідача, заміну неналежного відповідача тощо).

До ухвал суду, що перешкоджають виникненню і руху процесу належать ухвали про відмову у відкритті провадження у справі, залишення позовної заяви без руху, повернення заяви, зупинення про-

вадження у справі, призначення перерви, відкладення розгляду справи тощо.

Заключні – ухвали суду, якими закінчується провадження справи без ухвалення судового рішення. До них належать ухвали про закриття провадження у справі, про залишення позову без розгляду.

Окремі ухвали – ухвали, якими суд, як орган судової влади, реагує на порушення закону або недоліки в діяльності державних чи інших органів, юридичних або фізичних осіб, виявлені ним при розгляді цивільної справи і не пов'язані з її вирішенням по суті, з метою вжиття компетентними особами чи органами заходів щодо усунення відповідного правопорушення, а також попередження причин та умов, що йому сприяли. Згідно зі ст. 262 ЦПК України суд, виявивши при вирішенні спору порушення законодавства або недоліки в діяльності юридичної особи, державних чи інших органів, інших осіб, постановляє окрему ухвалу, незалежно від того, чи є вони учасниками судового процесу. Окрема ухвала постановляється щодо неправомірних дій адвоката, прокурора, свідка, експерта, перекладача, державного чи приватного виконавця тощо. В окремій ухвалі суд зазначає закон чи інший нормативно-правовий акт (у тому числі його статтю, пункт тощо), вимоги якого порушено, і в чому саме полягає порушення, та надсилає її відповідним юридичним та фізичним особам, державним та іншим органам, посадовим особам, які за своїми повноваженнями повинні усунути виявлені судом недоліки чи порушення чи запобігти їх повторенню.

3. Залежно від форми закріплення ухвали суду класифікуються на ті, що оформлені окремим процесуальним документом (постановляються у нарадчій кімнаті, підписується суддею і приєднується до справи) або протокольні (проголошується судом усно в судовому засіданні із занесенням до протоколу судового засідання).

4. Залежно від підстав постановлення ухвали суду поділяють на ті, що постановляються судом незалежно від клопотання учасників справи (наприклад, ухвала про закриття підготовчого провадження та призначення справи до судового розгляду по суті), та ті, що є реакцією суду на клопотання учасників справи (наприклад, ухвала про забезпечення доказів).

5. Залежно від порядку оскарження ухвали суду поділяються на такі, що: а) можуть оскаржуватися окремо від рішення суду (ст. 353 ЦПК України); б) оскаржуються разом з рішенням суду.

70. Розгляд справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи

Однією із категорій справ, що розглядається за правилами окремого провадження, є справи про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи (п.1ч.1 ст.293 ЦПК). Предметом судового розгляду у таких справах є зміна правового статусу особи.

Підставами обмеження цивільної дієздатності фізичної особи є:

1) обставини, що свідчать про те, що особа страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними;

2) обставини, що підтверджують зловживання особою спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо, внаслідок чого вона поставила себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище (ст. 36 ЦК).

Обмеження цивільної дієздатності повнолітньої, у тому числі неповнолітньої фізичної особи у першому випадку залежить від ступеню психічного розладу, який за встановленими медичними критеріями не повинен носити хронічного стійкого характеру (це підстави для визнання особи недієздатною), та наявності причинно-наслідкового зв'язку між психічним захворюванням особи та її здатністю усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними (повністю не виключає, але істотно впливає), у другому – від встановлення факту саме зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми та зв'язку між зловживанням та скрутним матеріальним становищем особи чи її сім'ї, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати.

Перелік осіб, які мають право звернутися до суду із заявою про обмеження дієздатності фізичної особи, є вичерпним і поширюваль-

ному тлумаченню не підлягає. Так, відповідно до ст. 296 ЦПК заява про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи може бути подана 1) членами її сім'ї, 2) органом опіки і піклування, 3) закладом з надання психіатричної допомоги. Членами сім'ї особи, стосовно якої відкрите провадження у справі про обмеження її в дієздатності, вважаються один із подружжя, діти, батьки, а також інші родичі та непрацездатні утриманці. При цьому кваліфікуючим фактом визначення членів сім'ї у справах про визнання особи обмежено дієздатною з підстав зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами чи азартними іграми є сумісне проживання з нею зазначених осіб, внаслідок чого вони можуть опинитися у скрутному матеріальному становище. При окремому проживанні неможливо встановити причинно-наслідковий зв'язок між кваліфікуючими обставинами, які складають підстави для обмеження особи у дієздатності, що позбавляє цих суб'єктів права звернення до суду з відповідною заявою.

Заява про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи має відповідати загальним та спеціальним вимогам закону (ст. 175, 297 ЦПК). Така заява подається до суду за місцем проживання особи, а якщо вона перебуває на лікуванні в закладі з надання психіатричної допомоги – до суду за місцезнаходженням такого закладу. Підсудність справ про обмеження цивільної дієздатності громадянина України, який проживає за її межами, визначається за клопотанням заявника ухвалою судді верховного Суду України (ст. 295 ЦПК).

Відповідно до ст. 298 ЦПК під час підготовки справи до судового розгляду, суд за наявності достатніх даних про психічний розлад здоров'я фізичної особи призначає для встановлення її психічного стану судово-психіатричну експертизу. У виняткових випадках, коли особа, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності, явно ухиляється від проходження експертизи, суд у судовому засіданні за участю лікаря-психіатра може постановити ухвалу про примусове направлення фізичної особи на судово-психіатричну експертизу. Порядок призначення й проведення судово-психіатричної експертизи та дослідження висновку експерта регулюються ст.ст. 102–113 ЦПК, а також Порядком проведення су-

дово-психіатричної експертизи (наказ Міністерства охорони здоров'я України від 08.05.2018 р. № 865).

Цивільне процесуальне законодавство передбачає певні особливості процедури розгляду справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи. Згідно зі ст. 299 ЦПК справи про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи розглядаються за участю заявника, особи, стосовно якої розглядається справа про визнання її недієздатною, її адвоката та представника органу опіки та піклування. Питання про виклик фізичної особи, щодо якої розглядається справа, вирішується в кожному випадку судом із урахуванням стану її здоров'я. З урахуванням стану здоров'я особи, щодо якої розглядається справа, її участь у розгляді справи може відбуватися у режимі відеоконференції з психіатричного чи іншого лікувального закладу, в якому перебуває така особа, про що суд зазначає в ухвалі про відкриття провадження у справі. Для визначення фактичної можливості такої особи з'явитися в судові засідання, а також про можливість особисто дати пояснення по суті справи у разі необхідності суд може призначити відповідну експертизу. Орган опіки і піклування відповідно до ч. 6 ст. 56 ЦПК подає до суду висновок на виконання своїх повноважень.

За результатами розгляду справи про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи суд ухвалює рішення, яким за наявності підстав обмежує дієздатність фізичної особи, встановлює над нею піклування та за поданням органу опіки та піклування призначає піклувальника. Судові витрати у цих справах відносяться на рахунок держави. Однак, якщо суд встановить, що заявник діяв недобросовісно, всі судові витрати стягуються із заявника.

Згідно з ч. 5 ст. 300 ЦПК рішення суду після набрання ним законної сили надсилається органу опіки та піклування, органам ведення Державного реєстру виборців за місцем проживання фізичної особи.

Важливою гарантією захисту прав осіб, обмежених у цивільній дієздатності, є встановлений законом порядок скасування рішення суду про обмеження цивільної дієздатності особи та поновлення її дієздатності (ч. 3 ст. 300 ЦПК).

Скасування рішення суду про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена, здійснюється за рішенням суду. Заяву про скасування рішення суду можуть подати:

- сама фізична особа;
- піклувальник;
- члені сім'ї фізичної особи;
- орган опіки та піклування.

Підставами для поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена, є:

1) видужання фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена, або поліпшення її психічного стану, внаслідок чого відновлена її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними;

2) припинення фізичною особою зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо (т.38 ЦК).

На підставі рішення суду про поновлення цивільної дієздатності припиняється піклування, встановлене над фізичною особою.

71. Розгляд справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою

Умови визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою визначені нормами матеріального права. Так, відповідно до ст. 43 ЦК України, фізична особа може бути визнана судом безвісно відсутньою, якщо протягом одного року в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування. У разі неможливості встановити день одержання останніх відомостей про місце перебування особи початком її безвісної відсутності вважається перше число місяця, що йде за тим, у якому були одержані такі відомості, а в разі неможливості встановити цей місяць – перше січня наступного року.

Стаття 46 ЦК України передбачає правило, згідно з яким фізична особа може бути оголошена судом померлою, якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років. У випадку, якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, – протягом шести місяців, а за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру – протягом одного місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. Фізична особа, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, може бути оголошена судом померлою після спливу двох років від дня закінчення воєнних дій. З урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити фізичну особу померлою і до спливу цього строку, але не раніше спливу шести місяців. Вона оголошується померлою від дня набрання законної сили рішенням суду про це. Фізична особа, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави припустити її загибель від певного нещасного випадку або у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, може бути оголошена померлою від дня її вірогідної смерті.

Відповідно до приписів Гл. 4 Розд. IV ЦПК України, ст. 305 вказаного нормативного акту передбачає правила підсудності цієї категорії справ. Заява про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою подається до суду за місцем проживання заявника або за останнім відомим місцем проживання (перебування) фізичної особи, місцеперебування якої невідоме, або за місцезнаходженням її майна. У заяві про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою повинно бути зазначено: для якої мети необхідно заявникові визнати фізичну особу безвісно відсутньою або оголосити її померлою; обставини, що підтверджують безвісну відсутність фізичної особи, або обставини, що загрожували смертю фізичній особі, яка пропала безвісти, або обставини, що дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку.

Суд до початку розгляду справи встановлює осіб (родичів, співробітників тощо), які можуть дати свідчення про фізичну особу, місцеперебування якої невідоме, а також запитує відповідні організації за останнім місцем проживання відсутнього (житлово-експлуатаційні організації, органи реєстрації місця проживання осіб або органи місцевого самоврядування) і за останнім місцем роботи про наявність відомостей щодо фізичної особи, місцеперебування якої невідоме. Одночасно суд вживає заходів через органи опіки та піклування щодо встановлення опіки над майном фізичної особи, місцеперебування якої невідоме, якщо опіку над майном ще не встановлено.

Справа розглядається судом за участю заявника, свідків, зазначених у заяві, та осіб, яких сам суд визнає за потрібне допитати, і ухвалює рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або про оголошення її померлою. Після набрання законної сили рішенням про оголошення фізичної особи померлою суд надсилає рішення відповідному органу державної реєстрації актів цивільного стану для реєстрації смерті фізичної особи, а також до нотаріуса за місцем відкриття спадщини, а в населеному пункті, де немає нотаріуса, – відповідного органу місцевого самоврядування для вжиття заходів щодо охорони спадкового майна. За наявності в населеному пункті кількох нотаріусів, а також у випадках, коли місце відкриття спадщини невідоме, рішення надсилається до державного нотаріального архіву з метою передачі його за належністю уповноваженому нотаріусу для вжиття заходів з охорони спадкового майна.

При одержанні заяви про появу фізичної особи, яку було визнано безвісно відсутньою або оголошено померлою, або відомостей про місцеперебування цієї особи суд за місцеперебуванням особи або суд, який ухвалив рішення про визнання особи безвісно відсутньою або оголосив її померлою, призначає справу до слухання за участю цієї особи, заявника та інших заінтересованих осіб і скасовує своє рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою. Заяву може бути подано особою, яку було визнано безвісно відсутньою або оголошено померлою, або іншою заінтересованою особою.

Після набранням судовим рішенням законної сили копію вказаного документу суд надсилає відповідному органу державної реєстрації актів цивільного стану для анулювання актового запису про смерть. Правові наслідки оголошення фізичної особи померлою прирівнюються до правових наслідків, які настають у разі смерті. При цьому спадкоємці фізичної особи, яка оголошена померлою, не мають права відчужувати протягом п'яти років нерухоме майно, що перейшло до них у зв'язку з відкриттям спадщини. З свого боку нотаріус, який видав спадкоємцеві свідоцтво про право на спадщину на нерухоме майно, накладає на нього заборону відчуження.

===== 72. Розгляд справ окремого провадження про усиновлення

Усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду (ст. 208 СК України).

У випадках усиновлення громадянином України дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України, відповідна процедура здійснюється в консульській установі або дипломатичному представництві України (ст. 282 СК України).

Процесуальний порядок усиновлення судом регламентується главою 5 розділу IV ЦПК України, з урахуванням положень глави 18 СК України, Закону України «Про охорону дитинства», Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування».

Відповідні справи розглядаються за правилами окремого провадження.

Підсудність. Заява про усиновлення дитини або повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування, подається до суду за місцем їх проживання.

Учасники справи. Заявником у справах про усиновлення є особа, яка бажає усиновити особу та відповідає вимогам, встановленим ст. 211 СК України.

Заінтересованими особами у справах про усиновлення виступають органи опіки та піклування, які подають до суду письмовий висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини. Вимоги до такого висновку встановлені ст. 312 ЦПК України.

Як заінтересована особа може залучатись уповноважений орган виконавчої влади, у випадку якщо заявником у справі про усиновлення є іноземний громадянин.

Порядок розгляду справи. Заява про усиновлення дитини повинна містити: найменування суду, до якого подається заява, ім'я, місце проживання заявника, а також прізвище, ім'я, по батькові, вік усиновлюваної дитини, її місце проживання, відомості про стан здоров'я дитини. Заява про усиновлення дитини може також містити клопотання про зміну прізвища, імені, по батькові, дати, місця народження дитини, про запис заявника матір'ю або батьком дитини.

До заяви про усиновлення дитини за наявності мають бути додані такі документи:

- копія свідоцтва про шлюб, а також письмова згода на це другого з подружжя, засвідчена нотаріально, – при усиновленні дитини одним із подружжя;
- медичний висновок про стан здоров'я заявника;
- довідка з місця роботи із зазначенням заробітної плати або копія декларації про доходи;
- документ, що підтверджує право власності або користування жилим приміщенням; інші документи, визначені законом.

До заяви про усиновлення дитини особами без громадянства, що постійно проживають за межами України, або іноземцями, крім вищевказаних документів, також додаються дозвіл уповноваженого органу виконавчої влади, висновок компетентного органу відповідної держави про умови їх життя і можливість бути усиновлювачами, дозвіл компетентного органу відповідної держави на в'їзд усиновленої дитини та її постійне проживання на території цієї держави, зобов'язання усиновлювача, оформлене в нотаріальному порядку, про надання представникам дипломатичної установи України за кордоном інформації про усиновлену дитину та можливості спілкування з дитиною.

До заяви громадян України про усиновлення дитини, яка є громадянином іншої держави, крім документів, зазначених у частині другій цієї статті, додаються згода законного представника дитини та згода компетентного органу держави, громадянином якої є дитина.

Документи усиновлювачів, які є громадянами інших держав, мають бути у встановленому законодавством порядку легалізовані, якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Такі документи повинні бути перекладені українською мовою, а переклад має бути засвідчений нотаріально.

Заява про усиновлення подається заявником особисто. Участь у справах про усиновлення через представника не допускається. Специфікою справ цієї категорії є особливості реалізації представниками своїх функцій, зокрема, представники не мають права представляти інтереси заявників у цих справах, основний обсяг своїх повноважень вони можуть виконували лише поза стадією судового розгляду, зокрема, допомагаючи заявнику у зібранні доказів.

Після відкриття провадження у справі суд здійснює підготовку справи до розгляду в межах якої, зокрема, вирішує питання про участь у ній заінтересованих осіб, а також витребує в органу опіки та піклування висновок про доцільність усиновлення.

Розгляд справ про усиновлення дитини проводиться судом колегіально у складі одного судді і двох присяжних (ч. 4 ст. 293 ЦПК України).

Суд розглядає справу про усиновлення дитини за обов'язковою участю заявника, органу опіки та піклування або уповноваженого органу виконавчої влади, а також дитини, якщо вона за віком і станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення, з викликом заінтересованих та інших осіб, яких суд визнає за потрібне допитати. У випадку усиновлення повнолітньої особи, така особа обов'язково приймає участь у розгляді справи.

Суд перевіряє законність підстав для усиновлення, в тому числі наявність згоди усиновлюваної дитини, якщо така згода є необхідною, або наявність згоди усиновлюваної повнолітньої особи.

Зважаючи на особливий характер процедури усиновлення, а також охоронювану законом таємницю усиновлення, цивільне процесуаль-

не законодавство передбачає розгляд відповідних справ виключно у закритому судовому засіданні (ч. 3 ст. 313 ЦПК України).

За результатами розгляду заяви про усиновлення суд ухвалює рішення. У разі задоволення заяви суд зазначає у резолютивній частині рішення про усиновлення дитини або повнолітньої особи заявником (заявниками).

При цьому, за наявності клопотання заявника (заявників), суд також вирішує питання про зміну імені, прізвища та по батькові, дати і місця народження усиновленої дитини, про зміну імені, прізвища, по батькові усиновленої повнолітньої особи, про запис усиновлювачів батьками.

Усиновлення вважається здійсненим з дня набрання законної сили рішенням суду, тобто саме з цього моменту в усиновителя та усиновленого виникають певні взаємні права і обов'язки. Одночасно усиновлені діти втрачають особисті та майнові права і звільняються від обов'язків щодо своїх батьків та їх родичів.

Для внесення змін до актового запису про народження усиновленої дитини або повнолітньої особи копія рішення суду надсилається до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення, а у справах про усиновлення дітей іноземцями – також до уповноваженого органу виконавчої влади.

Судові витрати, пов'язані з розглядом справи про усиновлення, відносяться на рахунок заявника (заявників).

===== 73. Розгляд справ окремого провадження про встановлення фактів, що мають юридичне значення

Виникнення суб'єктивних майнових та особистих немайнових прав, їх зміну або припинення закон пов'язує з певними обставинами (юридичними фактами). Дії та події, що є юридичними фактами, у передбачених законом випадках підлягають реєстрації або посвідченню, тому їх існування може бути підтверджено відповідними документами. Разом з тим закон не вимагає обов'язкового посвідчен-

ня та реєстрації достатньо широкого кола фактів (наприклад, факту перебування особи на утриманні, факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу тощо). Крім того, не завжди той чи інший факт, що має юридичне значення, може бути підтверджений відповідним документом у зв'язку з його втратою або знищенням, якщо поновити їх неможливо. У цих випадках встановлення фактів, що мають юридичне значення, може відбуватися в судовому порядку.

Об'єктом судового захисту при розгляді справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, є охоронювані законом інтереси, а предметом судової діяльності – встановлення юридичних фактів з метою забезпечення реалізації заінтересованими особами належних їм суб'єктивних прав.

До юрисдикції суду згідно з ч. 1 ст. 315ЦПК віднесено встановлення в порядку окремого провадження таких фактів, що мають юридичне значення:

- 1) родинних відносин між фізичними особами;
- 2) перебування фізичної особи на утриманні;
- 3) каліцтва, якщо це потрібно для призначення пенсії або одержання допомоги по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню;
- 4) реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення;
- 5) проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу;
- 6) належності правовстановлюючих документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, місце і час народження якої, зазначені в документі, не збігаються з ім'ям, по батькові, прізвищем, місцем і часом народження цієї особи, вказаними у свідоцтві про народження або в паспорті;
- 7) народження особи в певний час у разі неможливості державним органом реєстрації актів цивільного стану зареєструвати факт народження;
- 8) смерті особи в певний час у разі неможливості органів реєстрації актів цивільного стану зареєструвати факт смерті;
- 9) смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного

нешчасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

Наведений перелік фактів, які можуть бути встановлені судом в окремому провадженні, не є вичерпним. У судовому порядку можуть бути встановлені й інші факти, від яких залежать виникнення, зміна або припинення особистих немайнових чи майнових прав фізичних осіб, якщо законом не передбачено іншого порядку їх встановлення.

За змістом ст. 315 ЦПК встановлення в порядку окремого провадження фактів, що мають юридичне значення, може, таким чином, здійснюватися за наявності таких умов:

- по-перше, факти, що підлягають встановленню, повинні мати юридичне значення, тобто від них має залежати виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб;
- по-друге, встановлення судом фактів, що мають юридичне значення, можливе, якщо чинним законодавством не передбачено іншого порядку їх встановлення;
- по-третє, встановлення факту, що має юридичне значення, не повинно бути пов'язано з наступним вирішенням спору про право.

Суддя має відмовити у відкритті провадження у справі, якщо з заяви про встановлення факту, що має юридичне значення, вбачається спір про право, а якщо спір про право буде виявлений під час розгляду справи, – залишити заяву без розгляду.

Не підлягають судовому розгляду в окремому провадженні справи про встановлення факту належності особі окремих документів, про що йде мова у ч. 3 ст. 315 ЦПК України.

Заява про встановлення фактів, що мають юридичне значення, подається в суд за місцем проживання заявника. Підсудність справ за заявою громадянина України, який проживає за її межами, про встановлення факту, що має юридичне значення, визначається за його клопотанням ухвалою судді Верховного Суду України .

Відповідно до ст. 318 ЦПК у заяві про встановлення факту, що має юридичне значення, має бути зазначено:

- 1) який факт заявник просить встановити та з якою метою;
- 2) причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують даний факт;
- 3) докази, що підтверджують факт.

Справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, розглядаються за участю заявника і заінтересованих у розгляді справи осіб. Певні особливості, визначені законом, має розгляд справ про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України (ст.317 ЦПК).

У рішенні суду повинно бути зазначено відомості про факт, встановлений судом, мету його встановлення, а також докази, на підставі яких суд установив цей факт. Судове рішення, яким встановлено факт, що підлягає реєстрації в органах державної реєстрації актів цивільного стану або нотаріальному посвідченню, не замінює собою документів, що видають зазначені органи, а є лише підставою для їх одержання.

===== 74. Розгляд справ окремого провадження про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу

Правові, організаційні та фінансові засади діяльності, спрямованої на протидію виникненню і поширенню захворювання на туберкульоз, забезпечення медичної допомоги хворим на туберкульоз, і встановлює права, обов'язки та відповідальність юридичних і фізичних осіб у сфері протидії захворюванню на туберкульоз визначені в Законі України «Про протидію захворюванню на туберкульоз». Відповідно до зазначеного закону терміни вживаються в такому значенні: госпіталізація – поміщення особи, хворої на туберкульоз, або особи, стосовно якої існує підозра захворювання на туберкульоз, до стаціонарного відділення протитуберкульозного закладу з метою діагностики, лікування чи ізоляції; протитуберкульозні заклади – лікувально-профілактичні заклади охорони здоров'я (протитуберкульозні диспансери, лікарні, санаторно-курортні, інші заклади) чи їх структурні підрозділи, в яких надається медична допомога хворим на туберкульоз. Перелік протитуберкульозних закладів затверджується центральним органом виконавчої

лади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я.

Відповідно ст.11 Закону України «Про протидію захворюванню на туберкульоз» у разі, якщо хворі на заразні форми туберкульозу, у тому числі під час амбулаторного чи стаціонарного лікування, порушують протиепідемічний режим, що ставить під загрозу зараження туберкульозом інших осіб, з метою запобігання поширенню туберкульозу за рішенням суду вони можуть бути примусово госпіталізовані до протитуберкульозних закладів, що мають відповідні відділення (палати) для розміщення таких хворих. Примусова госпіталізація осіб, стосовно яких судом ухвалено відповідне рішення, здійснюється з урахуванням висновку лікаря на строк до трьох місяців. Продовження строку примусової госпіталізації таких осіб здійснюється за рішенням суду на визначений ним строк з урахуванням висновку лікаря, який здійснює лікування цього хворого.

Заява про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження строку примусової госпіталізації хворого на заразну форму туберкульозу розглядаються в порядку окремого провадження. Заява подається до суду за місцезнаходженням протитуберкульозного закладу, який здійснює медичний (диспансерний) нагляд за цим хворим, або до суду за місцем виявлення такого хворого (ст.343 ЦПК). У заяві про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження строку примусової госпіталізації мають бути зазначені встановлені законом підстави для такої госпіталізації. До заяви додається мотивований висновок лікаря про необхідність примусової госпіталізації до протитуберкульозного закладу або про продовження строку примусової госпіталізації, в якому зазначається строк, протягом якого буде проведено лікування. Заява подається протягом 24 годин з часу виявлення порушення хворим на заразну форму туберкульозу протиепідемічного режиму (ст. 344 ЦПК).

Справи про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження строку примусової госпіталізації суд розглядає не пізніше 24 годин після відкриття провадження у справі. Особі має бути надано право особистої участі в судовому засіданні,

за винятком випадків, коли за даними протитуберкульозного закладу така особа становить загрозу розповсюдження хвороби. Участь у розгляді справи представника протитуберкульозного закладу, за заявою якого відкрито провадження у справі, адвоката, законного представника особи, стосовно якої вирішується питання про примусову госпіталізацію або про продовження строку примусової госпіталізації, є обов'язковою. Розглянувши заяву про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження строку примусової госпіталізації, суд ухвалює рішення, яким відхиляє або задовольняє заяву. Рішення про задоволення заяви про примусову госпіталізацію, підлягає негайному виконанню та є підставою для примусової госпіталізації або продовження строку примусової госпіталізації особи в протитуберкульозному закладі на встановлений законом строк.

Після набрання законної сили рішенням суду про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження строку примусової госпіталізації суд надсилає рішення відповідному органу місцевого самоврядування для вжиття заходів щодо охорони майна особи, стосовно якої ухвалено рішення суду (ст.ст. 345, 346 ЦПК).

75. Розгляд справ окремого провадження про визнання спадщини відумерлою

Відповідно до ст. 1277 ЦК України, у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини зобов'язаний подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою. За наявності у складі спадщини нерухомого майна така заява подається до суду за його місцезнаходженням. В тому випадку, якщо на об'єкті нерухомого майна на момент відкриття спадщини знаходиться рухоме майно, що входить до складу спадщини, таке рухоме майно переходить у власність територіальної громади, якій передано нерухоме майно.

Процедура розгляду справ окремого провадження про визнання спадщини відумерлою передбачена ст.ст. 334–338 ЦПК України. У заяві про визнання спадщини відумерлою мають бути зазначені відомості про час і місце відкриття спадщини, про майно, що становить спадщину, а також докази, які свідчать про належність цього майна спадкодавцю, про відсутність спадкоємців за заповітом і за законом, або про усунення їх від права на спадкування, або про неприйняття ними спадщини, або про відмову від її прийняття. Заява про визнання спадщини відумерлою може також бути подана кредитором спадкодавця, а якщо до складу спадщини входять земельні ділянки сільськогосподарського призначення – власниками або користувачами суміжних земельних ділянок. У такому разі суд залучає до розгляду справи органи місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини та/або за місцезнаходженням нерухомого майна, що входить до складу спадщини. Особи, які мають право або зобов'язані подавати заяву про визнання спадщини відумерлою (заявники), мають право на одержання інформації з Спадкового реєстру про заведену спадкову справу та видане свідоцтво про право на спадщину.

Заява про визнання спадщини відумерлою у зазначених вище випадках подається до суду за місцем відкриття спадщини або за місцезнаходженням нерухомого майна, що входить до складу спадщини. Вказана заява подається після спливу одного року з часу відкриття спадщини. Суд відмовляє в прийнятті заяви про визнання спадщини відумерлою, якщо заява подана до закінчення одного року з часу відкриття спадщини.

Спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини, а нерухоме майно – за його місцезнаходженням. В свою чергу територіальна громада, яка стала власником відумерлого майна, зобов'язана задовольнити вимоги кредиторів спадкодавця, що заявлені відповідно до ст. 1231 ЦК України. Якщо власниками відумерлого майна стали декілька територіальних громад, вимоги кредиторів спадкодавця задовольняються територіальними громадами пропорційно до вартості відумерлого майна, набутого у власність кожною з них.

Суд, встановивши, що спадкоємці за заповітом і за законом відсутні або спадкоємці усунені від права на спадкування, або спадкоємці не прийняли спадщину чи відмовилися від її прийняття, ухвалює рішення про визнання спадщини відумерлою та про передачу її територіальній громаді відповідно до закону.

Правовий режим охорони спадкового майна розповсюджується на спадщину, не прийнятою спадкоємцями, до визнання її відумерлою.

76. Розгляд судами справ про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність

Поряд із правилами розгляду справ про визнання спадщини відумерлою, ст.ст. 329–333 ЦПК України містять процедуру розгляду справ про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність. В обидвах випадках учасником справи є відповідний орган територіальної громади. Проте, якщо у першому з зазначених випадків мова іде про спадкове майно, право на яке не мають (або усунути від такого права) спадкоємці, то у другому врегульована процедура передачі безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність.

В останньому випадку заявником ст.329 ЦПК України визначає орган, уповноважений управляти майном територіальної громади, а підсудність – за місцезнаходженням нерухомої речі. Особливістю розгляду судом справ про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність є, крім іншого, безспірність такої справи. Прикладом наявності спору про право у подібних правовідносинах є обставини, викладені у Постанові Верховного Суду по справі № 608/2493/18 від 24.02.20 р.

Умовою прийняття судом до розгляду заяви про передачу безхазяйної нерухомої речі у власність територіальної громади є наявність у змісті вказаного документу даних про теку нерухому річ, її основні характеристики. Поряд з цим, заява має містити посилання на документи щодо взяття безхазяйної нерухомої речі на облік органом, ко-

трий здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно, поширення на друковані медіа, в яких розміщувалось оголошення про взяття зазначеної нерухомої речі на облік.

За відсутності вищевказаного, або за умови подачі заяви до закінчення одного року з дня взяття на облік, суд відмовляє у прийнятті заяви. При відсутності вказаних процесуальних перепон справа про передачу у власність територіальної громади безхазяйної нерухомої речі розглядається судом за участю заявника з обов'язковим повідомленням усіх заінтересованих осіб.

Варто зазначити, що в деяких справах окремого провадження, включаючи категорію, що розглядається, цивільне процесуальне законодавство передбачає залучення до їх розгляду або повідомлення про це заінтересованих осіб. Проте механізм їх виявлення підчас залишається не визначеним. З огляду на це може виникати ситуація, при якій потенційна заінтересована особа, яка не була учасником справи при її розгляді судом першої інстанції, оскаржуватиме акт правосуддя як особа, питання про права та обов'язки якої вирішено у судовому рішенні. Подібний випадок описаний у наведеній вище Постанові Верховного Суду.

Правила ст. 333 ЦПК України містять умови ухвалення рішення про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність відповідної територіальної громади. Ними є сукупність встановлених судом наступних фактів: 1) безхазяйності нерухомої речі; 2) її облік органом, котрий здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно; 3) сплив одного року з дня взяття на облік нерухомої речі.

77. Розгляд судом справ про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб

Правовий режим банківської таємниці визначається Цивільним кодексом України та законом України «Про банки і банківську діяльність».

Зміст банківської таємниці визначено у ст. 60 закону України «Про банки і банківську діяльність». Так, банківську таємницю становить інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним чи третім особам при наданні послуг банку.

Банківською таємницею, зокрема, є

1) відомості про банківські рахунки клієнтів, у тому числі кореспондентські рахунки банків у Національному банку України;

2) інформація про операції, проведені на користь чи за дорученням клієнта, вчинені ним правочини;

3) фінансово-економічний стан клієнтів;

4) інформація про організацію та здійснення охорони банку та осіб, які перебувають у приміщеннях банку;

5) інформація про організаційно-правову структуру юридичної особи – клієнта, її керівників, напрями діяльності;

6) відомості стосовно комерційної діяльності клієнтів чи комерційної таємниці, будь-якого проекту, винаходів, зразків продукції та інша комерційна інформація;

7) інформація щодо звітності по окремому банку, за винятком тієї, що підлягає опублікуванню;

8) коди, що використовуються банками для захисту інформації;

9) інформація про фізичну особу, яка має намір укласти договір про споживчий кредит, отримана під час оцінки її кредитоспроможності;

10) інформація про організацію та здійснення інкасації коштів та/або перевезення валютних цінностей;

11) інформація про банки чи клієнтів банків, що збирається від банків під час здійснення банківського нагляду, валютного нагляду, нагляду за діяльністю надавачів платіжних послуг, оверсайту платіжної інфраструктури, а також нагляду у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;

12) інформація про банки чи клієнтів банків, отримана Національним банком України відповідно до міжнародного договору або

за принципом взаємності від органу банківського нагляду іншої держави;

13) рішення Національного банку України про застосування заходів впливу, крім рішень про накладення штрафів, про віднесення банку до категорії неплатоспроможних, про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку.

Відповідно до ст. 1076 ЦК банк гарантує таємницю банківського рахунка, операцій за рахунком і відомостей про клієнта. Відомості про операції та рахунки можуть бути надані самим клієнтам або їхнім представникам. Іншим особам, у тому числі органам державної влади, їхнім посадовим і службовим особам, такі відомості можуть бути надані у випадках та в порядку, встановлених законом. За змістом ст. 62 Закону України «Про банки і банківську діяльність» інформація щодо юридичних та фізичних осіб, яка містить банківську таємницю, може безпосередньо розкриватися банками на вимогу (запит) уповноважених на це осіб або на підставі рішення суду.

ЦПК не встановлює кола осіб, які мають право звернутися з відповідною заявою до суду. З системного аналізу законодавства, що регулює порядок розкриття інформації, яка містить банківську таємницю, вбачається, що суд може розглядати заяви: а) осіб, які мають право на отримання такої інформації, але за законом їх не було наділено правом безпосередньо звертатися до банку з вимогою про розкриття такої інформації; б) осіб, які відповідно до закону мають право звертатися до банку із заявою про розкриття банківської таємниці у відповідному обсязі (обмеженому), проте яким банк відмовив у розкритті цієї інформації. Якщо такий орган чи особа має право безпосередньо звертатися до банку про розкриття банківської таємниці, але вимагає розкриття цієї таємниці в повному обсязі, а не в обмеженому відповідно до своїх повноважень, передбачених законом, то суд не може відмовити у відкритті провадження у справі.

Відповідно до ст. 347 ЦПК заява про розкриття банківської таємниці щодо юридичної або фізичної особи подається до суду за місцезнаходженням банку, що обслуговує цю особу. Заява про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, за формою

та змістом має відповідати загальним та спеціальним вимогам закону(ст. ст. 175, 348 ЦПК).

Розгляд справ про розкриття банківської таємниці здійснюється у скорочені строки – заява має бути розглянута в п’ятиденний строк з дня надходження її до суду. Справа розглядається в закритому судовому засіданні за участю заявника, особи, щодо якої вимагається розкриття банківської таємниці та банку. У випадках, коли справа розглядається з метою охорони державних інтересів та національної безпеки, – тільки за участю заявника (ст. 349 ЦПК).

У рішенні про задоволення заяви має бути зазначено: а) повне ім’я (найменування) одержувача інформації, його місце проживання або знаходження, а також повне ім’я представника одержувача, коли інформація надається представнику; б) повне ім’я (найменування) особи, щодо якої банк має розкрити інформацію, яка містить банківську таємницю, місце проживання або знаходження цієї особи; в) повне найменування та місцезнаходження банку, що обслуговує особу, щодо якої необхідно розкрити банківську таємницю; г) обсяги (межі розкриття) інформації, яка містить банківську таємницю, що має бути надана банком одержувачу, та мета її використання.

Рішення про задоволення заяви про розкриття банківської таємниці відповідно до ст. 350 ЦПК підлягає негайному виконанню, що має бути обов’язково зазначено в резолютивній частині рішення. Копії рішення суд надсилає банку, що обслуговує юридичну або фізичну особу, заявнику та особі, щодо якої надається інформація. Рішення суду може бути в п’ятиденний строк оскаржене особою, щодо якої банк розкриває банківську таємницю, або заявником в установленому законом порядку. Оскарження рішення не зупиняє його виконання.

78. Особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України

Цивільний процесуальний кодекс України містить норму про особливості провадження у справах про встановлення факту народження

або смерті особи на тимчасово окупованій території України. Перелік тимчасово окупованих територій визначаються ст. 3 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Ними є:

1) сухопутна територія тимчасово окупованих Російською Федерацією територій України, водні об'єкти або їх частини, що знаходяться на цих територіях;

2) внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, внутрішні морські води, прилеглі до сухопутної території інших тимчасово окупованих Російською Федерацією територій України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України;

3) інша сухопутна територія України, внутрішні морські води і територіальне море України, визнані в умовах воєнного стану тимчасово окупованими у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку;

4) надра під територіями, зазначеними у пунктах 1, 2 і 3 цієї частини, і повітряний простір над цими територіями.

Адміністративна межа між тимчасово окупованою територією та іншою територією України визначається Кабінетом Міністрів України.

Відповідно до ст. 317 ЦПК України, заява про встановлення факту народження особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, може бути подана батьками або одним з них, їхніми представниками, членами сім'ї, опікуном, піклувальником, особою, яка утримує та виховує дитину, або іншими законними представниками дитини до будь-якого місцевого суду України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника. Інший вид заяви, заява про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, може бути

подана членами сім'ї померлого, їхніми представниками або іншими заінтересованими особами (якщо встановлення факту смерті особи впливає на їхні права, обов'язки чи законні інтереси) до будь-якого місцевого суду України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника.

Вказані у попередньому абзаці справи про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, розглядаються невідкладно з дня надходження відповідної заяви до суду.

У змісті рішення про встановлення факту народження особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, мають зазначатись встановлені судом дані про дату і місце народження особи, про її батьків. Постановлене судом рішення у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, підлягає негайному виконанню.

Рішення у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, може бути оскаржено в загальному порядку за правилами ЦПК України. Його копія видається учасникам справи негайно після його ухвалення або невідкладно надсилається судом до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення для державної реєстрації народження або смерті особи. Оскарження рішення не зупиняє його виконання.

===== 79. Розгляд судом справ про видачу і продовження обмежувального припису

Матеріально-правовим підґрунтям застосування норм окремого провадження щодо видачі і продовження обмежувального припису

є використання Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Глава 13 Розділу IV ЦПК України, яка розглядається, використовується також у випадках, визначеним Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

Згідно із зазначеними вище нормативними актами, обмежувальний припис стосовно кривдника – це встановлений у судовому порядку захід тимчасового обмеження прав чи покладення обов'язків на особу, яка вчинила домашнє чи інше насильство, спрямований на забезпечення безпеки постраждалої особи. Кривдником є особа, яка вчинила домашнє насильство у будь-якій формі чи насильство за ознакою статі.

Заява про видачу обмежувального припису подається до суду за місцем проживання (перебування) особи, яка постраждала від домашнього насильства або насильства за ознакою статі. При перебуванні зазначеної особи у закладі, що належить до загальних чи спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб, – за місцезнаходженням цього закладу.

Заява про видачу обмежувального припису може бути подана, в залежності від підстав звернення до суду, наступними особами.

1. Особою, яка постраждала від домашнього насильства, або її представником – у випадках, визначених Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Обмежувальним приписом, відповідно до ч.2 ст. 26 цього Закону, визначаються один чи декілька заходів тимчасового обмеження прав кривдника або покладення на нього обов'язків: 1) заборона перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою; 2) усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи; 3) обмеження спілкування з постраждалою дитиною; 4) заборона наблизатися на визначену відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалою особою; 5) заборона особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який

спосіб спілкуватися з нею; 6) заборона вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб.

Обмежувальний припис видається на строк від одного до шести місяців. За заявою осіб, визначених вище, на підставі оцінки ризиків обмежувальний припис може бути продовжений судом на строк не більше шести місяців після закінчення строку, встановленого судовим рішенням. Про видачу обмежувального припису кривднику, відповідно до вимог Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», суд інформує уповноважені підрозділи органів Національної поліції України за місцем проживання (перебування) постраждалої особи для взяття кривдника на профілактичний облік, а також районні, районні у містах Києві і Севастополі державні адміністрації та виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад за місцем проживання (перебування) постраждалої особи.

Рішення про видачу обмежувального припису або про відмову у видачі обмежувального припису приймається на підставі оцінки ризиків. Разом з цим, обмежувальний припис не може містити заходів, що обмежують право проживання чи перебування кривдника у місці свого постійного проживання (перебування), якщо кривдником є особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку на день видачі такого припису.

2. Особою, яка постраждала від насильства за ознакою статі, або її представником – у випадках, визначених Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Обмежувальним приписом, за правилами ч.2 ст. 21–5 вказаного нормативного акту, встановлюються один чи декілька таких заходів тимчасового обмеження прав кривдника або покладення на нього таких обов'язків: 1) заборони перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою; 2) усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи; 3) обмеження спілкування з постраждалою дитиною; 4) заборони наближатися на визначену відстань до місця проживання (перебування), на-

вчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалою особою; 4) заборони особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею; 5) заборони вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб.

Строки встановлення обмежувального припису для вказаних осіб, заборона встановлення обмежень, обов'язок суду повідомити необхідні органи є ідентичними з попереднім випадком, пов'язаним із застосуванням Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

3. Батьками та іншими законними представниками дитини, родичами дитини (баба, дід, повнолітні брат, сестра), мачухою або вітчимом дитини, а також органом опіки та піклування в інтересах дитини, яка постраждала від домашнього насильства, – у випадках, визначених Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», або постраждала від насильства за ознакою статі, – у випадках, визначених Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»;

4. Опікуном, органом опіки та піклування в інтересах недієздатної особи, яка постраждала від домашнього насильства, – у випадках, визначених Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», або постраждала від насильства за ознакою статі, – у випадках, визначених Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

Заінтересованими особами у справах про видачу обмежувального припису є особи, стосовно яких подано заяву про видачу обмежувального припису. Заінтересованими особами також можуть бути інші фізичні особи, прав та інтересів яких стосується заява про видачу обмежувального припису, а також органи державної влади та органи місцевого самоврядування у межах їх компетенції.

Зміст заяви про видачу обмежувального припису має містити: 1) найменування суду, до якого подається заява; 2) ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) заявника та заінтересованої особи, їх місце про-

живання чи перебування, поштовий індекс, відомі номери засобів зв'язку та адреси електронної пошти, у разі якщо заява подається особою, зазначеною у пунктах 3 і 4 частини першої статті 350–2 ЦПК України – процесуальне становище особи, яка подає заяву, із зазначенням її імені (прізвища, імені та по батькові), місця проживання чи перебування, поштового індексу, відомих номерів засобів зв'язку та адреси електронної пошти, а також ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) дитини або недієздатної особи, в інтересах якої подається заява, місце її проживання чи перебування, поштовий індекс, відомі номери засобів зв'язку та адреси електронної пошти, якщо такі відомі; 3) обставини, що свідчать про необхідність видачі судом обмежувального припису, та докази, що їх підтверджують (за наявності).

Справа про видачу обмежувального припису розглядається судом за участю заявника та заінтересованих осіб не пізніше 72 годин після надходження заяви про видачу обмежувального припису до суду. У разі якщо участь заявника становить загрозу подальшої дискримінації чи насильства для нього, справа може розглядатися без його участі. Неявка належним чином повідомлених заінтересованих осіб не перешкоджає розгляду справи про видачу обмежувального припису. Рішення суду про видачу обмежувального припису підлягає негайному виконанню, а його оскарження не зупиняє його виконання.

Копії повного рішення суду вручаються учасникам справи, які були присутні у судовому засіданні, негайно після проголошення такого рішення. Учасникам справи, які не були присутні у судовому засіданні, копія рішення суду надсилається рекомендованим листом з повідомленням про вручення негайно, але не пізніше наступного дня з дня ухвалення рішення.

Обмежувальний припис, виданий судом стосовно особи, яка на момент винесення рішення суду не досягла вісімнадцятирічного віку, не може обмежувати право проживання (перебування) цієї особи у місці свого постійного проживання (перебування).

Судові витрати, пов'язані з розглядом справи про видачу обмежувального припису, не сплачуються учасниками справи та відносяться на рахунок держави.

80. Право на апеляційне оскарження судових рішень та порядок його реалізації

Перегляд судових рішень в апеляційному порядку здійснюється в межах самостійного провадження цивільного судочинства – апеляційного й передбачає перегляд рішень судів першої інстанції, які не набрали законної сили, на предмет відповідності їх вимогам законності та обґрунтованості.

Під правом апеляційного оскарження слід розуміти передбачену цивільним процесуальним законодавством можливість для певних суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин оскаржити в апеляційному порядку судові рішення або ухвалу повністю або частково в передбачений для цього строк.

Суб'єктами права на апеляційне оскарження є учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи інтереси та (або) обов'язки. Нагадаємо, що учасниками справи в позовному провадженні є, відповідно до ст. 42 ЦПК України, сторони та треті особи. При розгляді вимог у наказному провадженні учасниками справи є заявник та боржник. У справах окремого провадження учасниками справи є заявники, інші заінтересовані особи. При розгляді цивільних справ судом можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Правове положення останніх регламентується ст.ст. 56 та 57 ЦПК України. Органи та інші особи, які відповідно до ст. 56 ЦПК України звернулися до суду в інтересах інших осіб, мають процесуальні права та обов'язки особи, в інтересах якої вони діють, в тому числі і право апеляційного оскарження судового рішення. Виняток складає право укладати мирову угоду. Прокурор або Уповноважений Верховної Ради України з прав людини наділені ч.5 ст. 57 ЦПК України правом ініціювати перегляд судових рішень по справам, розглянутих без їх участі. З цією метою зазначені суб'єкти мають право ознайомлюватися з матеріалами справи в суді та отримувати з них копії. Право на апеляційне оскарження судового рішення вправі реалізувати і представник за умови відсутності юридично-закріпленої за-

борони на реалізацію права на апеляційне оскарження судового рішення.

Об'єктом перегляду в апеляційному порядку виступають рішення суду першої інстанції, **які не набрали законної сили**, а також ухвали суду першої інстанції. Перелік ухвал, на які можуть бути подані скарги окремо від рішення суду, визначені ч.1 ст. 353 ЦПК України. Заперечення на ухвали, що не підлягають оскарженню окремо від рішення суду, включаються до апеляційної скарги на рішення суду.

В той же час об'єктом перегляду в апеляційному порядку можуть виступати і рішення апеляційного суду за умови розгляду ним справ в якості суду першої інстанції (ч.ч. 2 та 3 ст. 23 ЦПК України). В такому випадку в апеляційному порядку судові рішення апеляційних судів, ухвалених ними як судами першої інстанції, переглядає Верховний Суд.

Окремим чином цивільне процесуальне законодавство встановлює процедуру оскарження судових рішень по справам про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. Відповідно до абз. 2 ч.1 ст.351 ЦПК України, судом апеляційної інстанції по вказаній категорії справ є Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду. Виключення складають справи про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, у яких відповідачем є суддя чи працівник апарату Вищого антикорупційного суду. В таких випадках провадження у першій інстанції здійснює місцевий суд, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться Вищий антикорупційний суд, а ухвалені судові рішення оскаржуються в апеляційному порядку до суду апеляційної інстанції, у межах апеляційного округу якого (території, на яку поширюються повноваження відповідного апеляційного суду) знаходиться місцевий суд, який ухвалив судові рішення, що оскаржується.

Умовою оскарження рішень і ухвал суду першої інстанції є подання апеляційної скарги, в порядку та строки, визначені законом. Апеляційна скарга **на рішення суду подається протягом тридцяти днів** з дня його проголошення. Апеляційна скарга **на ухвалу суду першої інстанції подається протягом п'ятнадцяти днів** з дня її проголошення.

Якщо в судовому засіданні було оголошено лише вступну та резолютивну частини судового рішення або у разі розгляду справи (вирішення питання) без повідомлення (виклику) учасників справи, зазначений строк обчислюється з дня складення повного судового рішення.

Учасник справи, якому повне рішення або ухвала суду не були вручені у день його (її) проголошення або складення, має право на поновлення пропущеного строку на апеляційне оскарження: 1) на рішення суду – якщо апеляційна скарга подана протягом тридцяти днів з дня вручення йому повного рішення суду; 2) на ухвали суду – якщо апеляційна скарга подана протягом п'ятнадцяти днів з дня вручення йому відповідної ухвали суду.

===== 81. Залишення апеляційної скарги без руху, повернення апеляційної скарги

До апеляційної скарги, яка оформлена з порушенням вимог форми і змісту апеляційної скарги, застосовуються положення статті 185 ЦПК України стосовно залишення позовної заяви без руху, повернення заяви. До апеляційної скарги, яка оформлена з порушенням вимог, встановлених статтею 356 ЦПК України, а також подана особою, яка відповідно до частини шостої статті 14 ЦПК України зобов'язана зареєструвати електронний кабінет, але не зареєструвала його, також застосовуються положення статті 185 вказаного Кодексу. Апеляційна скарга залишається без руху також у випадку, якщо вона подана після закінчення строків на апеляційне оскарження, і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку або якщо підстави, вказані нею у заяві, визнані неповажними. При цьому протягом десяти днів з дня вручення ухвали особа має право звернутися до суду апеляційної інстанції з заявою про поновлення строку або вказати інші підстави для поновлення строку. Якщо заяву не буде подано особою в зазначений строк або вказані нею підстави для поновлення строку на апеляційне оскарження будуть визнані неповажними, суд відмовляє у відкритті апеляційного провадження у порядку.

Апеляційна скарга не приймається до розгляду і повертається судом апеляційної інстанції також, якщо: 1) апеляційна скарга подана особою, яка не має процесуальної дієздатності, не підписана, або підписана особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не зазначено; 2) до постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження особа, яка подала скаргу, подала заяву про її відкликання; 3) скаргу подано в інший спосіб, ніж до суду апеляційної інстанції; 4) скаргу подано на ухвалу, що не підлягає оскарженню окремо від рішення суду.

Питання про залишення апеляційної скарги без руху суддя-доповідач вирішує протягом п'яти днів з дня надходження апеляційної скарги. Питання про повернення апеляційної скарги суд апеляційної інстанції вирішує протягом п'яти днів з дня надходження апеляційної скарги або з дня закінчення строку на усунення недоліків.

Про повернення апеляційної скарги постановляється ухвала, яка може бути оскаржена в касаційному порядку. Копія ухвали про повернення апеляційної скарги надсилається учасникам справи. Скаржнику надсилається копія ухвали про повернення апеляційної скарги разом з апеляційною скаргою та доданими до скарги матеріалами. Копія апеляційної скарги залишається в суді апеляційної інстанції.

За відсутності підстав для вчинення вказаних процесуальних дій суд апеляційної інстанції вирішує питання про відкриття апеляційного провадження. Відкриття апеляційного провадження знаменує початок руху цивільних процесуальних правовідносин в суді апеляційної інстанції. Як правило, наслідками відкриття провадження по справі є підготовка розгляду справи судом апеляційної інстанції та розгляд справи у вказаному суді.

Питання про відкриття апеляційного провадження у справі вирішується не пізніше п'яти днів з дня надходження апеляційної скарги або заяви про усунення недоліків у випадку залишення апеляційної скарги без руху або повернення апеляційної скарги. Умови вчинення таких процесуальних дій передбачаються статтею 357 ЦПК України.

В ухвалі про відкриття апеляційного провадження зазначається строк для подання учасниками справи відзиву на апеляційну скаргу та вирішується питання про витребування матеріалів справи. Якщо

разом з апеляційною скаргою подано заяви чи клопотання, суд в ухвалі про відкриття апеляційного провадження встановлює строк, протягом якого учасники справи мають подати свої заперечення щодо поданих заяв чи клопотань, якщо інше не передбачено законодавством. У випадку поновлення строку на апеляційне оскарження при подачі апеляційної скарги з пропуском строку на апеляційне оскарження, суд зупиняє дію оскаржуваного рішення в ухвалі про відкриття апеляційного провадження.

Разом з ухвалою про відкриття апеляційного провадження суд апеляційної інстанції надсилає копії апеляційної скарги та доданих до неї матеріалів учасникам справи. Учасники справи мають право подати до суду апеляційної інстанції відзив на апеляційну скаргу в письмовій формі протягом строку, встановленого судом апеляційної інстанції в ухвалі про відкриття апеляційного провадження. Відзив на апеляційну скаргу має містити: 1) найменування суду апеляційної інстанції; 2) ім'я (найменування), поштову адресу особи, яка подає відзив на апеляційну скаргу, а також номер засобу зв'язку, адресу електронної пошти, за наявності; 3) обґрунтування заперечень щодо змісту і вимог апеляційної скарги; 4) у разі необхідності – клопотання особи, яка подає відзив на апеляційну скаргу; 5) перелік матеріалів, що додаються. Відсутність вказаного відзиву не перешкоджає перегляду рішення суду першої інстанції. До відзиву додаються докази надсилання (надання) копій відзиву та доданих до нього документів іншим учасникам справи.

Суд апеляційної інстанції відмовляє у відкритті апеляційного провадження у випадку відсутності позитивних правових підстав для початку руху цивільних процесуальних правовідносин в апеляційному суді. Ухвала про відмову у відкритті апеляційного провадження постановляється у справі, якщо: 1) апеляційну скаргу подано на судові рішення, що не підлягає апеляційному оскарженню; 2) є ухвала про закриття провадження у зв'язку з відмовою від раніше поданої апеляційної скарги цієї самої особи на це саме судові рішення; 3) є постанова про залишення апеляційної скарги цієї самої особи без задоволення або ухвала про відмову у відкритті апеляційного провадження за апеляційною скаргою цієї особи на це саме судові рішення.

ня; 4) скаржником у строк, визначений судом, не подано заяву про поновлення строку на апеляційне оскарження або наведені підстави для поновлення строку на апеляційне оскарження визнані судом неповажними.

Незалежно від поважності причин пропуску строку на апеляційне оскарження суд апеляційної інстанції відмовляє у відкритті апеляційного провадження у разі, якщо апеляційна скарга подана після спливу одного року з дня складення повного тексту судового рішення, крім випадків: 1) подання апеляційної скарги особою, не повідомленою про розгляд справи або не залученою до участі в ній, якщо суд ухвалив рішення про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки; 2) пропуску строку на апеляційне оскарження внаслідок виникнення обставин непереборної сили.

Питання про відмову у відкритті апеляційного провадження вирішується не пізніше п'яти днів з дня надходження апеляційної скарги або з дня закінчення строку на усунення недоліків. Копія ухвали про відмову у відкритті апеляційного провадження надсилається учасникам справи в порядку, визначеному ст. 272 ЦПК України. Скаржнику надсилається копія ухвали про відмову у відкритті апеляційного провадження разом з апеляційною скаргою та доданими до скарги матеріалами. Копія апеляційної скарги залишається в суді апеляційної інстанції.

82. Повноваження суду апеляційної інстанції

Предметом діяльності суду апеляційної інстанції є перевірка судових рішень судів першої інстанції з точки зору їх відповідності вимогам законності та обґрунтованості. Результатом діяльності суду апеляційної інстанції та оцінки його ефективності є надання належного висновку щодо законності (обґрунтованості) рішення суду першої інстанції, яке оскаржується. Водночас результатом такого висновку є застосування апеляційним судом наданих йому законом повноважень.

Повноваження суду апеляційної інстанції визначені у ст. 374 ЦПК України та диференційовані залежно від об'єкту перегляду. За резуль-

татами розгляду апеляційної скарги на рішення суд апеляційної інстанції має право: 1) залишити судові рішення без змін, а скаргу без задоволення; 2) скасувати судові рішення повністю або частково і ухвалити у відповідній частині нове рішення або змінити рішення; 3) визнати нечинним судові рішення суду першої інстанції повністю або частково у передбачених цим Кодексом випадках і закрити провадження у справі у відповідній частині; 4) скасувати судові рішення повністю або частково і у відповідній частині закрити провадження у справі повністю або частково або залишити позовну заяву без розгляду повністю або частково; 5) скасувати судові рішення і направити справу для розгляду до іншого суду першої інстанції за встановленою підсудністю.

Разом з тим, при перегляді ухвал суду першої інстанції, котрі є самостійними об'єктами апеляційного оскарження, суд апеляційної інстанції вправі залишити ухвалу без змін, а апеляційну скаргу – без задоволення; скасувати ухвалу, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направити справу для продовження розгляду до суду першої інстанції; скасувати ухвалу про відкриття провадження у справі і прийняти постанову про направлення справи для розгляду до іншого суду першої інстанції за встановленою підсудністю.

При скасуванні власної постанови повністю або частково суд апеляційної інстанції може прийняти одне з рішень, що ухвалюється при перегляді судових рішень.

Скасування судового рішення й ухвалення судом апеляційної інстанції нового рішення відбувається за умови порушення вимог законності й обґрунтованості судового рішення. Скасування судового рішення за чинним цивільним процесуальним законодавством тягне настанні різних процесуально-правових наслідків. В залежності від характеру допущених порушень, суд апеляційної інстанції уповноважений, при скасуванні судового рішення, змінити правозастосовний акт суду першої інстанції, ухвалити нове рішення замість скасованого; закрити провадження по справі або залишити позову без розгляду; скасувати судові рішення і направлення справу для розгляду до іншого суду першої інстанції за встановленою підсудністю.

Стаття 376 ЦПК України в якості підстав для скасування судового рішення повністю або частково та ухвалення нового рішення у відповідній частині або зміни судового рішення встановлює: 1) неповне з'ясування обставин, що мають значення для справи; 2) недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд першої інстанції визнав встановленими; 3) невідповідність висновків, викладених у рішенні суду першої інстанції, обставинам справи; 4) порушення норм процесуального права або неправильне застосування норм матеріального права.

Неправильним застосуванням норм матеріального права вважається: неправильне тлумачення закону, або застосування закону, який не підлягає застосуванню, або незастосування закону, який підлягав застосуванню. Порушення норм процесуального права може бути підставою для скасування або зміни рішення, якщо це порушення призвело до неправильного вирішення справи.

Порушення норм процесуального права є обов'язковою підставою для скасування судового рішення суду першої інстанції та ухвалення нового судового рішення, якщо: 1) справу розглянуто неповноважним складом суду; 2) в ухваленні судового рішення брав участь суддя, якому було заявлено відвід, і підстави його відводу визнано судом апеляційної інстанції обґрунтованими; 3) справу (питання) розглянуто судом за відсутності будь-якого учасника справи, не повідомленого належним чином про дату, час і місце засідання суду (у разі якщо таке повідомлення є обов'язковим), якщо такий учасник справи обґрунтовує свою апеляційну скаргу такою підставою; 4) суд прийняв судові рішення про права, свободи, інтереси та (або) обов'язки осіб, що не були залучені до участі у справі; 5) судові рішення не підписано будь-ким із суддів або підписано не тими суддями, які зазначені у рішенні; 6) судові рішення ухвалено суддями, які не входили до складу колегії, що розглядала справу; 7) суд розглянув в порядку спрощеного позовного провадження справу, що підлягала розгляду за правилами загального позовного провадження.

Зміна судового рішення може полягати в доповненні або зміні його мотивувальної та (або) резолютивної частин.

Судове рішення першої інстанції, яким закінчено розгляд справи, підлягає скасуванню в апеляційному порядку повністю або частково з закриттям провадження у справі або залишенням позову без розгляду у відповідній частині з підстав, передбачених статтями 255 та 257 ЦПК України, котрі містять правову регламентацію вчинення зазначених процесуальних дій в суді першої інстанції. Якщо судом першої інстанції ухвалено законне і обґрунтоване рішення, то смерть фізичної особи – сторони у спорі чи припинення юридичної особи – сторони у спорі, що не допускає правонаступництва, після ухвалення такого рішення не може бути підставою для застосування визначених у ст.ст. 255 та 257 ЦПК України підстав.

Порушення правил юрисдикції загальних судів, визначених статтями 19–22 ЦПК України, є обов’язковою підставою для скасування рішення суду першої інстанції незалежно від доводів апеляційної скарги.

Судове рішення, яким закінчено розгляд справи, підлягає скасуванню з направленням справи на розгляд за встановленою законом підсудністю, якщо рішення прийнято судом з порушенням правил територіальної юрисдикції (підсудності). В той же час справа не підлягає направленню на новий розгляд у зв’язку з порушеннями правил територіальної юрисдикції (підсудності), якщо учасник справи, який подав апеляційну скаргу, при розгляді справи судом першої інстанції без поважних причин не заявив про непідсудність справи.

83. Право на касаційне оскарження та порядок його реалізації

Цивільне процесуальне законодавство України передбачає можливість касаційного оскарження судових рішень після їх перегляду у апеляційному порядку.

Сутністю касаційного оскарження є перегляд Верховним Судом судових рішень, які набрали законної сили на предмет їх відповідності вимогам закону. Таким чином, на відміну від апеляційного провадження, де предметом перевірки стає відповідність рішення

суду вимогам як законності, так і обґрунтованості, предмет перевірки судом касаційної інстанції є звуженим і охоплює лише питання права відповідно до дотримання вимоги законності рішення суду першої інстанції або постанови апеляційного суду. Підставами касаційного оскарження є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права. До особливостей касаційного провадження варто віднести підставу оскарження рішення в касаційному порядку. Нею є порушення вимог законності акту правосуддя. На відміну від апеляційного провадження, предметом перегляду судових рішень, що набрали законної сили, не є порушення вимог обґрунтованості рішення суду, що переглядається.

Перегляд судових рішень у порядку касації як одна із самостійних стадій цивільного процесу має за мету усунення помилок, що містяться у судових рішеннях, ухвалах та постановах, які набрали законної сили. Крім того, метою діяльності суду касаційної інстанції є забезпечення єдності судової практики у точній відповідності із вимогами законності.

Судом касаційної інстанції у цивільному процесі є Верховний Суд, зокрема Касаційний цивільний суд, який входить до складу Верховного Суду. Також, у визначених цивільним процесуальним законодавством випадках, функції суду касаційної інстанції здійснюють палати Верховного Суду з метою забезпечення однакового застосування судами норм права.

Суб'єктами права на касаційне оскарження закон визначає як учасників справи, так і осіб, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки.

Особа, яка не брала участі у справі, якщо суд вирішив питання про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, має право подати касаційну скаргу на судові рішення лише після його перегляду в апеляційному порядку за її апеляційною скаргою. Після відкриття касаційного провадження за касаційною скаргою особи, яка не брала участі у справі, але суд вирішив питання про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, зазначена особа користується процесуальними правами і несе процесуальні обов'язки учасника справи.

До *об'єктів* касаційного перегляду стаття 389 ЦПК України відносить, перш за все рішення суду першої інстанції після апеляційного перегляду справи та постанови суду апеляційної інстанції. Виключення складають: 1) рішення, ухвали суду першої інстанції та постанови, ухвали суду апеляційної інстанції у справах, рішення у яких підлягають перегляду в апеляційному порядку Верховним Судом; 2) судові рішення у малозначних справах та у справах з ціною позову, що не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, крім випадків, якщо: а) касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики; б) особа, яка подає касаційну скаргу, відповідно до цього Кодексу позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, при розгляді іншої справи; в) справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу; г) суд першої інстанції відніс справу до категорії малозначних помилково.

Разом з тим, до об'єктів касаційного перегляду відносяться: ухвали суду першої інстанції, вказані у пунктах 3, 6, 7, 15, 16, 22, 23, 27, 28, 30, 32 частини першої статті 353 ЦПК України, після їх перегляду в апеляційному порядку; ухвали суду апеляційної інстанції про відмову у відкритті або закритті апеляційного провадження, про повернення апеляційної скарги, про зупинення провадження, щодо забезпечення позову, заміни заходу забезпечення позову, щодо зустрічного забезпечення, про відмову ухвалити додаткове рішення, про роз'яснення рішення чи відмову у роз'ясненні рішення, про внесення або відмову у внесенні виправлень у рішення, про повернення заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, про відмову у відкритті провадження за нововиявленими або виключними обставинами, про заміну сторони у справі, про накладення штрафу в порядку процесуального примусу, окремі ухвали.

Реалізація права на касаційне оскарження здійснюється шляхом подачі касаційної скарги безпосередньо до суду касаційної інстанції, котрим є Верховний Суд. **Строк подання касаційної скарги**, відповідно до ст. 390 ЦПК України становить тридцять днів з дня проголо-

шення рішенням суду, що оскаржується. Якщо в судовому засіданні було оголошено лише вступну та резолютивну частини судового рішення, або у разі розгляду справи (вирішення питання) без повідомлення (виклику) учасників справи, зазначений строк обчислюється з дня складення повного судового рішення. Учасник справи, якому повне судове рішення не було вручено у день його проголошення або складення, має право на поновлення пропущеного строку на касаційне оскарження, якщо касаційна скарга подана протягом тридцяти днів з дня вручення йому такого судового рішення.

Строк на касаційне оскарження може бути також поновлений в разі пропуску з інших поважних причин, перелік яких цивільне процесуальне законодавство не містить. Однак ч.3 ст. 394 ЦПК України встановлює правило, що незалежно від поважності причин пропуску строку на касаційне оскарження суд касаційної інстанції відмовляє у відкритті касаційного провадження у разі, якщо касаційна скарга подана після спливу одного року з дня складення повного тексту судового рішення, крім випадків: 1) подання касаційної скарги особою, не повідомленою про розгляд справи або не залученою до участі в ній, якщо суд ухвалив рішення про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки; 2) пропуску строку на касаційне оскарження внаслідок виникнення обставин непереборної сили.

Касаційна скарга повинна відповідати встановленим законом вимогам, які визначені у ст. 392 ЦПК України. Касаційна скарга, з поміж усіх вимог, обов'язково має містити підставу (підстави), на якій (яких) подається касаційна скарга з визначенням передбаченої (передбачених) статтею 389 ЦПК України підстави (підстав). У разі подання касаційної скарги на підставі пункту 1 частини другої статті 389 ЦПК, в касаційній скарзі зазначається постанова Верховного Суду, в якій викладено висновок про застосування норми права у подібних правовідносинах, що не був врахований в оскаржуваному судовому рішенні. При подачі касаційної скарги на підставі пункту 2 частини другої статті 389 вказаного Кодексу, в касаційній скарзі зазначається обґрунтування необхідності відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду. У випадку подання касаційної скарги на су-

дове рішення, зазначене у пунктах 2 і 3 частини першої статті 389 ЦПК України, в касаційній скарзі зазначається обґрунтування того, в чому полягає неправильне застосування норм матеріального права чи порушення норм процесуального права, що призвело до ухвалення незаконного судового рішення (рішень).

До касаційної скарги додаються копії скарги та доданих до неї матеріалів відповідно до кількості учасників справи, крім випадків, якщо така скарга та додані матеріали подаються до суду в електронній формі через електронний кабінет. У разі подання скарги та доданих матеріалів в електронній формі через електронний кабінет до неї додаються докази надсилання її копії та копій доданих матеріалів іншим учасникам справи з урахуванням положень статті 43 ЦПК України; 2) докази, що підтверджують дату отримання копії оскаржуваного рішення суду апеляційної інстанції, – за наявності; 3) документи, що підтверджують сплату судового збору у встановлених порядку і розмірі, або документи, що підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону.

Якщо касаційна скарга подається особою, звільненою від сплати судового збору відповідно до закону, у ній зазначаються підстави звільнення від сплати судового збору. До касаційної скарги, поданої представником, повинна бути додана довіреність або інший документ, що посвідчує його повноваження.

84. Повноваження суду касаційної інстанції

Реалізуючи свої повноваження, суд касаційної інстанції здійснює перевірку судових рішень щодо дотримання вимог законності при розгляді справи в суді першої чи апеляційної інстанції. При цьому тип повноваження, яке належить застосувати суду касаційної інстанції залежить від характеру виявлених ним порушень вимоги закону при касаційному перегляді, а також від об'єкту касаційного перегляду.

Відповідно до ст. 409 ЦПК України **за наслідками розгляду касаційної скарги суд касаційної інстанції має право:**

1) залишити судові рішення судів першої інстанції та апеляційної інстанції без змін, а скаргу без задоволення;

2) скасувати судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і передати справу повністю або частково на новий розгляд, зокрема за встановленою підсудністю або для продовження розгляду;

3) скасувати судові рішення повністю або частково і ухвалити нове рішення у відповідній частині або змінити рішення, не передаючи справи на новий розгляд;

4) скасувати судові рішення суду першої та апеляційної інстанцій у відповідній частині і закрити провадження у справі чи залишити позов без розгляду у відповідній частині;

5) у передбачених ЦПК України випадках визнати нечинними судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і закрити провадження у справі у відповідній частині.

Водночас, **якщо об'єктом перегляду судом касаційної інстанції є виключно постанова апеляційного суду, суд касаційної інстанції може застосувати повноваження**, спрямоване на скасування постанови суду апеляційної інстанції повністю або частково і залишення в силі рішення суду першої інстанції у відповідній частині, скасованого помилково.

При **перегляді судом касаційної інстанції власної постанови** за умови розгляду касаційної скарги, що надійшла до касаційного суду після закінчення касаційного розгляду справи, вказаний судовий орган вправі скасувати свою постанову (повністю або частково) і прийняти одне з зазначених вище рішень.

Звертає на себе увага правова регламентація підстав для залишення касаційної скарги без задоволення, а судових рішень – без змін. Разом з тим, що вказане повноваження застосовується при ухваленні рішення з додержанням норм матеріального і процесуального права, ч. 2 ст. 410 ЦПК України містить заборону заборони скасування правильного по суті законного рішення з одних лише формальних міркувань. У зв'язку із цим слід відмітити відсутність законодавчого визначення змісту правильного по суті рішення та формальних міркувань, з якими законодавство пов'язує відсутність підстав для скасування рішення суду в касаційному порядку.

85. Загальна характеристика перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами та виключними обставинами

Передбачений гл. 3 розд. V ЦПК перегляд судових рішень, що набрали законної сили, у зв'язку з нововиявленими та виключними обставинами є самостійною стадією цивільного процесу, в якому судом перевіряється наявність чи відсутність правових підстав для цього – юридичних фактів, які існували на час розгляду справи, але не були і не могли бути відомі заявнику, хоча їх подання до суду могло потягти ухвалення іншого за змістом судового рішення.

Частина 1 ст. 423 ЦПК визначає коло судових рішень, які можуть бути переглянуті у зв'язку з нововиявленими обставинами, зокрема, такому перегляду підлягають рішення, постанова або ухвала суду, якими закінчено розгляд справи, що набрали законної сили. Крім того, відповідно до ч. 8 ст. 161 ЦПК у разі видачі судового наказу відповідно до пунктів 4 і 5 ч. 1 ст. 161 ЦПК, судовий наказ також може бути переглянуто за нововиявленими обставинами.

Водночас перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами вищезазначених судових рішень може виникнути лише при наявності зазначених у ч. 2 ст. 423 ЦПК нововиявлених обставин. Йдеться про:

- істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи;
- встановлений вироком або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали законної сили, факт надання завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного перекладу, фальшивості письмових, речових чи електронних доказів, що призвели до ухвалення незаконного рішення у даній справі;
- скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, що підлягає перегляду.

Не є підставою для перегляду рішення суду за нововиявленими обставинами:

- переоцінка доказів, оцінених судом у процесі розгляду справи;
- докази, які не оцінювалися судом, стосовно обставин, що були встановлені судом.

Заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами може бути подано:

- з підстави, визначеної пунктом 1 ч. 2 ст. 423 ЦПК, – учасниками справи протягом тридцяти днів з дня, коли особа дізналася або могла дізнатися про існування обставин, що стали підставою для перегляду судового рішення;

- з підстави, визначеної п. 2 ч. 2 ст. 423 ЦПК, – учасниками справи протягом тридцяти днів з дня, коли вирок (ухвала) у кримінальному провадженні набрав законної сили;

- з підстави, визначеної п. 3 ч. 2 ст. 423 ЦПК, – учасниками справи протягом тридцяти днів з дня набрання законної сили судовим рішенням, яким скасовано судові рішення, що стало підставою для ухвалення судового рішення, яке підлягає перегляду.

Заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами може бути подана:

- 1) з підстави, визначеної п. 1 ч. 2 ст. 423 ЦПК, – не пізніше трьох років з дня набрання таким судовим рішенням законної сили;

- 2) з підстав, визначених пунктами 2–3 ч. 2 ст. 423 ЦПК, – не пізніше десяти років з дня набрання таким судовим рішенням законної сили.

Заява про перегляд судового рішення суду першої інстанції за нововиявленими обставинами подається до суду, який ухвалив судові рішення. Заява про перегляд судових рішень судів апеляційної і касаційної інстанцій, якими змінено або скасовано судові рішення, подається до суду тієї інстанції, яким змінено або ухвалено нове судові рішення.

Заяви про перегляд судових рішень суду за нововиявленими обставинами за формою і змістом повинні відповідати вимогам ЦПК щодо оформлення заяв до суду першої інстанції.

У заяві зазначаються:

- найменування суду, якому адресується заява;
- ім'я (найменування) особи, яка подає заяву, місце її проживання чи місцезнаходження;

- інші учасники справи;
- дата ухвалення і зміст судового рішення, про перегляд якого подано заяву;
- нововиявлені обставини, якими обґрунтовується вимога про перегляд судового рішення, дата їх відкриття або встановлення;
- посилання на докази, що підтверджують наявність нововиявлених обставин. До заяви додаються:
 - копії заяви відповідно до кількості учасників справи;
 - документ про сплату судового збору;
 - докази, що підтверджують наявність нововиявлених обставин;
 - документ, що підтверджує повноваження представника особи, яка подає заяву, – якщо заява підписана таким представником;
 - клопотання особи про витребування копії рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною, в органу, відповідального за координацію виконання рішень міжнародної судової установи, якщо її немає у розпорядженні особи, яка подала заяву, – у разі подання заяви про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК;
 - у разі пропуску строку на подання заяви – клопотання про його поновлення.

Заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, що надійшла до суду, передається судді або колегії суддів, які визначаються у порядку, встановленому ст. 33 ЦПК.

Протягом п'яти днів після надходження заяви до суду суддя (суддя-доповідач) перевіряє її відповідність вимогам ст. 426 ЦПК і вирішує питання про відкриття провадження за нововиявленими обставинами.

Відкривши провадження за нововиявленими обставинами, суддя (суддя- доповідач) надсилає учасникам справи копії заяви про перегляд і призначає дату, час та місце судового засідання, про що повідомляє учасників справи.

Заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами розглядається судом у судовому засіданні протягом тридцяти днів з дня відкриття провадження за нововиявленими обставинами.

Справа розглядається судом за правилами, встановленими ЦПК для провадження, у суді тієї інстанції, яка здійснює перегляд. У суді першої інстанції справа розглядається у порядку спрощеного позовного провадження з повідомленням учасників справи.

За результатами перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами суд може:

- відмовити в задоволенні заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами та залишити відповідне судове рішення в силі;
- задовольнити заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, скасувати відповідне судове рішення та ухвалити нове рішення чи змінити рішення;
- скасувати судове рішення і закрити провадження у справі або залишити позов без розгляду.

За результатами перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами Верховний Суд може також скасувати судове рішення (судові рішення) повністю або частково і передати справу на новий розгляд до суду першої чи апеляційної інстанції.

Цивільне процесуальне законодавство передбачає можливість перегляду рішення, ухвали чи постанови суду, якими закінчено розгляд справи та які набрали законної сили, за виключними обставинами. При застосуванні вказаної форми перегляду суд не може виходити за межі тих вимог, які були предметом розгляду при ухваленні судового рішення, яке переглядається, розглядати інші вимоги або інші підстави позову.

Підставами для вказаної форми перегляду, відповідно до ч. 3 ст. 423 ЦПК України, є:

1. Встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане. Заява про перегляд за цією обставиною подається учасниками справи протягом тридцяти днів з дня офіційного оприлюднення відповідного рішення Конституційного Суду України.

2. Встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань

при вирішенні даної справи судом. В цьому випадку заява про перегляд рішення за виключними обставинами подається особою, на користь якої постановлено рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, не пізніше тридцяти днів з дня, коли така особа дізналася або могла дізнатися про набуття цим рішенням статусу остаточного.

3. Встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні злочину, внаслідок якого було ухвалено судове рішення. З цієї підстави заява про перегляд судового рішення за винятковими обставинами подається учасниками справи протягом тридцяти днів з дня, коли вирок у кримінальному провадженні набрав законної сили.

Водночас ставити питання про подачу заяви за виключними обставинами можна ставити у строк не пізніше десяти років з дня набрання вказаними судовими рішеннями законної сили. Ці строки, за правилами ч. 3 ст. 424 ЦПК України, не можуть бути поновлені.

Заява про перегляд судового рішення суду першої інстанції з таких підстав, як встановлення Конституційним Судом України неконституційності закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане, та з приводу встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні злочину, внаслідок якого було ухвалено судове рішення, подається до суду, який ухвалив судове рішення. Заява про перегляд судових рішень судів апеляційної і касаційної інстанцій з вказаних підстав, якими змінено або скасовано судове рішення, подається до суду тієї інстанції, яким змінено або ухвалено нове судове рішення. Заява про перегляд судового рішення з підстави встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом, подається до Верховного Суду і розглядається у складі Великої Палати.

Вимоги щодо форми і змісту заяви про перегляд судових рішень за виключними обставинами встановлені у ст. 426 ЦПК України. Заява про перегляд судового рішення за виключними обставинами,

що надійшла до суду, передається судді або колегії суддів, які визначаються у порядку, встановленому ст. 33 ЦПК України. До заяви про перегляд судового рішення за виключними обставинами, яка не оформлена відповідно до встановлених вищевказаною нормою вимог, застосовуються положення ст. 185 ЦПК України про залишення заяви без руху та (або) повернення заяви.

Впродовж п'яти днів після надходження заяви до суду суддя (суддя-доповідач) перевіряє її відповідність вимогам ст. 426 ЦПК України і вирішує питання про відкриття провадження за виключними обставинами. Відкривши провадження за виключними обставинами, суддя (суддя-доповідач) надсилає учасникам справи копії заяви про перегляд і призначає дату, час та місце судового засідання, про що повідомляє учасників справи. Якщо в заяві міститься клопотання особи про витребування копії рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною, суддя (суддя-доповідач) невідкладно після відкриття провадження у справі постановляє ухвалу про витребування такої копії рішення разом з її автентичним перекладом від органу, відповідального за координацію виконання рішень міжнародної судової установи.

Особа, яка подала заяву про перегляд судового рішення за виключними обставинами, може відмовитися від такої заяви до початку розгляду справи у судовому засіданні. У разі прийняття відмови від заяви суд закриває провадження за виключними обставинами, про що постановляє ухвалу. Особа, яка відмовилася від заяви про перегляд судового рішення за виключними обставинами, не може повторно звертатися до суду із такою самою заявою на тих самих підставах.

Заява про перегляд судового рішення за виключними обставинами розглядається судом у судовому засіданні протягом тридцяти днів з дня відкриття провадження за виключними обставинами. Справа розглядається судом за правилами, встановленими цивільним процесуальним законодавством для провадження у суді тієї інстанції, яка здійснює перегляд. У суді першої інстанції справа розглядається у порядку спрощеного позовного провадження з повідомленням учасників справи. За результатами перегляду судового рішення за виключними обставинами Верховний Суд може також скасувати судові рі-

шення (судові рішення) повністю або частково і передати справу на новий розгляд до суду першої чи апеляційної інстанції.

За результатами перегляду судового рішення за виключними обставинами суд може: 1) відмовити в задоволенні заяви про перегляд судового рішення за виключними обставинами та залишити відповідне судове рішення в силі;

задовольнити заяву про перегляд судового рішення за виключними обставинами, скасувати відповідне судове рішення та ухвалити нове рішення чи змінити рішення;

скасувати судове рішення і закрити провадження у справі або залишити позов без розгляду.

У разі відмови в задоволенні заяви про перегляд рішення, ухвали, постанови за виключними обставинами суд постановляє ухвалу. У разі задоволення заяви про перегляд судового рішення з підстави встановлення Конституційним Судом України неконституційності (конституційності) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане, та з підстави встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні злочину, внаслідок якого було ухвалено судове рішення, та скасування судового рішення, що переглядається, суд приймає одна з наступних рішень: 1) ухвалює рішення – якщо переглядалося рішення суду;

2) постановляє ухвалу – якщо переглядалася ухвала суду; 3) приймає постанову – якщо переглядалася постанова.

Верховний Суд за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з підстави встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань, приймає постанову.

Судове рішення, прийняте за результатами перегляду судового рішення за виключними обставинами, видається або надсилається учасникам справи у порядку, передбаченому ст. 272 ЦПК України. З набранням законної сили новим судовим рішенням втрачають законну силу судові рішення інших судів у цій справі. Рішення суду, ухвалене за результатами перегляду судового рішення за виключними обставинами, може бути переглянute на загальних підставах.

86. Поворот виконання судових рішень

Поворот виконання судових рішень є процесуальним інститутом, пов'язаним із поновленням прав щодо особи, проти якої було постановлено рішення суду про стягнення, яке було виконана не повністю або частково.

Відповідно до ст. 444 ЦПК України суд апеляційної чи касаційної інстанції, приймаючи постанову, вирішує питання про поворот виконання, якщо, скасувавши рішення (визнавши його нечинним), він:

- 1) закриває провадження у справі;
- 2) залишає позов без розгляду;
- 3) відмовляє в позові повністю;
- 4) задовольняє позовні вимоги в меншому розмірі.

Якщо рішення після його виконання скасовано і справу повернуто на новий розгляд, суд, ухвалюючи рішення, вирішує питання про поворот виконання, якщо під час нового розгляду справи він:

- 1) закриває провадження у справі;
- 2) залишає позов без розгляду;
- 3) відмовляє в позові повністю;
- 4) або задовольняє позовні вимоги в меншому розмірі.

Суд вирішує питання про поворот виконання, якщо за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами він:

- 1) закриває провадження у справі;
- 2) залишає позов без розгляду;
- 3) відмовляє в позові повністю;
- 4) задовольняє позовні вимоги в меншому розмірі.

Якщо скасовано рішення третейського суду, боржникові повертається все те, що з нього стягнуто на користь стягувача за вказаним рішенням.

Питання про поворот виконання рішення суд вирішує за наявності відповідної заяви сторони. До заяви про поворот виконання рішення шляхом повернення стягнутих грошових сум, майна або його вартості додається документ, який підтверджує те, що суму, стягнуту за раніше прийнятим рішенням, списано установою банку або майно вилучено державним або приватним виконавцем.

За подання заяви про поворот виконання судовий збір не сплачується. При вирішенні питання про поворот виконання судового рішення суд може вжити заходів щодо забезпечення позову.

Заява про поворот виконання може бути подана протягом одного року з дня ухвалення відповідного рішення суду апеляційної чи касаційної інстанції або з дня ухвалення рішення при новому розгляді справи. Така заява розглядається у судовому засіданні з повідомленням стягувача та боржника у двадцятиденний строк з дня надходження заяви, проте їх неявка не перешкоджає її розгляду.

Законом передбачені ситуації, коли поворот виконання не допускається або має обмежений характер. Стаття 445 ЦПК України передбачає, що у разі скасування за нововиявленими чи виключними обставинами рішень у справах про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, поворот виконання допускається, якщо скасоване рішення було обґрунтоване на повідомлених позивачем неправдивих відомостях або поданих ним підроблених документах. У справах про стягнення аліментів, а також у справах про стягнення заробітної плати чи інших виплат, що впливають з трудових правовідносин, поворот виконання не допускається незалежно від того, у якому порядку ухвалено рішення, за винятком випадків, коли рішення було обґрунтоване на підроблених документах або на завідомо неправдивих відомостях позивача.

87. Поняття міжнародного цивільного процесу та його джерела

Міжнародний цивільний процес уявляє собою нормативне регулювання розгляду цивільних (в широкому розумінні) справ за участю іноземного елементу та пов'язаних з цим процедур. В юридичній літературі питанням міжнародного цивільного процесу присвячені роботи багатьох вчених, зокрема І. О. Ізарової, В. В. Комарова, Г. А. Цірата.¹ В них зазначені автори відмічають його транскордонний

¹ Ізарова, І. (2016). Науково-практичний коментар до цивільного процесуального законодавства Європейського Союзу: перші загальноєвропейські процедури роз-

характер та актуальність у зв'язку із євроатлантичними прагненнями України та необхідності імплементації національного законодавства у європейський правовий простір.

Звертаї на себе увагу і правова регламентація міжнародного цивільного процесу. Окрім національних правових процесуальних норм, його процедури також регламентовані міжнародними нормативними актами, учасником яких є відповідна держава. Мова іде, наприклад, про Договір про правову допомогу між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах, Договір між Україною та Йорданським Хашимітським Королівством про взаємну правову допомогу у цивільних справах, Договір між Україною та Монголією про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах тощо. Останні два випадки демонструють не тільки європейський зміст міжнародного цивільного процесу, але і встановлення правових зв'язків в його галузі з державами неєвропейського географічного розташування.

Разом із двосторонніми нормативними актами, значне місце серед джерел міжнародного цивільного процесу займають багатосторонні угоди, такі, як Конвенція з питань цивільного процесу 1954 року, Конвенція про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах 2005 р., Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах 1965 р. та ін.

Поряд із викладеним, до джерел міжнародного цивільного процесу відносяться і норми національного права України. Це, передусім, відповідні норми ЦПК України та Закону України «Про міжнародне приватне право». Останній із вказаних нормативних актів застосовується до тих питань, що виникають у сфері приватноправових відносин з іноземним елементом відносно: 1) визначення застосовуваного права; 2) процесуальної правоздатності і дієздатності іноземців,

гляду і вирішення цивільних та комерційних справ транскордонного характеру-видачі Європейського судового наказу й вирішення дрібних спорів: Частина 1; Комаров В. В., Погорецький В. Н. Міжнародний комерційний арбітраж. Харків : Право, 2009, 164 с., ЦПРАТ, Г. А. Досвід міжнародно-правової уніфікації в сфері міжнародного цивільного процесу. Гаазькі конвенції. *Вісник Академії адвокатури України*, 2011, 2: 175–181.

осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб; 3) підсудності судам України справ з іноземним елементом; 4) виконання судових доручень; 5) визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів.

Кожне із вказаних питань може бути предметом самостійного дослідження, оскільки потребує аналізу відповідних процесуальних правил в сукупності. Наприклад, виконання в Україні доручень іноземних судів щодо вручення документів регламентується не лише вказаним Законом, але і статтями 500, 501 ЦПК України, сумісним Наказом Міністерства юстиції України та Державної судової адміністрації України № 1092/5/54 від 27.06.2008 р. «Про затвердження Інструкції про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень».

На наведеному у попередньому абзаці прикладі та з урахуванням вищезазначеного в цілому можна зробити висновок про багатогранність, в цілому, як напрямків міжнародного цивільного процесу, так і правової регламентації окремих процедур здійснення процесуальних дій. Окремо слід відмітити реалізацію примусового виконання рішення іноземного суду на території України іншої держави, особливості застосування норм права іноземної держави при вирішенні цивільної справи тощо.

88. Визнання і виконання в Україні рішень іноземних судів

В Україні підлягають виконання не тільки рішення національних судових органів. В деяких випадках може відбуватись і виконання рішень судів іноземних держав. Це питання регулюється в ЦПК України в редакції чинної на 19.10.2024 року в частині процедурних моментів, які супроводжують визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні

Крім ЦПК України, це питання регулюється міжнародними актами. Наприклад, у 01.09.2023 році набула чинності для України

Конвенція про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах. У ній зазначено (в ч. 1 ст. 12), що Сторона, яка звертається з клопотанням про визнання або виконання, надає: а) повну і засвідчену копію судового рішення; б) якщо судове рішення було ухвалене заочно – оригінал або засвідчену копію документа, який підтверджує, що документ, на підставі якого було порушено провадження, або еквівалентний документ були вручені стороні, яка не з'явилася; с) будь-які документи, необхідні для підтвердження того, що судове рішення набрало законної сили або, у відповідних випадках, є таким, що підлягає виконанню у Державі ухвалення; d) у випадку, зазначеному у статті 11, – довідку суду (у тому числі посадової особи суду) Держави ухвалення про те, що мирова угода або її частина підлягають виконанню у такий самий спосіб, що й судове рішення у Державі ухвалення [1].

В ЦПК України в редакції на 19.10.2024 року в ч. 1 ст. 466 передбачено, що клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду подається у письмовій формі і повинно містити: 1) ім'я (найменування) особи, яка подає клопотання, зазначення її місця проживання (перебування) або місцезнаходження, відомості про наявність або відсутність електронного кабінету; 2) ім'я (найменування) боржника, зазначення його місця проживання (перебування), його місцезнаходження чи місцезнаходження його майна в Україні; 3) мотиви подання клопотання. Суд за заявою особи, яка подає клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду, може вжити передбачені вказаним Кодексом заходи забезпечення позову. Забезпечення позову допускається на будь-якій стадії розгляду такого клопотання, якщо нежиття заходів забезпечення позову може ускладнити чи унеможливити виконання рішення суду.

¹ Конвенція про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах. Гаазька конференція з МПП; Конвенція, Міжнародний документ від 02.07.2019. Дата оновлення: 01.07.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_001-19#Text (Дата звернення: 30.10.2024).

89. Судовий контроль за виконанням судових рішень

Стаття 1 Закону України «Про виконавче провадження» визначає виконавче провадження як завершальна стадія судового провадження в разі виконання рішень судів.

Закон наділяє суд контрольними повноваженнями щодо виконання рішень, постановлених цим судом. Відповідно до ст. 446 ЦПК України процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у цивільних справах, вирішуються судом, який розглядав справу як суд першої інстанції, якщо інше не визначено цим розділом.

Згідно із ст. 447–453 ЦПК України сторони виконавчого провадження мають право звернутися до суду із скаргою, якщо вважають, що рішенням, дією або бездіяльністю державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця під час виконання судового рішення, ухваленого відповідно до цього Кодексу, порушено їхні права чи свободи.

Скарга подається до суду, який розглянув справу як суд першої інстанції. Про подання скарги суд повідомляє відповідний орган державної виконавчої служби, приватного виконавця не пізніше наступного дня після її надходження до суду.

Скаргу може бути подано до суду:

а) у десятиденний строк з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її права або свободи;

б) у триденний строк з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її права, у разі оскарження постанови про відкладення провадження виконавчих дій.

Пропущений з поважних причин строк для подання скарги може бути поновлено судом.

Скарга розглядається у десятиденний строк у судовому засіданні за участю стягувача, боржника і державного виконавця або іншої посадової особи органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця, рішення, дія чи бездіяльність яких оскаржуються.

Неявка стягувача, боржника, державного виконавця або іншої посадової особи органу державної виконавчої служби, приватного виконавця, які належним чином повідомлені про дату, час і місце розгляду скарги, не перешкоджають її розгляду.

Закон не визначає спеціальних правил щодо розгляду скарг. Вони розглядаються у судовому засіданні на загальних підставах з можливістю використання учасниками справи всіх передбачених законом засобів доказування.

Якщо суд встановить, що особа, рішення, дія чи бездіяльність якої оскаржуються, звільнена з посади (не здійснює відповідну діяльність), він залучає до участі в справі посадову особу, до компетенції якої належить вирішення питання про усунення порушення права чи свободи заявника.

За результатами розгляду скарги суд постановляє ухвалу.

У разі встановлення обґрунтованості скарги суд визнає оскаржані рішення, дії чи бездіяльність неправомірними і зобов'язує державного виконавця або іншу посадову особу органу державної виконавчої служби, приватного виконавця усунути порушення (поновити порушене право заявника).

Якщо оскаржувані рішення, дії чи бездіяльність були прийняті або вчинені відповідно до закону, в межах повноважень державного виконавця або іншої посадової особи органу державної виконавчої служби, приватного виконавця і право заявника не було порушено, суд постановляє ухвалу про відмову в задоволенні скарги.

Судові витрати, пов'язані з розглядом скарги, покладаються судом на заявника, якщо було постановлено рішення про відмову в задоволенні його скарги, або на орган державної виконавчої служби чи приватного виконавця, якщо було постановлено ухвалу про задоволення скарги заявника.

Про виконання ухвали, постановленої за результатами розгляду скарги, відповідний орган державної виконавчої служби, приватний виконавець повідомляють суд і заявника не пізніше ніж у десятиденний строк з дня її одержання, що встановлює відповідну форму судового контролю за виконанням ухвали.

90. Правовий статус і види третейського суду

Захист цивільних прав та охоронюваних законом інтересів може здійснюватись і несудовими формами захисту, про що велась мова у матеріалі для першого питання, що виноситься на іспит. Правовий статус третейського суду визначається положеннями Законів України «Про третейські суди», «Про міжнародний комерційний арбітраж», ст. 21 ЦПК України, ст.22 ГПК України та нормами вказаних процесуальних кодексів в частині виконання рішень вказаних третейських судів, їх оскарження (оспорювання). Крім того, на наднаціональному рівні діяльність такого виду третейських судів, як комерційні арбітражі, визначається чисельними міжнародними арбітражними конвенціями. На локальному рівні процедура розгляду справи третейським судом визначається регламентами третейських судів та їх положеннями.

За змістом ч.1 ст.2 Закону України «Про третейські суди», третейський суд є недержавним незалежним органом, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому вказаним Законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин. В Україні, за правилами ст.7 вказаного нормативного акту, можуть утворюватися та діяти постійно діючі третейські суди та третейські суди для вирішення конкретного спору (суди *ad hoc*). Постійно діючі третейські суди та третейські суди для вирішення конкретного спору утворюються без статусу юридичної особи. Постійно діючий третейський суд очолює голова третейського суду, порядок обрання якого визначається Положенням про постійно діючий третейський суд.

Різновидом постійно діючого третейського суду є міжнародний комерційний арбітраж, правова основа діяльності якого визначається відповідним Законом, вказаним вище. Особливість його правосуб'єктності визначається преамбулою Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» виходить з визнання корисності арбітражу (третейського суду) як методу, що широко застосовується для вирішення спорів, які виникають у сфері міжнародної торгівлі,

і необхідності комплексного врегулювання міжнародного комерційного арбітражу в законодавчому порядку; враховує положення про такий арбітраж, які є в міжнародних договорах України, а також в типовому законі, прийнятому в 1985 році Комісією ООН з права міжнародної торгівлі і схваленому Генеральною Асамблеєю ООН для можливого використання державами у своєму законодавстві. За положеннями ч.2 ст.1 Закону, до міжнародного комерційного арбітражу можуть за угодою сторін передаватися: а) спори з договірних та інших цивільно-правових відносин, що виникають при здійсненні зовнішньоторговельних та інших видів міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї із сторін знаходиться за кордоном; б) спори підприємств з іноземними інвестиціями і міжнародних об'єднань та організацій, створених на території України, між собою, спори між їх учасниками, а так само їх спори з іншими суб'єктами права України; в) спори між адміністратором за випуском облігацій, який діє в інтересах власників облігацій відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», та емітентом облігацій та/або особами, які надають забезпечення за такими облігаціями, якщо принаймні одна зі сторін спору є підприємством з іноземними інвестиціями.

До третейського суду, правова основа діяльності якого регулюється Законом України «Про третейські суди», останні можуть розглядати будь-які справи, що виникають із цивільних та господарських правовідносин, за винятком: 1) справ у спорах про визнання недійсними нормативно-правових актів; 2) справ у спорах, що виникають при укладенні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб; 3) справ, пов'язаних з державною таємницею; 4) справ у спорах, що виникають із сімейних правовідносин, крім справ у спорах, що виникають із шлюбних контрактів (договорів); 5) справ про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом; 6) справ, однією із сторін в яких є орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт під час здійснення ним владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень, державна

установа чи організація, казенне підприємство; 7) справ у спорах щодо нерухомого майна, включаючи земельні ділянки; 8) справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення; 9) справ у спорах, що виникають з трудових відносин; 10) справ, що виникають з корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, пов'язаних із створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цих товариств; 11) інших справ, які відповідно до закону підлягають вирішенню виключно судами загальної юрисдикції або Конституційним Судом України; 12) справ, коли хоча б одна із сторін спору є нерезидентом України; 13) справ, за результатами розгляду яких виконання рішення третейського суду потребуватиме вчинення відповідних дій органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами та іншими суб'єктами під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень; 14) справ у спорах щодо захисту прав споживачів, у тому числі споживачів послуг банку (кредитної спілки).

Навчальне видання

**Жушман Максим Вікторович,
Цувіна Тетяна Андріївна,
Попов Олександр Ігорович та ін.**

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

**Навчальний посібник
для підготовки до іспитів**

Видається в авторській редакції

Підписано до друку 20.11.2024. Формат 60×84/16.
Ум. друк. арк. 16,7. Обл.-вид. арк. 14. Тираж 100 пр. Зам. № 199

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20, (063) 254-50-84
Вебсайт: <https://pravo-izdat.com.ua>
E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8024 від 05.12.2023

Виготовлено ТОВ «Промарт»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-25-44
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5748 від 06.11.2017